

2018

Imico n'akaranga k'umuryango
w'abapfumpfu bo mu ntara y'ibwami
hamwe n'akahise kabo : Itohoza
ryagizwe muri comune Mugongo-Manga
mu ntara ya Bujumbura

Nizigiyimana, Concilie

UB, FLSH

<https://repository.ub.edu.bi/handle/123456789/1499>

Téléchargé depuis le dépôt institutionnel officiel de l'Université du Burundi

FACULTE DES LETTRES ET SCIENCES HUMAINES

DEPARTEMENT DE LANGUES ET LITTÉRATURES AFRICAINES

**IMICÓ N'ÁKARĀNGA K'ÚMURYĀNGO W'ÁBAPFŪMPFU
BÓ MŪ NTĀRÁ Y'ÍBWĀMI HAMWÉ N'ÁKĀHISE KĀBO :
itōhōza ryāgizwe murí komīne Mugōngo-Mānga mū ntārā ya
Bujūmbura**

Par

Concilie NIZIGIYIMANA

**Sous la Direction de :
Denis BUKURU (PhD)**

Mémoire présenté et défendu en vue de
l'obtention du grade de
**Licencié en Langues et Littératures
Africaines**

ABÓ IKI GIKORWÁ GITŪWÉ

Abavyêyi bânje NIVYABANDI Côme na NSABIMANA Cécile Imâna yahámagaye bátabōnyé ivyámwa vyâcu.

Umugabo wânje NDIKUMANA Nestor,

Abavûkanyi twōnse rimwé:

- * NTAWIREMERA Donatien,
- * NZEYIMANA Jacqueline,
- * NTETURUYE Telesphore,

Umuryāngo wa NIKOYAGIZE Athanase,

Incutí n'ábagēnzi,

Na mwêbwé mwēse murāzwá ishîngá n'úgusúbiza agatêká, imicó n'ákarānga k'Úburūndi.

Ndabátūye iki gikorwá.

UGUKĚNGURUKA

Kugira iki gikorwá kirāngũke hābāye ukwītānga n'úbukérebutsi ntāngeré bw'ábāntu bēnshi bādufashije.

Turashīmiye cānecāne abavyēyi bāturūngitse kw'īshūre bakītānga ukó bashobóye kugira ngo dushobóre kwīga nó gushika kurí iyi ntāmbwé.

Turōngeye gushīmira Abīgīsha bó murí Kaminūza y'Úburūndi, mu gisáta c'īndími n'āmayāgwa y'Ábanyāfirika bó bītānze bātīzīganya kugira ubumenyi bwācu butērē búja imbere.

Turakēngurukiye bimwé bivūyé ku mutíma Umwīgīsha akōngera akaba n'Úmuyobōzi w'īki cīgwa Denis BUKURU, turamushīmiye kū mpanūro zīwé n'úmutíma wó gutōhōza yatúbivyemwó, bikaba bíbāye n'úmushīngé w'īki gikorwá, ku kwīhāngāna kwīwé n'úkubá imbonéza mu butōhōji bw'īmicó n'ākarānga mu Burūndi. Ntitwōkwībagira abāduhāye inkurú mu gihe c'ītōhāza; abāduhāye indāro n'ābādufashije mu buryó ubu cānké búrīya.

Hari abāndi tutōreka gushīmira abo na bó ní incutí n'ābagēnzi bātubāye hāfi bakaduhanūra bakanáturémēsha mu gihe cōse igikorwá cāmaze.

Bamwé böse mu ruhára rwābo turabashīmiye bimwé bivūyé ku mutíma.

UGUSHIKIRIZA

Muri iki gitabu twatōhoje umuryāngo w'ábapfūmpfu bó mu ntárá ya Bujūmbura muri komine ya MUGONGO-MĀNGA. Tubashikiriza imicó, imigēzo n'ákarānga vy'ūwo muryāngo hamwé n'ákāhise káwo.

Turagerageza kwērekana ingéne uwo muryāngo watānguye kugerēra muri iyo mihingo twāvuzé, ingéne bāgiye barīmuka, abó bāhasanze n'ingéne bānywānye.

Twibaza yūko iki gikorwá arí nkenérwa ku barūndi böse na cānecāne urwāruka.

Ibibázo bijānyé n'imiryāngo mu Burūndi, Abarūndi bēnshi bībaza, abāndi na bó bakabitegēra ukó bitarí ni vyinshi cāne. Ibikurúbikuru ni nk'ibi:

Mbēga umuryāngo ni ikí?

Umuryāngo w'Ábapfūmpfu wājé uvá hēhé?

Kēra warí ugērēreye hēhé?

Wacīye wīmukira hēhé na hé?

Imvo zātuma bīmuka ni izihé?

Uwo muryāngo wōba wāmūka ku wūndi cānké hari iyindi yōbá iwāmūkakó ?

Ubu uwo muryāngo wīfashe gúte?

Amabānga n'amabāngo Abapfūmpfu bāri bājējwe kū ntwaro z'ábāmi ni ayāhé?

Abarūndi bēnshi ntibarōnkéra inyishú ibibázo bēne ivyo, bígeze kuba kírí bató bikaba akanánirabáhinga.

Twitegereje nēzá abakírí bató bēnshi ntibāzí imiryāngo yābo cānké akarānga kā ba sēkúru bābo. Bitāyekó ubona yūko abakurambere batakiwiriye arí bó bāri ibigega vy'inkurú z'imvāhó.

Vyōngeye n'ábagífise bā sēkúru bōbibábwiye si bēnshi babimenyá bívūye kū mvo zitāndúkānye. Kuva ahó habēreye irwīrirana ry'amashūre, bēnshi bagakurira kure y'ábavyēyi bābo n'imiryāngo; máze ryā shūre ryó ku ziko rikaba rirabácitse. Ubuzima bwó mu muryāngo ku mwāna uhēreye akívūka gushika ageré mu bigero turāzi kó bufisé akamaro ntasubírizwa mū ndero n'inyígīsho kurīnda asāzé; niryó shīngiro ry'ákāmi kā mūntu.

Ni hó umwâna akurâna ubumenyi nyâbwó, urukûndo rw'úmuryāngo n'ígihúgu. Aho hāmbere uwó bwīriye yarásaba indâro ahó kumúbaza karāngamūntu bāmubaza umuryāngo wīwé uwó arí wé bati: «wewé uturāriye urīnde? Mwēne ndé? Wandé? Wómu bakí? » Ivyo bakabibaza kugíra ngo bamenyé imicó y'úmuryāngo wīwé, hānyuma bamenyé ukó bamufatá kukó bāba bāmenye icó bakūnda n'ícó bānká.

Mw'ijāmbó ryó gusaba umugeni sêrugó aríwe yasábwa umugeni yavúga ati: «Aha mwājé múgana ní kwā nāká mwēne nāká wó mu bānāká b'áhānāká. Nōné mwehó muri bāndé? »

Ivyo bābigira kugíra bāmenyé abó basabíranira, akarānga kābo, imicó yābo, icó bakūnda n'ícó bānká. Bámaze kumenyana, ikiyāgo kikarema, bagahéza bagasabíranira.

Murí iki gihe cā nōné, bívānye n'íbihe igihúgu cācīyemwó, kubáza nó kuvúga umuryāngo urétse n'āmāmūko bifatwa ukó bitāri gufátwa. Izo ni zó mvo nyamúkuru zātumye twīyemeza gukóra ikí gikorwá mu muryāngo w'Ábapfūmpfu. Twīzêre yûkó iki gikorwá kitazōbá icānyuma ahūbwo cōbatumā bágira agatíma ndōndezi n'ívyó tutāshoboye gushikakó bakabishikakó hānyuma barōndére kumenya kāndi bamenyēshe abāndi imicó n'ákarānga k'Ábarūndi n'Úburūndi.

Vyōngeye iki gikorwá kizōkwerekana yûkó gukóra itōhōza ku miryāngo arí nkenérwa; kurí bēne umuryāngo n'Ábarūndi nāhó atarí bēnshi bavyīyumvīra uko.

INSÍGŪRO Y'ÁMAJĀMBO Y'ĪSHĪMIKIRO YAKÓRĒSHEJWE MURÍ IKI GIKORWÁ

1. Insígũro y'ámajāmbó y'ífátiro

- **Umuziro:** Ikĩntu kibujĩjwe n'ĩmigēnzó kikagira ingáruka mbí iyó umũntu abirēnzekó, izo ngáruká mbí ziba bukwí na búkwí.

Akarorero: Kirazira kó Abapfũmpfu batũngá inká y'ígitáre.

- **Umucĩkire:** umũntu yĩmútse ahāntu ahũnga abatwāre kukó bamubāngamiye akaja kugerēra ahāndi homumeréra nēzá. Abó ahasānze bamwīta umucĩkire kukó abá yácĩtse ku mutwāre akagerēra ku wũndi.

Akarorero: Ntahonzigámiye yacĩkiye ku abatwāre Rugānda ahũngira i Kiyēnzi ku Mutũmba Gishũbi murí Murāmvya ku wũndi mutwāre yĩtwa Simbabáwe.

- **Icĩvugo:** Amazína umũntu yĩtázira cānké umuryāngo cānké umurwí w'ábāntu bĩvúga máze bakayákorēsha mu kwĩhaya nó mu kwĩshōngora, ababũmvīse bati abó ni bā nāka bó mu bā nāká.

- **Igití ndōndamvyāro:** Igishushānyo cērékana ukugéne abāntu bó mu muryāngo bāgĩye baravyārana.

- **Igisáta:** Ishámi rimwé k'umuryāngo kánāka rikagira izina máze nacó kikĩga umugwi wāco.

- **Umuryāngo:**

1. Ni umurwi w'ábāntu wiyitĩrira kó wāmũka ku mũntu umwé, sēkúru wīwé ashobora kubá arihó cānké atákirihó. Umuryāngo ushobora kubá abāntu babá mū nzu imwé, mu rugó rumwé, cānké abāntu bafisé ikĩntu kibahũza.

2. Abiyitĩrira sēkúru wa kēra bũmvá batābōnye abāndi batacībuka bakavuga ngo abanāká

- **Inzu:** Ni inyubákwa kúrya tuyĩzi. Ni umurwi kāndi w'ábāntu bayĩbamwó cānké bayibāyemwó. Ni inyubakwá kúrya tuyĩzi, umurwi w'ábāntu ushobóra kubámwo.

- **Igitáre:** Ni ibára ryērá.

- **Umufyĩri:** Ni ibára ryĩrábura.

- **Ibānga:**

1. Ni ikinyegézwa;
2. Ikĩntu kĩzwĩ n'ábāntu baké;
3. Icó umũntu ategérezwa gukóra;
4. Umurimo, ibikorwá umũntu ashĩnzwé;
5. Urwêgo rw'ígihúgu; kameré y'úmũntu cānké y'íkĩntu

- **Ibāngo:** igikorwá umũntu ajějwé gukóra hāba mu muryāngo cānké mũ ntwāro.

- **Kugerēra:** kuja kubá ahāntu kānāka cānké kwa nāká wimutse ahāndi.

- **Icĩbare:** Intārá yagábwa n'úmwāmi igatwārwa n'ícārihó c'úmwāmi máze agatwārira umwāmi. Umwāmi yashóbora kuhákozá icó ashāka cōse.

Icĩtiranwa c' **icĩbare** ni **Icāri**

- **Ibigabiro:**

1. Ibití vy'ímihīza (ibití vy'ímivumú bātera kũ ngó za bāsêkuru bā kēra bishikánye imyāka cúmi n'ītānu) vyēgúkira imiryāngo kānāka bikaba ivyĩbutso vyābo bakabikoreramwó imigirwá;
2. Bikaba n'ibigabiro vy'úmwāmi vyerekana ahahoze ikirĩmba c'úmwāmi nk'ákarorero Bukēye, Mbuye na Murāmya.

- **Umugēnzó:** ingīngo ngēndérwakó ku mũntu cānké ku karwi k'ábāntu.

- **Umucó:**

1. Ni igihushāne c'úmwājima ugatāngwa n'íkĩntu kimuríka, nk'ízúba, ukwēzi n'úmuriro;
 2. Inyĩfato y'úmũntu cānké abāntu kānāká.
- **Akarānga:** ibirānga abāntu bā nāká, bó mu muryāngo munāká cānké b'áhāntu hanāká. Akarānga kabonekera mu rurími, mũ nkino, mu bikórēsho, mu ntwāro, murí rusāngi kabonekera mũ mvúgo no mũ ngiro vy'ábāntu.

- **Amazína y'úbuhizi:** Ivyĩvugo vy'úmũntu cānké umurwi w'ábāntu bikabarānga. Amazína arāta ubutōre, ubutwāri n'úbukérebutsi vy'úmũntu cānké umurwi w'ábāntu.

- **Igishitsí:**

1. Igisígara ahó bātemyé igití;
2. Itānguriro cānké amāmũko y'íkĩntu cānké y'úmũntu.

- **Amamīja:** amarásó mabí bārasa inká kw'izosi.

- **Inká y'úmugeyo:** inká y'ibāra ryĩrābura nk'úmuzíge.

- **kuzōzána:** kuramukanya

- **Kubêrana:** gukúbitwa n'ínkubá
- **Kuvyûkiriza:** gushûmbûsha, kugarukira ku mûntu.
- **Ishâhuri:** ibikorwá vyâkorwa ku mûsi wâ mbere w'índwi i butwäre cânké i bugánwa, ivyo bikorwá vyâba arí vyó gusênya cânké kuvôma. Uwatéba gushika yakúbitwá ibimôko, uwasîba yaráhanwa câne.
- **Gusárika:** gukómereka, bãbivuga kû nká ngo bãtêse amata yâyo, amabêre yacá asárika ni ukuvúga kó yacá akómereka.
- **Gushírana:** kurābana mû mánza, bagashígikirána, bãvyîta gushírana, ngo uwabísibamwó yabá amênje.

IBIRÍMWO

ABÓ IKI GIKORWÁ GITŪWÉ.....	i
UGUKĒNGURUKA.....	ii
UGUSHIKIRIZA.....	iii
INSÍGŪRO Y'ÁMAJĀMBO Y'ÍSHÍMIKIRO YAKÓRĒSHEJWE MURÍ IKI GIKORWÁ	v
1. Insígũro y'ámajāmbó y'ífátiro	v
IBIRÍMWO.....	viii
INTĀNGAMĀRĀRĀ.....	1
1. Amāmũko y'iki gikorwá.....	1
2. Insígũro nkíkũro y'ícĩgwa.....	1
3. Ibibázo nyamũkurú vyĩzwe murí iki gikorwá.....	1
4. Ihāngiro ry'igikorwá.....	2
5. Ibibázo mfátiro birōngōye iki gikorwá	2
6. Akamaro k'iki cĩgwa.....	3
7. Igihe icĩgwa cārāngũwemwó n'ímihĩngo y'ítōhōza.....	3
7.1. Igihe.....	3
7.2. Imihĩngo yabēreyemwó itōhōza.....	4
8. Imvo zātumye itōhōza ribēra murí iyo mihĩngo.....	4
9. Guhwēbũtsa insígũro y'ijāmbó umuryāngo	5
10. Akamaro kó kumenya umuryāngo umũntu yāmũkamwó n'ákarānga kāwo.....	6
11. Ubuhĩnga bwākorēshejwe mu gutōrorokanya inkurú	8
12. Abātānze inkurú zijānye n'fbibázo vy'ítōhōza	8
13. Guhítamwó abātānze inkurú	12

IKIGABÁNE CĀ MBERE: AKARĒRÉ K'ÍTŌHŌZA N'ÍMIRYĀNGO

YAHÁGERĒREYE	13
1.1. Intára y'í Bwāmi.....	13
1.2. Intára y'Úmugāmba.....	13
1.3. Igihúgu cā NYÉNAMÁ.....	14
1.4. Intára ya Bujūmbura.....	15
1.5. Kómīne Mugōngo-Mānga.....	15
1.6. Imisózi yabēreyekó itōhōza	16
1.7. Imiryāngo yagerēreye kurí iyo Misózi.....	16
1.7.1. Būtāgāzwa.....	16
1.7.1.1. Agacīmbiri Nyaruyira	16
1.7.1.2. Agacīmbiri Mwūmba	16
1.7.1.3. Agacīmbiri Kāngabo.....	17
1.7.1.4. Agacīmbiri Gasurú.....	17
1.7.2. Murūnga.....	17
1.7.2.1. Agacīmbiri Murūnga.....	17
1.7.2.2. Agacīmbiri Nyagitwēenzi	18
1.7.3. Mugōngo.....	18
1.7.3.1. Agacīmbiri Mugōngo	18
1.7.3.2. Buhororó (agacīmbiri).....	18
1.7.3.3. Nyabigati (agacīmbiri)	18
1.7.4. Nyamúgarí.....	18
1.7.4.1. Agacīmbiri Nyamúgarí.....	18
1.7.4.2. Agacīmbiri Gihasha.....	19
1.7.4.3. Agacīmbiri Kigōzi.....	19
1.7.4.4. Agacīmbiri Kāshirú.....	19
1.7.4.5. Agacīmbiri Kabuye.....	19

1.7.5. Kayōyo.....	19
1.7.5.1. Agacĩmbiri Kayōyo.....	19
1.7.5.2. Agacĩmbiri Gisěnyi.....	19
1.7.5.3. Agacĩmbiri Nyabihuna.....	19
1.7.6. Mwūrą.....	19
1.7.6.1. Agacĩmbiri Shēngero	20
1.7.6.2. Agacĩmbiri Tyāzo.....	20
1.7.7. Gisarwe.....	20
1.7.7.1. Agacĩmbiri Nyagatwengera	20
1.7.7.2. Agacĩmbiri Gisarwe.....	20
Igicąpu cērėkana ukó imiryāngo yagērėreye.....	21
1.8. Amazĩna y'ĩmihĩngo n'ĩbibānza vyũbāhwa	22
1.8.1. Buhóro.....	22
1.8.2. Murũnga.....	23
1.8.3. Mubĩra na Mugōngo.....	24
IKIGABÁNE CÁ KÁBIRI : AMĀMŪKO Y'ÁBAPFŪMPFU BÓ MURÍ KOMĨNE	
MUGŌNGO-MĀNGA N'ÁKĀHISE KĀBO	25
2.1. Intāngamārāra.....	25
2.2. Amāmũko y'Ábapfũmpfu bāgerėreye murĩ komĩne Mugōngo-Mānga.....	25
2.3. Akāhise k'ũmuryāngo w'Ábapfũmpfu	26
2.3.1. Amāmũko y'ũmuryāngo w'Ábapfũmpfu.....	26
2.3.2. Izĩna n'ĩnsĩgũro yāryo.....	26
2.3.3. Icĩvugo c'ũmuryāngo w'Ábapfũmpfu	27
2.3.4. Inkómoko y'Ábapfũmpfu batũye murĩ komĩne Mugōngo-Mānga	28
2.3.5. Inkómoko y'ĩmiryāngo y'ábātānze inkurũ zijānye n'ĩbibāzo vy'ítōhōza.....	30
2.3.6. Ibvũgwa ku yĩndĩ mihĩngo Abapfũmpfu bagerėreyemwó n'ĩkibārānga.....	32
2.3.7. Ibisatá vy'ũmuryāngo y'Ábapfũmpfu.....	34

2.3.8. Ingéne Abapfũmpfu bageze mu mihingo ya Mugongo-Manga n'igihe bähagera	35
2.3.9. Ishushanyo ry'ingéne Abapfũmpfu bagiyeye barimuka n'inzira bafashe	36
2.3.10. Igwirirana ry'Abapfũmpfu n'ingene bagiyeye bariyunga	36
2.3.11. Ibishitsi n'amashami vyā bā sēkuru	37

IKIGABANE CĀ GĀTATU : IMICÓ N'ÍMIGĒNZO VY'ÚMURYĀNGO

W'ÁBAPFŪMPFU..... 40

3.1. Abó bāsabana n'ábó batāsabana abageni n'ingéne ubu bimezé.....	40
3.2. Abó bāgerēreye n'ábābagerēreye.....	41
3.3. Imicó ndāngamuryāngo bīhārije n'ingéne abāndi Barūndi babiboná	42
3.4. Ivyó bazirá n'ico bakūnda n'ingéne ubu bimezé	43
3.4.1. Umuziro ní ikí?.....	43
3.4.2. Ivyó bazirá vyērekeye abantu n'ukuntu bimezé ubu.....	44
3.4.3. Ivyó bazirá vyērekeye ibitungwa n'inyamāswa.....	45
3.4.4. Ivyó bazirá vyērekeye ibiti cimezá n'ibiterwa.....	45
3.4.5. Ahantu bazirá n'ingéne bimezé ubu.....	46

IKIGABANE CĀ KANÉ : URUHARÁ RW'ÁBAPFŪMPFU MU KUBAKA

IGIHUGÚ C'ÚBURŪNDI..... 47

4.1. Amabānga n'amabāngo mu gutwāra igihúgu	47
4.1.1. Ibānga ní ikí?.....	47
4.1.2. Ibāngo ní ikí ?.....	47
4.1.3. Amabānga yēgúkira Abapfũmpfu	48
4.1.4. Amabāngo yēgúkira Abapfũmpfu.....	48
4.2. Abapfũmpfu rurāngíranwa n'ico babibukirakó.....	49
4.3. Imicó ndānga muryāngo bīhārije n'ingéne abāndi barūndi babiboná.....	50
4.4. Ivyó bazirá n'ico bakūnda n'ingéne ubu bimezé	51
4.4.1. Umuziro ní ikí?.....	51
4.4.2. Ivyó bazirá vyērekeye abantu n'ukuntu bimezé ubu.....	51
4.4.3. Ivyó bazirá vyērekeye ibitungwa n'inyamāswa.....	52

4.4.4. Ivyó bazirá vyērékeye ibití cīmezá n'ibitērwa	53
4.4.5. Ahāntu bazirá n'íngéne bimezé ubu.....	54
UGUSÔZĒRA.....	55
INCAMÂKE.....	58
IBITABU VYAKORESHEJWE.....	59
INYÓNGERÁ.....	61

INTÂNGAMÁRÁRÁ

1. Amâmũko y'iki gikorwá

Kubêra igihe atarí gitó twámaze mu mashũre yĩsũmbuye na káminũza, murí ico gihe cõse twágize amahĩgwé yó kubóna ivyĩgwa vyèrekeye abantu mu kubáho n'ímibáno yábo. Twarahũngukiye ubumenyi bushobóra kudúfasha kurõndera ibijánye n'úbuzima hamwé n'inyĩfato irángá imiryāngo n'ibisatá vyāyo mu Burũndi. Kuva aho, umurũndi agashobora kumenya iyó avá, imicó n'ákarānga vyārānze bā sêkũru bĩwé, gutyó arí vyĩzá akabigēndera. Umuryāngo w'Ábapfũmpfu babá mũ ntāra ya Bujũmbura murí komĩne ya Mugõngo-Mānga, niwó iki gikorwá cèrekeye. Uyu muryāngo ugéreranije n'iyĩndi bavugá izwĩ, na wó turawusānga mu vyānditswe mugábo ntā vyĩnshi bãshoboye kuwúvugakó.

2. Insĩgũro nkĩkũro y'icĩgwa

Iki cĩgwa cĩtwa “Imicó n'ákarānga hamwé n'ákāhise k'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu bó mu ntārā y'úmugāmba wó hagatĩ. Muri iki cĩgwa, tugerageza gucá hĩrya nó hĩno ivyèrekeye kāhise k'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu. Aha dushāka kuvúga amâmũko y'Ábapfũmpfu, ingené bāgiye barĩyunga, ingéne bāgiye baravyārana. Kuva kurí Sêkũruza w'Ábapfũmpfu gushika ku bāna barĩko baravũka ubu.

Turagerageza kāndi gutõhõza ivyèrekeye imicó n'ákarānga kuva kēra gushika ubu yāba imiziro yèrekeye abantu cānké ibitũngwa cānké mberé n'áhantu bazirá.

Turagerageza kāndi kudõndõra imigēnderanire y'Ábapfũmpfu n'iyĩndi miryāngo, abó bāsabāna abageni, abó batāsabana abageni, abó bāgerēreye n'ábó batāgerēreye.

Mu guhéraheza tugerageza kurõndera ivyèrekeye uruhára rw'Ábapfũmpfu mu kwũbaka Uburũndi. Aha tuvuga amabānga n'ámabāngo yēgũkĩra Abapfũmpfu. Tugasaba Abarũndi n'Ábarũdikazi kó bõbũngábũnga imicó n'ákarānga vy'Ábarũndi.

3. Ibibázo nyamũkurú vyĩzwe murí iki gikorwá

Ibibázo nyamũkurú iki gikorwá gihagázekó ni vyó vy'ĩbi bikurĩkĩra:

- ✓ Mbēga umuryāngo w'Ábapfũmpfu babá mu karère ká Mugõngo-Mānga bakomõka hēhé?
- ✓ Bāhagerēreye gúte?
- ✓ Mbēga babānye gúte n'iyĩndi miryāngo bāhasānze?

- ✓ Imicó n'ímigēnzo yāwo ni iyîhé?
- ✓ Ibítí ndôndamvyāro vy'Ábapfũmpfu babá mw'íkomĩne ya Mugōngo-Mānga ni ibîhé?
- ✓ Uruhára rwābo mu kwūbaka igihúgu murí káhise ni urūhé?
- ✓ Umuryāngo w'Ábapfũmpfu wagĩye uragwīrirana mu karêre ka Mugōngo-Mānga gúte?

Ibibázo bikurú bíkuru vyāduhānze murí iki gikorwá ni ivyo.

4. Ihāngiro ry'ígikorwá

Intũmbēro twĩhāye ni úkumenya n'úkumēnyēsha abāndi túbicīshije mu vyandiko, inkómōko y'Ábapfũmpfu babá i Mugōngo-Mānga, igihe bāhashika, imitũmba bātanguye kugerēra, uwatānguye kugerēra i Mugōngo-Mānga, imibāno, abó bāhasānze n'ingēne ubu bimezé.

Vyōngeye tukamenya imicó n'ákarānga k'ūwo muryāngo.

Mu guhéza twātōhōje ahāndi Abapfũmpfu bāgĩye barajā kugerēra kubēra imvo iyi cānké iyīndi n'ingēne bāgĩye barĩyunga n'ábāndi banyamiryāngo. Mũ mpéra y'ígítabu tuhasānga ibítí ndôndamvyāro vyābo.

Twĩfūza kó iki gikorwá kitōba icā nyuma ku muryāngo w'Ábapfũmpfu aríko kikaba ic'íntāngo, vyōtēra integé abasomyi n'ábānditsi mu kumenya imicó n'ákarānga vyārānze bāsókúru.

5. Ibibázo mfátiro birōngōye iki gikorwá

Mu vyānditswe n'ábādutānguriye gutōhōza hamwé n'ívyó twũmvīse ku bakurambere ku bijānye n'ímiryāngo; umuryāngo w'Ábapfũmpfu hamwé n'ábāndi Barūndi baravúga yúko wāmye uzwí mu yīndi miryāngo yāmye mu Burūndi. Rēró uwo muryāngo wāmyehó aríko ntíbawúvugako vyīnshi.

- Nōné uwo muryāngo wāmūtse hēhé?
- Wōba wákomōtse ku wūndi cānké harí umuryāngo uwukomōkakó?
- Mu mihīngo ya Mugōngo-Mānga wahágerēreye gúte?
- Mu gihe ikíhé?
- Amabānga y'Ábapfũmpfu bāri bājējwe mũ ntwāro y'ábāmi ní ayāhé?
- Abāndi Barūndi babāzikó iki?
- Uwo muryāngo wīharije ikí mu karānga káwo?
- Abapfũmpfu bīpfūza ikí ku karānga n'ímicó y'ígihúgu c'Úburūndi?

Ibibázo nyamúkurú igikorwá gishimíkiyekó mu gutōhōza ingēndo n'akameré k'úwo muryāgo ni vyó tugerágeje gucá ku mayānge. Ivyo bigafasha kumenya icó arico mū nkīkūro nini y'umuryāngo w'Ábapfūmpfu.

6. Akamaro k'iki cīgwa

Abānditse ku matēká y'Úburūndi batarí baké; SADIKI Elie, NDAYIZEYE Therence, MANIRAMBONA Dyna bāranditse ku miryāngo y'Ábarūndi gútyo turahamenyera ibitári biké vyó murí káhise k'Úburūndi. Ivyíhwējwe usānga umuryāngo wōse bāwuca ku mayānge cānké bakagira urutōnde rw'imiryāngo gusa ibá mu Burūndi.

Abo bānditsi bāragize nēzá kukó bāraduhāye isemo rikoméye; ku musomyi yōhērako irīndi tōhōza.

Iki gikorwá rēró gifise intūmbēro yó kurōndera uburyó bwōtumá umusomyi yītwārarika ivyērekeye imicó n'akarānga vy'imiryāngo mu Burūndi. Murí iki gihe, tubona kó imicó n'akarānga vy'Ábarūndi biríko biratītūka, imibāno nayó y'ábāntu ikagēnda ibá mibí ni ngōmbwá kó uwáriwe wēse agirá icó atērēye mu vyērekeye imiryāngo mu Burūndi, bīshobotse ahinyūze ivyó aboná kó bitamezē nēzá mu vyó abānditsi bamazé kwāndika hanyuma ashimāngire vyīzá nakare « ukubóko kumwé ntikwīyāga ngo kwīmáre uburyí» kāndi «ubugírígiri bugira babiri». Ivyo tubibwīrwa na NDAYIZEYE Therence¹

Iki cīgwa cācu, kiragerageza kudómakó urutoke ku có arí có umuryāngo w'Ábapfūmpfu b'í Mugōngo-Mānga kigatumira abāndi banditsi kubāndānya barōndera ku micó, akarānga n'ákáhise k'imiryāngo mu Burūndi. Hamwé abānditsi bōkuríkiza iyo ngēndo y'itōhōza ku yīndi miryāngo ntā nkēka twohamenyera imicó, akarānga vy'úkuri vyārānze Abarūndi.

7. Igihe icīgwa cārāngūwemwó n'imihingo y'itōhōza.

7.1. Igihe

Itōhōza ry'iki gikorwá rihagaze kuva imiryāngo itānguye kubá mu Burūndi, bikaba bijanye n'igihe kuva igihúgu cītwa Uburūndi.

Kurí ico gihe umutōhōji arashóbora kugíhagararakó agatōra amāmūko y'umuryāngo uyu cānké urīya. Imbere y'ico gihe ivyānditswe vyōgōra gūtōra na yó inkurú zó ku munwa ntizōboneka.

¹ NDAYIZEYE T. *Imicó n'akarānga k'umuryāngo w'Ábasasu hamwé n'ákáhise kábo*. Mémoire, Université du Burundi, Bujumbura, 2011.

Dushobora rēro kumenya kuva kũ ntwāro ya cāmi (± 1300), ingéne umuryāngo w'Ábapfũmpfu warí uméze n'ingéne wagíye uragerēra mu turéré dutāndúkānye na cānecāne duherēreye mu mihingo y'itōhōza ariyo komĩne Mugōngo-Mānga mu ntārā y'í bwāmi ubu yĩtwa Bujūmbura, intārā y'Umugāmba wó hagatĩ.

7.2. Imihingo yabēreyemwó itōhōza

Itōhōza ryābēreye mu ntārā imwé y'Úburũndi; na yó ikaba arí Bujūmbura. Intārā ya Bujūmbura igizwé n'ámakómĩne icenda arí yó:

Mukike, Mutāmbu, Muhūta, Nyabirāba, Mubĩmbi, Mugōngo-Mānga, Isāre, Mutĩmbuzi, na Kabezi.

Iyo ntārā ifise intārā zibiri kāmá: intārā y'Ímbo n'Úmugāmba. Imihingo y'itōhōza iri mw'ĩkómĩne ya Mugōngo-Mānga mu burārũko bwāyo hari komĩne Murāmvyā, mu burārũko bushirā uburengero hari komĩne Kanyōsha, mu buseruko hari komĩne Rusaká, mu bumanuko hari Mukike na Mutāmbu.

Iyó komĩne ya Mugōngo-Mānga irí mu ntārā kāmá y'Úmugāmba.

Itōhōza ryābēreye mu mitũmba imwĩmwé igizé amazōne atatu ya komĩne Mugōngo-Mānga. Murí zōne Kānkĩma, itōhōza ryābēreye ku mutũmba wa Nyámugarí mu gacĩmbiri Kabuye, zōne Mugōngo.

Itōhōza ryābēreye ku mitũmba: Mugōngo, Gisārwe (agacĩmbiri Nyagatwēngera), Kirarí, Tyāzo, Butagāzwa (uducĩmbiri Mwũmba na Nyaruyira,)

Murí zōne Jēnda, umutũmba Nyagitwēenzi, agacĩmbiri Gasurú.

8. Imvo zātumye itōhōza ribēra murí iyo mihingo

Umũntu wēse yōsomá iki gikorwá yōshōbora kwĩbaza igitũma itōhōza ryāgĩye gukórerwa mũ ntārā ya Bujūmbura na cānecāne mw'ĩkómĩne ya Mugōngo-Mānga. Mu makómĩne agizé Bujūmbura, komĩne Mugōngo-Mānga vyābaye ngōmbwá kubá arí yo ikorérwáko cāne kukó arĩho umuryāngo w'Ábapfũmpfu ugwĩriye. Mu mazōne atatu agizé komĩne Mugōngo-Mānga ntā nĩmwe itagirá umũntu wó murí uwo muryāngo arĩko ntibarí ku mitũmba yōse igizé ayo mazōne, hariho imitũmba dusānga atā mũntu n'ũmwe wó murí uyo muryāngo ahabá.

Iyindi mvo nayó nyéne atāwōyiyobagiza ni yó y'iyi:

- umwānya,
- uburyó,
- íbikórēsho itōhōza arí mwēn'ryō rikenéra kugíra umuntu ashiké kw'ihāngiro ryíwé ku rugezo rwōshirá ahabóna imicó n'ákarānga k'úmuryāngo múnáká, dusānga biturēngeye kure, bidēndanyé n'úburyó umunyēshūre asohótse kaminūza abá ashóboye kurōnka murí rusāngi. Ivyo vyōse bikaba arívyo bigizé imvo nyamúkurú zātumye itōhōza ribēra mw'ī kómīne ya Mugōngo-Mānga.

9. Guhwēbūtsa insígūro y'íjāmbō umuryāngo

Ijāmbō umuryāngo ni ijāmbō rigōyé gutégēra arí rimwé iyó ritōngéwekó ayāndi majāmbō arirāngūra mū nsígūro yāryo. Umuryāngo nk'úkó iryo jāmbō rirí, abaríbariwe bashobora kwūmva insígūro zishiká cānké zirēngá zitatu. Vyōngeye ivyānditswe vyīnshi bitānga insígūro kurí iryo jāmbō birí mū ndími z'ábanyāmahānga, kubíshira mu rurími rw'Ikirūndi bigatēra ingōrane kukó insígūro zidashobóra kwēgerana n'úkó Abarūndi bōbó bábitegēra mu bwēnge bwābo bícīye mu micó yābo.

Uruvyāro rwā nāká rufatwa nk'úmuryāngo wāgútse ufisé Sēkúru abá akírihó cānké atakirihó mugábo bacībúka böse.

Abiyitirira Sēkúru wa kēra būmvá batābōnye abāndi batacībuka bakavuga ngo abanāka (izína ry'úmuryāngo).

Uwo mugwi wā nyuma ni wó bēnshi mu bamāze kugira icó bāndíka mu bijānye n'ímiryāngo bātānze insígūro zitarí nke.

Nka BIGĀNGARA J.B (1986)²; atānga iyi nsíguro kó: Umuryāngo w'Ábānāká arí umurwi ugizwé n'ámashāmi mēnshi y'ímiryāngo yāmūka ku musēkúruza wa kure wēméra ko wītírirwa izína kānāká. Ni umuryāngo w'ábāntu bēnshi kugera kū ngazí y'úruvyāro rwó hējuru.

Arōngera akavúga kó: umuryāngo uhērerekanywa ucīye ku gitsínagabo.

² BIGANGARA J.B, *Pour une anthropologie de la famille et du mariage traditionnel au Burundi*. Expression et valeurs africaines burundaises, Bujumbura, 1986, p.23.

«L'umuryango(Clan) : le Clan est constitué de plusieurs familles parentales descendant d'un même ancêtre très lointain dont il porte le nom. (...)C'est le dernier échelon des groupements familiaux(...).Il est à noter, tout comme dans les deux premiers échelons que l'umuryango, clan, se caractérise par la descendance de mâle à mâle».

MWŌROHA E. (1977)³, na wé avuga kó: umuryāngo arí umurwi w'ábāntu ugizwé n'ámashāmi y'ābasēkúru bābo ashwírāgiye mu gihúgu azwi kw'izina rimwé.

RODEGEM F.M, (1965) na wé avuga kó: «umuryāngo arí umurwi w'ábāntu uhērerekanya iragí ucīye ibūse, abawúhuririkiyemwó bakīyitirira kubá bāmūka kurí sēkúruza umwé⁴»

10. Akamaro kó kumenya umuryāngo umūntu yāmūkamwó n'ákarānga kāwo

Kumenya umuryāngo nó kuwúvuga ni umucó udakwīyé kuzímāngana kukó bitumá akarāngamútima k'ābāsōkúru mu bijānye n'úbukérebutsi, kurīnda, gufāshānya, gukūnda igihúgu bitagīrira. Kuvyīyibagiza ntáho bitāniye nó gutá akarānga n'iragí ryātugejeje mu bigero.

Abānditsi batarí baké bāragíze icó batērera ku kamaro kó kumenya imiryāngo.

JOHANSEN, E. (1984)⁵ avuga ku miryāngo yó mu Rwānda, na hó bigasa nó ku Burūndi akavuga kó: « Imiryāngo arí yó igizé ubudasá bw'ābanyāgihúgu ».

NTAHOMBĀYÉ, Ph; (1983) na wé avuga kó: « umuryāngo nk'úkó abāntu bawuvugá ni ijāmbó ritērā amadīdāne mu gutāhūra, vyōngeye nó mu gifarānsa ntā nsígūro yūzúye rifisé. Aríko dúfatiye kūngōrane ibijānye n'imiryāngo vyāgīye bītēra; ivyīrwa vyō bishirá ahabóna vyōba imfāshānyo nīni mu gutānga umucó kw'īyīmukayīmuka n'igerēra ry'ábāntu murí aka karērē Uburūndi burīmwo »⁶.

RODEGEM F. M (1975) atānga intērērano yāmūka mu kumenya nó mu kumenyana kw'ābanyamuryāngo akavuga kó: « umuryāngo munīni mw'īvyarāna ryāwo warí ufise akamaro kanīni kurusha abāntu bó mu rugó mū ntégūro y'úmubāno wābo kukó bashika mu

³MWOROHA E., *Peuples et Roi de l'Afrique des Lacs*. N.E.R., 1977, p.41.

« L'umuryango au sens de lignage maximal, groupe un ensemble de lignages mineurs qui se trouvent disseminés dans tout le pays mais qui se distinguent par un nom qui leur est commun(...)».

⁴RODEGEM F.M, *onomastique rundi*, Bujumbura, 1965, p.75-76.

«L'umuryango est un clan patrilinéaire dont les membres se considèrent comme descendant d'un même ancêtre.»

⁵ JOHANSEN E., *Rwanda, Bethel bei bielfeld 1912, cité par Hans Meyer, Les Barundi, une étude ethnologique en Afrique orientale, société française d'histoire d'outre-mer*, 1984, p.140. «(Les Clans). Ce sont ces derniers qui préservent les particularités nationales(...)».

⁶ NTAHOMBAYE P. *Des noms et des hommes, aspects psychologiques et sociologiques du nom au Burundi*, Karthala, Paris, 1983, p.40.

" L'umuryango dans le sens de "Clans" ou "lignage majeur" est une notion floue et sans véritable réalité sociale(...) par manque d'une nomenclature adéquate en langue française mais en tenant compte des restrictions apportées en reconnaissant que c'est un phénomène qui pose des problèmes historiques difficiles à résoudre et de l'étude, dans l'ensemble des royaumes des grands lacs pourrait éclairer les mouvements migratoires(...)".

bāntu bēnshi kugeza ku rugero rw'ivyārana rwó hējuru, bagatērana umutima wó gufashānya nó gukūndana bikagera iyó bakwīrágiye mu mihíngo y'ígihúgu cōse »⁷

NTAHOMVŪKIYE H.; (1990-1991) arōngera agatērera icíyumvīro ku vyērekeye inēzá yó kwītīrirwa umuryāngo w'úmūntu akavuga kó: «uwītiriwe umuryāngo wīwé aratēkāna akíyumvamwó kó arí mu muryāngo; mu bīwé nó mu twīwé; akūmva kó ashigikiwe n'ábāntu böse bitīrirwa uyo muryāngo ntiyígere yīyumva ubunyákamwe⁸»

VANCINA J. ; (1964) avuga kó : izína umuryāngo ko rifise akamaro kaníni kū ngēzi ku kūngene zākīrwa iyó zātsé indāro zikavuga kó zāmūka mu muryāngo umwé n'ábāzatsemwó indāro⁹

Ni na yó mvo mu bihe bimwēbimwé umūntu yūmva uwurí aha yīvuga ngo: Jēwé uw'ábanáká tuzōhūra. « N'útābibona uzōgiré uti umuryāngo w'ábakí ntiwavyāye. Umūntu yīvuga icó akūnda kāndi n'ábamwūmva bakakímwūbahira ».

Aríko rēro nk'úkó twāgumye túbivuga hējuru, gutégēra ijāmbó umuryāngo n'ákamaro káwo ntivyōróshe bisaba kubānza kwīnjira mu mibāno y'ábāntu ukabānza ukabamenya. Abānditsi cānecāne b'ábanyámahānga barīhēnda ku nsígūro n'ákamaro k'úmuryāngo.

Nk'ákarorero umwānditsi D'HERTEFELT ahó avugá kó: « umuryāngo ni umurwi utagirá uwuwúserukira ntā ntégūro yāwo bwīté ufisé; ntā ngīngo cānké amatégeko ngēndégwakó ahari afashá gutūngānya ibikorwá ngirakamaro vyāwo »¹⁰.

MACQUET J. na wé avuga kó: «umuryāngo arí umurwi wīyītirira izína rimwé aríko utagirá intégūro nīmwe hagatí mu mugwi wōshobóra kugira urunaní rw'ábafātanye mū nda»¹¹

⁷ RODEGEM F.M. op.cit, pp.75-76.

"La lignée ou le Clan avait plus d'importance que la famille au sens strict dans l'organisation sociale, elle unissait par un sentiment de communauté, des parents de degrés fort éloignés et inégalement répartis sur l'ensemble du pays."

⁸ NTAHOMVUKIYE H. *particularité linguistiques des éthnotextes burundais*.Nouveau-la-Neuve, 1990-1991, thèse de Doctorat, p.46.

"Le porteur d'un nom clanique surtout se sent comme assimilé, immergé dans son clan, il se sentira également intégré dans le rang de ceux dont son nom vante la vertu."

⁹ VANSINA J. *La légende du passé, tradition orale du Burundi*. Tervuren, 1972, p.4.

"Une fonction mineure (clan) consiste à donner l'hospitalité à des voyageurs appartenant au même clan."

¹⁰ D'HERTEFELT M., *Les Clans du Rwanda ancien : Élément d'Ethnologie et d'éthnohistoire*, 1971, p.5.

"Le Clan n'a ni chef ni organisation interne, ni procédures pour régler les affaires d'intérêt commun."

¹¹ MACQUET J.J. et BALANDIER G. *Dictionnaires des civilisations africaines*, Paris, 1968, p.107.

"L'umuryango, clan, serait n groupe nominal dépourvu de l'organisation interne qui pourrait en faire en foyer de solidarité."

Túgerageje kwíhwēza ivyó abo bānditsi banditse, biboneka nēzá yúko batāri bīnjiye mu micó y'Ábarūndi n'Úburūndi kugíra ngo batāhūre nēzá ibijānye n'ímiryāngo n'ákamaro kāyo.

Mu Burūndi umwāna kuva akívūka yītābwahó n'úmuryāngo wó ku zíko n'úwó sé akomókamwó eka n'ígihúgu cām̄wībarutse nakare ngo umwāna sí uwūmwe ni uwó umuryāngo ni uwó igihúgu. Iyó basohóra umuvyēyi inákuru yamúshira ku rutaro agasohoka hānzé akamwēreka impānde ziné z'ígihúgu ati: « Ndakwēretse Uburūndi » vyāsígūra kó umwāna yākíriwe mu muryāngo, mu Barūndi nó mu Burūndi.

11. Ubuhinga bwākorēsheje mu gutōrorokanya inkurú

Mu gutōrorokanya inkurú murí iri tōhōza ku muryāngo w'Ábapfūmpfu twākorēsheje irādiyo ifatá amajwí n'útubĩtsi twó kubíshīngura. Aho ní ku bāntu bāduhāye inkurú ku munwa bagatakó bakatwēmerera kó tubafatá amajwí.

Hari n'ábāndi bāntu bāduhāye inkurú batāt̄wēmereye kó tubafatá amajwí, ivyo na vyó twāravýubahirije dukorēsha ibitabu n'údukarāmu mu kwāndika inkurú bāduhāye; ivyo bitabu kāndi twārabikorēsheje mu kwāndika ibijānye n'ívyó twībónera n'āmāsó tútarīnzé kubāza.

12. Abātānze inkurú zijānye n'íbibázo vy'ítōhōza

Abātānze inkurú ni bēnshi; nka böse bāmūka mu muryāngo w'Ábapfūmpfu, abó mu yīndi miryāngo twāsānze atā vyīnshi bawūzikó. Twāshīmye kó twōbahá murí iki gitabu abāduhāye inkurú z'ífatiro twābonye zijānyé nēzá n'íhāngiro ry'iki gikorwá. Murāzi yúko mu gikorwá c'ítōhōza harí abatānga inkurú umutōhōji ugasānga ntaho zísá zísāna n'íbibázo vy'ítōhōza ryīwé, atacó zōfashá mu gushika kw'íhāngiro ryīwé, izo agahéza akazírēnzakó uruho rw'āmāzi. Abātānze inkurú z'ífatiro ni bó b'āba:

1. NTAHONDERÉYE Sylvestre wa NTAHOMPAGÁZE Joseph wa Nzūmpatse wa Rutamānzura, Umupfūmpfu wó mu gacĩmbiri Nyagatwēngera, umutūmba Gisarwe, komĩne Mugōngo-Mānga, intārá ya Bujūmbura.
2. HARAYĀNDI Charles wa MAHUNA wa NĪNDERÉYE wa RUVYĀGIRA wa RUBŌNDO wa RUSHĪHA wa RUVŪNGANA wa BIRIRINKŌRÉKURUTARO wa GIPFŪMPFU, Umupfūmpfu wó mu gacĩmbiri Kabuye, umutūmba Nyamugári, komĩne Mugōngo-Mānga, intārá ya Bujūmbura.

3. NTĀKAYÓBERANA Siméon wa NTĀKAYÓBERANA wa Masáse wa NZŪMPATSE wa RUTAMĀNZURA wó mu gacĩmbiri Nyagatwēngera, umutũmba Gisarwe, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
4. GAHŪNGÚ Cyrille mwēne BAGONA Simoni wa NTIBĀNDĒNGA wa SĒNKEZI mwēne MÍHŌSHO wa RUBŌNDO wó mu gacĩmbiri Kabuye, umutũmba Nyamugári, komĩne Mugōngo-Mānga, intárá ya Bujũmbura.
5. MBĀYAHĀGA cōme mwēne BWAKĪRA Rinó wa SĒRUBĒYA Antoine wa MÍHŌSHO wa RUBŌNDO wa GISHĪHA wa RUVŪNGANWE wa BIRIRINKŌRÉKURUTARO wa RUPFŪMPFU wó mu gacĩmbiri Kabuye, umutũmba Nyámugári, komĩne Mugōngo-Mānga.
6. KAMENYI François mwēne MITAGATO wa MPABŪYE wa RUTĒKEREZA rwā NDŌNSE wa RUHÍSO rwā GIPFŪMPFU wó mu gacĩmbiri Vyūyá, umutũmba Jēnda, komĩne Mugōngo-Mānga, intárá ya Bujũmbura (Umupfũmpfu).
7. NIYŌNZIMA Victor wa BIRAGUMA wa NTABANGĪRA wa MÚHINI wó mu gacĩmbiri Vyūyá, umutũmba Jēnda, komĩne Mugōngo-Mānga, intárá ya Bujũmbura (Umupfũmpfu).
8. SINĪGĪRIRA Spéciose wa GAPĀYI wa BAHIMĀNGA wa MPABŪYE wa RUTĒKEREZA wa RUHÍSO wa GIPFŪMPFU wó mu gacĩmbiri Kabuye, umutũmba Nyamgari, komĩne Mugōngo-Mānga, intárá ya Bujũmbura. (umupfũmpfu)
9. GAHŪNGÚ Arthémon mwēne YĀKĀNA Simon wa BĀMBONEYEHÓ Pie wa BARAVÚGA wa RUMŌNGE, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Mugōngo, umutũmba Mugōngo, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
10. NTĀBŪNDI Zacharie wa NDIMŪBWŌBA Eduard wa NTĪBĪNYAGIRO Rinó wa RUHORANA wa SĒMUHĀRI, umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Kirarí, umutũmba Kayōyo, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
11. NOBETSE Zacharie wa NOBETSE Gabriel wa MÁSUKŪRE wa RUHORANA wa SĒMUHĀRI, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Shēngero, umutũmba Mwūrá, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.

12. GAHŪNGŪ Charles mwēne NTAHONZIGÁMIYE François wa RŪJE wa RUKĚBANUKA wa RÚBĪNDO rwā MÁGUME wa BITĪMBA, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Gisēnyi, umutũmba Kayōyo, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
13. NSABIMĀNA Evariste wa KĀMUTWÁ Daniel wa NDĪYUNZŪYE wa RUMŌNGE wa MÁGUME wa GISHĪHA wa RUVŪNGANA wa GIPFŪMPFU, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Tyāzo, umutũmba wa Mwūra, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
14. NĀNKĪMBĚSHA Potien wa NĀNKĪMBĚSHA Nicodēme wa NTĀKAGERO Maximilien wa NTABĀNGĪRA wa RUMŌNGE, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Tyāzo, umutũmba Mwūra, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
15. NĀKĀMANO Libérat wa NTIRUHĀNGŪRA wa NTABĀNGĪRA wa RUMŌNGE, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Tyāzo, umutũmba Mwūra, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
16. MWĀRŪRO Gabriel mwēne BARAYĀNDĚMA Libērīyo wa MŪSHAKĀRI wa NYAMUCA, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Nyabihuna, umutũmba Kayōyo, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
17. BIGIRINDĀVYI Antoine wa NTIRWĪNYĚGEZA wa MÁSUKŪRE wa RUHORANA wa GASHĪHA, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Nyaruyira, umutũmba Butāgāzwa, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
18. BAHONYÓYE Simōni mwēne GATWĀKAZI Ndéreyá wa MUSHĀKĀRI wa NYAMUJA wa SĚMUHĀRI wa RUBŌNDO wa GISHĪHA wa BIRIRINKŌRĚKURUTARO (bāgitānga inká y'ingoróre ku Rutaro) wa GIPFŪMPFU, Umupfũmpfu wó mu gacĩmbiri Mwũmba, umutũmba Butāgāzwa, komĩne Mugōngo-Mānga, Intárá ya Bujũmbura.
19. NZŌHABONAYÓ Dénis wa GATŪMŪZA wa NTĀKARĀSHĪRA wa SĚGITÚKŪRI wa SĚNĀRI, Umupfũmpfu yavũkiye mu gacĩmbiri Bāndaguru, umutũmba Kayōyo,

komine Mugongo-Manga, ubu abá múrí zõne Kinindo, komine Muha, Intára ya Bujumbura.

20. BIDAGAZA Stany wa HEMÉRI Patrice wa RÚKĚSHA wa RUVYĀGIRA, Umupfumpfu wó mu gacimbiri Kabuye, umutumba wa Nyámugári, komine Mugongo-Manga, Intára ya Bujumbura.
21. GAHŪNGÚ Missius mwene RUTAMUCĚRU wa MURASUKA wa RUVYĀGIRA wa RUBŌNDO wa GISHĪHA wa RUVŪNGANWA wa BIRĪRINKŌRĚKURUTARO, Umupfumpfu wó mu Kabuye, umutumba Nyámugári, komine Mugongo-Manga, Intára ya Bujumbura.
22. MBOGÓYE François¹² mwene MUNÉZĚRO wa RUKWĪRWÁ wa BAGĀNĪRA wa RUTWĀRE wa KAGABO wa KARIBWĀMI wa KAMĀNA wa KANYOTA wa KŌTSI wa GIPFŪMPFU, Umupfumpfu w'í Matána, Intára ya Búrurí.
23. BĀGAZWE Nicodème wa BĀGAZWE wa RŪJE wa BIKEBĀNUKA wa RŪBĪNDA rwá MÁGUME wa BITĪMBA, Umupfumpfu wó mu gacimbiri Gisěnyi, umutumba Kayoyo, komine Mugongo-Manga, Intára ya Bujumbura.
24. MUTĀBONWÁ André mwene MUTĀBONWÁWA Ntákabõza wa RUTAMĀNZURA, Umupfumpfu wó mu gacimbiri Nyagatwēngera, umutumba Gisarwe, komine Mugongo-Manga, Intára ya Bujumbura.
25. GURŪBIZA mwene RUHŪRIKA mwene NTARWĀBĪRA wa RUVYĀGIRA wa RUBŌNDO wa GISHĪHA wa RUVŪNGANWA wa BIRĪRINKŌRĚKURUTARO
26. BINWA Antoine mwene NTAHONZIGĀMIYE wa RŪJE wa BIKEBĀNUKA wa RUBĪNDA wa RUTĪMBA, UMUPFŪMPFU wó mu gacimbiri Gisěnyi, umutumba Kayoyo, komine Mugongo-Manga.
27. NDAYISĒNGA Liberathe wa NKIZA Jérôme wa SĒRUDŪGO Michel wa MINĀNI wo mu Vyūya muri komine Mugongo-Manga.

¹² MBOGÓYE François rēro ntitwāshoboye kuvugana amāso mu yāndi mugābo twārarõnse ijāmbõ ryīwé ry'icānditse yashikiriye ku mūsi mukurú w'umuryāngo w'Ābapfumpfu wabaye 1988. Iryo jāmbõ ryāratwēretse nēzá nanēzá inkómõko y'umuryāngo w'ābapfumpfu arí na có cātumye tūmushira mu rutõnde rw'ābatānze inkurú z'ibibāzo vy'itõhõza nāhõ tutāri dūfise umwīdõndõro wīwé ukwīyé.

13. Guhítamwó abătānze inkurú

Abatāngankurú twāshīmye kó bōbá abāntu bábakurambere bashikána cānké barēnzá nk'īmyāka mirōngo itāndātu. Aríko rēró twāhasānze abafise imyāka mirōngo itānu bāzi ibitári biké kāndi bagashíruka amazīnda. Abo na bó ní abībutse kubíbaza bā sēkúru ivyābarānze na bó barahéza babibīka ku muzírikanyi. Ná bó nyéne rēró twārabatéga ugutwi, bakatuyāgira tukēgeranya inkurú zābo. Hanyuma tukazigereranya n'īzo ábāndi bātānze, dūsānze zífashe twārazāndika kukó Abarūndi baravúga ngo: « Umugabo si urucúmu » kandi ngo « Ukurí ntikuvugá uwukúze kuvuga uwukūzi».

IKIGABÁNE CĀ MBERE: AKARÊRÉ K'ÍTŌHŌZA N'ÍMIRYĀNGO YAHÁGERĚREYE

Iryo tŏhŏza ry'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu twārigize mu karêré k'întārá y' í Bwămi, na cānecāne mu ntārá kāmá y'Úmugămba, ahó ubu twitá intārá ya Bujūmbura mu gihúgu cā NYÉNAMÁ, mu mitũmba imwĩmwé igizé Komĩne Mugŏngo-Mānga.

1.1. Intārá y'í Bwămi

Intārá y'í bwămi ni Intārá irĩ hagatĩ y'înzũzi zibiri na zó ní izi : Mubarāzi na Rúvyirŏnza. Iyo Ntārá ntĩyagabwá n'úmugánwa cānké umutwāre yātwārwa n' ívyārihó vy'Úmwămi. Iyó ntārá yayikoza icó ashāka cŏse.

Nk'ũkó tubibwĩrwa na Marie BADOGŌMBWA¹³ mu gitabu yānditse avúga kó mu gihũmbi kimwé n'ámajana icēnda na mirŏngo itatu abakorŏni bātegetse Mwāmbutsa kuva mu vyĩbare vyŏse nó kuba umwănya murēmure mu birimba bikurikira: Murāmvyā ná Gítega. Gútyo ubutégetsĩ bwegerezwa abagánwa (Abāna b'Ábămi) n'Ábatwāre bó mu miryāngo itāndúkanye. Nk'ákarorero icĩbare c'ĩ Murūnga catwārwa na Ntĩgarāmba uwo na wé yarĩ umutwāre wa kēra. Murĩ ico cĩbare c'ĩ Murūnga hārihó Umukámyi yĩtwá Ndarúbagiye kuri Mutāga, kuri Mwāmbutsa yarĩ umutwāre. NTAHOKAJA na wé arongéra ko ati: “ahó Umwămi agĩriye kubá í GÍTEGA; ibihúgu vyāri ivyĩbare bishikĩra vyahāwe Abagánwa. Icāsigaye ni icĩbare c'ĩ Murāmvyā yarĩ imitũmba iné: Musagara, Musānga, Kagŏngo na Cĩrĩsho.”¹⁴

1.2. Intārá y'Úmugămba

Ni urunanĩ rw'ĩmisŏzi ihagúrutse, itŏndékanye kuva i Rukŏnwe i Bururi igaca ibā Búkēye na Músigātĩ nó mu Rwānda. Ni rwŏ rugabúra amāzi y'í Burũndĩ ay'i bubāfu agasēsera muri Tānganyika nó muri Zaĩre ay'ĩ buryó akĩsuka muri Ruvúbu, Kagéra, na Nĩli; ni hó bĩta mu Butwé bwā Nĩli-Zaĩre. Ni mu Gikũndāmvúra. Ni hó hasigáye ikibira. Intārá y'Umugămba ní Intārá imwé mu ntārá kāmá zigizé Uburũndĩ. Iyo ntārá kāndi igabuwemwŏ gatatu, umugămba wŏ mu bumanuko, Umugămba wŏ hagatĩ hamwé n'Úmugămba wa rúguru mu burārũko bw'ígihúgu.

Umugămba wo hagatĩ rēró, ugizwe na Komĩne Mugŏngo-Mānga na Mukĩke. Komĩne Mugŏngo-Mānga ni yŏ twākoreyemwŏ itŏhŏza ry'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu.

¹³ BADOGOMBWA M. *La chefferie de Nyénamá début du 20e S-1944*. Bujumbura, UB. 1984. p.148.

¹⁴ NTAHOKAJA J.B. *Imigenzo y'ikirundi*. Bujumbura, Université du Burundi, 1978. p. 5.

Intârá y'Úmugãmba tuyisãnga :

- mu bumanuko hari intârá kãma y'Ímbo ;
- mu bumanuko bushîrá uburêngero hari intârá kãmá y'Úbutûtsi ;
- mu bumanuko kãndi tuhasãnga intârá kãmá y'Úburagãne ;
- mu burârũko hari intârá kãmá y'Úbuyenzi ;
- mu buseruko bushîrá uburârũko tuhasãnga intârá kãmá yo Mu mirwa igaca ihãna urubíbe n'întârá kãmá y'Ímbo.

1.3. Igihúgu cã NYÉNAMÁ

Umuntu yôsómá iki gikorwá yôkwîbaza NYÉNAMÁ uwó arí we. NYÉNAMÁ ní umwûzukurú wa Mwêzi Gisãbo na INABAKUZA akaba umuhûngu wa SETOBÔRWA na INAMAKÁTWA. Uwo mugánwa yavûkiye mũ ntârá ya Kirimiro.

NYÉNAMÁ yatwãra intârá kãma y'Ímbo na yó ikaba yarîgîzwe n'ámakomîne atãnu arí yo : Isaré, Muhûta, Mutãmbu, Kanyôsha na Mubîmbi hamwe n'întârá kãmá y'Úmugãmba wó hagatí (Komîne Mugôngo-Mãnga, Gisozi, Rusaka na Mukîke) nk'ûkó twãbihãwe n'ábatângankurú MBĀYAHĀGA Côme na NTAHONDEREYE Sylvestre.

NYÉNAMÁ yarí afisé ingó indwi n'ábagoré indwi bavá mu miryãngo itãndúkũnye

Izina ry'Úmugoré	Umuryãngo	Ahó urugó rwãri rwûbatse
1.INANGORORE	?	Mpanuka
2.BARĀMPEBA	?	Mpanuka
3.MUNDANIKURE	?	Runyerí
4.BARĀNYASE Antoinette (NZÓBE/INKŪNDWĀKAZI)	Umwênēngwe	1°. Kaguhú 2°.Rukina
5.NIYAKIRE	Umunyákarãma	Mugôngo
6.INAKANYAMBO Régina	Umunyarwãnda	Muyira
7.MUJĀNDI Marcienne	Umunyákarãma	1°. Muyira 2°.Rushûbi

NYÉNAMÁ mu vy'întwãro yafáshwa n'ábatwãre akôngera agakîkizwa n'ábagëndanyi bîwé. Abo bagëndanyi turabásãnga nó mu muryãngo w'Ábapfũmpfu twãgizemwó itôhõza

nk'útorero tw'Ábapfũmpfu uwítwa VYŪMVUHORÉ mwěne MURASUKA na BWAKIRA Rinó mwěne SĒRUBĒYA ngo zāri ingēndanyi zā NYÉNAMÁ. Abatāngankurú batubwīrakó VYŪMVUHORÉ yagēnda arīvuga amazina ahó NYÉNAMÁ agezē hōse. NYÉNAMÁ akaba yátwāye Intārá y'Ímbo na Mugāmba kuva mū mpéra z'íkīnjana cā cumí n'icēnda akorerwa mū ngatá n'Úmuganwá BARUSASIYEKÓ mu gihūmbi kimwé n'ámajana icēnda na mirōngo iné na káne. Uwo Barusasiyekó yari umuganwá yaciye kū ntebé y'ishūre.

1.4. Intārá ya Bujūmbura

Intārá ya Bujūmbura n'intārá imwé mu ntārá cúmi n'úmunāni zigizé Uburūndi. Mu buseruko hari Intārá ya Mwāro, mu burēngero hari ikiyāga Tānganyika. Mu Bumanuko hari Intārá zā Búrurí, Rumōnge na Mākāmba; mu burārūko hari intārá ya Cíbitōke. Ikómīne ya Mugōngo-Mānga twagizemwo itohōza ry'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu ni ikómīne imwé mw'íkómīne zigize intārá ya Bujūmbura.

1.5. Kómīne Mugōngo-Mānga

Kómīne ya Mugōngo-Mānga irí mu ntārá kāma y'Úmugāmba. Iyo komīne irí mu ntārá ya Bujūmbura, mu buseruko hari komīne Nyabirāba; mu bumanuko hari i komīne ya Mukīke; mu burārūko bushīrá uburengero hari komīne Isáre ; mu buseruko bushīrá ubumanuko hari komīne Mutāmbu ; mu bumanuko bushīrá uburēngero hari komīne Gisózi.

Ikomīne ya Mugōngo-Mānga igizwe n'ímisózi ya Rusāsuma cúmi n'ítāndātu nayó ni iyi:

Nyamúgarí, Buhóro, Rwībāgá, Mugoyi, Rutāmbiro, Kibira, Murūnga, Gisarwe, Mugōngo, Butāgāzwa, Kayōyo, Mwūrá, Nyarushānga na Jēnda.

Zōne Jēnda igizwe n'ímisózi umunāni na yó ni iyi :

Jēnda urbain, Jēnda rural, Nyarushānga, Buhóro, Rwībāgá, Mugoyi, Murūnga.

Zone kánkíma igizwe n'ímisózi itatu : Nyamúgarí, kibira na Rutāmbiro.

Zone Mugōngo igizwe n'ímisózi itānu ya rusāsuma : Mugōngo, Butāgāzwa, Kayōyo, Mwūra na Gisagwe.

Inzūzi nkurúnkurú zirí murí komīne Mugōngo-Mānga ní zitatu : Ruhoróro, Mubarāzi na Kigezi.

❖ **Insígũro nkíkũro ya komĩne Mugõngo-Mānga**

Komĩne ya Mugõngo-Mānga ni imwé mu zigíze Intárá kāma y'Úmugāmba. Umũntu yõkwĩbaza igitũma iyo Komĩne yĩtwá uko «Mugõngo-Mānga». Abatāngankurú bācu bātubwĩye kó bāfashe imisózi ibiri ibāngabānganywe ari yó Mānga na Mugõngo baca bayishira hamwe mu kwĩtirira iyo Kómĩne, ica ifata izína ry'iyó misózi ibiri. Ni na co gitũma mu kwāndika izína ry'iyó Komĩne twāndika amazína abiri Mugõngo na Mānga tugashira hagatĩ akarõngo gakĩtse.

Mugõngo-Mānga ni izína ry'úrunanĩ rigizwé n'amazína abiri Mugõngo na Mānga.

Ku musózi wa Mānga hariko ivyũma vyó gutumatumanakó amakurú biciye kw'írādiyo. Ku musózi wa Mugõngo hariko ivyũma vyo guhānahāna amakurú vyā terefone mu gifaransa (mu kirũndĩ twõvuga indārĩrizamajwĩ).

1.6. Imisózi yabēreyekó itõhõza

Imisózi yabēreyekó itõhõza ry'úmuryāngo w'Ábapfũmpfu ni umunāni: Mwũra, kayõyo, Būtāgāzwa, Mugõngo, Gisagwe, Nyámugarĩ, Murũnga na Jēnda.

1.7. Imiryāngo yagérērēye kurĩ iyo Misózi

1.7.1. Būtāgāzwa

1.7.1.1. Agacĩmbiri Nyaruyira

- Abapfũmpfu bó kwā Gítabũna NTIRWĪNYÉGEZA (Abahimá),
- Abanyuka bó kwā MUHAGASHI ni Abõngerá (Abahimá),
- Abanyákarāma bó kwā NTIBANOBÓKA (Abatũtsi banyaruguru),
- Abahānda (Abahimá),
- Abanyarwānda bó kwā KANYABUGŪNDA (Abatũtsi banyaruguru),
- Abanyágisaká bó kwā RWŪNZA (Abatũtsi banyaruguru).
- Abazige (bó kwā BIRAZÓGŌMBA na NTIBĀSAME) (Abahutú).

1.7.1.2. Agacĩmbiri Mwũmba

- Abanyarwānda (kwā Māyāgwa) (Abatũtsi banyaruguru),
- Abagunā bó kwā Sēruhũnzi (Abahutú),
- Umunyágisaká wo kwa NDABUNGANIYE (Abatũtsi banyaruguru),

- Abarēmbē : bó kwā NTĀMASHÍMIKIRO na Ndōmbeye (Abahimá),
- Abashēge bó kwā KIGĒNDA na KĀNDEKÉ (Abahimá),
- Abapfūmpfu bó kwā MÚSHAKĀRI (Abahimá),
- Abazige bó kwā NTAHORWĀMÍYE (Abahutú),
- Abarēmbē (Abahindá) (Abahimá),
- Abashūngura bó kwā NKWARURO (kwa KŪRŪRU) (Abatūtsi banyaruguru),
- Umunyákaráma bó kwā RUSOBINKONO (Abatūtsi banyaruguru),
- Abasapfu bó kwā MWUZURO (Ribérat) (Abatūtsi banyaruguru),
- Abanyágisaka wó kwā RUHAGIRA (Abatūtsi banyaruguru),
- Abashēge bó kwā VYŌGA (Abahimá),
- Abapfūmpfu bó kwā MUGAGA (Abahimá),
- Abanyágisaká bāba ku mutwé wa Mwūmba na bó kwā RUHĀNGIRA (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.1.3. Agacĩmbiri Kāngabo

Kuva ku Mubarāzi gushika ku Rugabano rwā Gásurú na Mwūmba hiharijwe n'úmuryāngo w'Ábanyágisáká bó kwā RUGĀJO na RUHĀNGIRA (böse na bo Kwa RURĪNZA) (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.1.4. Agacĩmbiri Gasurú

- Ábanyágisáká bó kwā RUGĀJO (Abatūtsi banyaruguru),
- Ábanyágisáká bó kwā RURĪNZA (Abatūtsi banyaruguru),
- Abashēge bó kwā NTÁRAKÁ aribo bó kwā BIRAGUMA (Abahimá),
- Abanyákaramá bó kwā SĒNTAMÁNA (Abatūtsi banyaruguru),
- Abayogoma bó kwā MĀNGAHO (Abatūtsi banyaruguru),
- Abenerwāmbá bó kwā NDĒMBĒYE (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.2. Murūnga

1.7.2.1. Agacĩmbiri Murūnga

- Abanyákaráma (Abatūtsi banyaruguru),
- Abānēngwe (Abatūtsi banyaruguru),
- Abasapfu (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.2.2. Agacĩmbiri Nyagitwēzi

- Abanyákaráma (Abatũtsi banyaruguru),
- Abapfumpfu bó kwā RUTĒKEREZA (Abahimá),
- Abayogoma bó kwā MINĀNI (Abatũtsi banyaruguru),
- Abēnēngwe bó kwā NTERÉRE (Abatũtsi banyaruguru),
- Abarēmbē (Abahimá).

1.7.3. Mugōngo

1.7.3.1. Agacĩmbiri Mugōngo

- Abanyuka (Abatũtsi banyaruguru),
- Abanyarwānda (Abatũtsi banyaruguru),
- Abēzi (Abagánwa bó kwā VYĪMĀNA bó kwā mwēzi),
- Abavubikira (Abahutú),
- Abayēngero (Abahutú),
- Abasafu (Abatũtsi banyaruguru),
- Abahĩrwá (Abahimá).

1.7.3.2. Buhororó (agacĩmbiri)

- Abanyarwānda (Abatũtsi banyaruguru),
- Abanyōnga (Abahutú).

1.7.3.3. Nyabigati (agacĩmbiri)

- Abēnēngwe (Abatũtsi banyaruguru),
- Abanyákaráma (Abatũtsi banyaruguru),
- Abanyarwānda (Abatũtsi banyaruguru),
- Abajĩjí (Abahutú).

1.7.4. Nyamúgarí

1.7.4.1. Agacĩmbiri Nyamúgarí

- Abashĩngwe (Abatũtsi banyaruguru),

- Abasapfu (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.4.2. Agacīmbiri Gihasha

- Mu bumanuko hāri Abasafu, hagati na hāgati Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru), Aho nyéne hari Abajīji (Abahutú) n'Ábabíbe (Abatūtsi banyaruguru) abo na bo ni inkêhwá kukó ngo BINIGÍRI na NDIRAHÍSHA (Ababíbe) bāje ari abūngere b'úmutwāre GATERÉTSE. N'Ábajīji nyené ni imiryāngo ibiri gusa igizwé na BARÍTOYA na BUNYÉGEYE abo bāje bava mu gitohwe bâzananye n'úmutwāre yítwa RUGĀNDA wó mu muryāngo w'Ábahīrwa (1944).
- Mu Burārūko harí Abōngerá (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.4.3. Agacīmbiri Kigōzi

- Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru)

1.7.4.4. Agacīmbiri Kāshirú

Abênēngwe (Abagōngomora) ngo kubêra bāvuga mēnsi kāndi bakavugira hējuru (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.4.5. Agacīmbiri Kabuye

Agacīmbiri Kabuye kagizwe n'úmuryāngo umwé w'Ábapfūmpfu.

1.7.5. Kayōyo

1.7.5.1. Agacīmbiri Kayōyo

1.7.5.2. Agacīmbiri Gisēnyi

- Abapfūmpfu (Abahimá),
- Abênēngwe (Abatūtsi banyaruguru),
- Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.5.3. Agacīmbiri Nyabihuna

- Abapfūmpfu (Abahimá)

1.7.6. Mwūrá

1.7.6.1. Agacĩmbiri Shēngero

- Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru),
- Abasafu (Abatūtsi banyaruguru),
- Abarēmbē (Abahimá),
- Abanyuka (Abatūtsi banyaruguru),
- Abapfūmpfu (Abahimá).

1.7.6.2. Agacĩmbiri Tyāzo

- Abapfūmpfu (Abahimá),
- Ababibe (Abatūtsi banyaruguru),
- Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru).

1.7.7. Gisarwe

1.7.7.1. Agacĩmbiri Nyagatwengera

- Abapfūmpfu (Abahimá).

1.7.7.2. Agacĩmbiri Gisarwe

- Abanyarwānda (Abatūtsi banyaruguru),
- Abajjĩ (Abahutú),
- Abasapfu (Abatūtsi banyaruguru),
- Abênēngwe (Abatūtsi banyaruguru),
- Abapfūmpfu (Abahimá).

Igicápu cērékana ukó imiryāngo yagérereye

IMITŪMBA Imiryāngo	1. Nyámugári	2. Murūnga	3. GISARWE	4. Mugōngo	5. Butagázwa	6. Kayōyo	7. Murírá	Igitigiri c'imitumba imiryango igerereye ko	Urugero i imiryāngo Igerereye ko kw'ijana%
1. Abayogoma		+						1	1,85
2. Abapfūmpfu	+	+	+		+	+	+	6	11,11
3. Abanyuka				+	+			3	5,55
4. Abanyákaráma		+		+	+			3	5,55
5. Abahānda			+		+			2	3,70
6. Abanyarwānda	+		+	+	+	+	+	6	11,11
7. Abanyágisáka						+		1	1,85
8. Abazige					+			1	1,85
9. Abaguná					+			1	1,85
10. Abashêge		+			+		+	3	5,55
11. Abashungura					+			1	1,85
12. Abasapfu	+	+	+	+	+	+	+	6	11,11
13. Abarēmbé		+			+		+	3	5,55
14. Abênēngwe	+	+	+	+	+	+		6	11,11
15. Abēnerwamba					+			1	1,85
16. Abēzi				+				1	1,85
17. Abavubikira				+				1	1,85
18. Abahîrwá				+				1	1,85
19. Abanyōnga				+				1	1,85
20. Abajîjí	+							1	1,85
21. Abashîngwe	+							1	1,85
22. Ababibé	+						+	2	3,70
23. Abongēra	+							1	1,85
24. Abayēngero				+				1	1,85
Vyöse hamwe								54	100

IN: + Ni ukuvúga kó uwo muryāngo ubá urí kurí uwo mutūmba, akūmba atākirímwo ni ukuvúga kó uwo muryāngo utabá kurí uwo mutūmba, mukurōndera ivy'ijana dufata igitigiri umuryāngo ufisé ku mutūmba yöse tukarwīza n'ijana tukagabura n'ibitigiri vy'imiryāngo irí ku mutūmba wöse.

1.8. Amazína y'ímihîngo n'ibibanza vyübähwa

Muri Zõne Jênda hari ibibanza bitatu vyübähwa: Buhóro, Mubíra, Murūnga

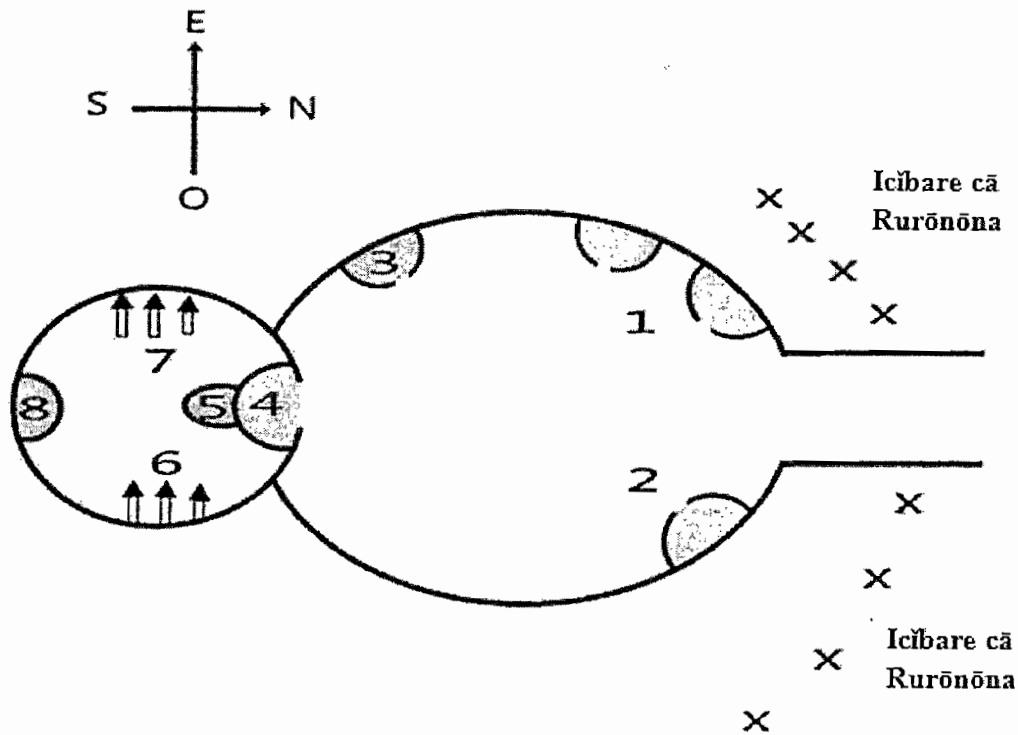
1.8.1. Buhóro

Dúfatiye ku matõhõza yakózwe na Badogõmbwa Marie mu gitabu cîwé c'ákähise avuga kó icĩbare c'í Buhóro cātānguye kubahó guhêra kurí Ntáre Rugāmba kizimāngana kurí Mwāmbutsa Bāngiricēnge.

Akōngera akavuga kó umwāmi yagihisemwó nk'ícĩbare cîwé. Kêra i Buhoró bāhīta Kābuhóro.

Nk'úkó vyāri bímenyērewe mu mugēnzo wābo wó gushikana inká i Bwāmi, Abanyagihúgu b'í Kābuhoró bāshikanira umwāmi inká nyīshi kāndi nzīzá cāne. Umwāmi yacīye abāza iyó zavūye bamwīshura kó zāvūye i Kabuhoró aca akūramwó imwé arayítūnga icá iragwīra mū nyuma yacīye atēgeka kó bahūbaka urugó rwīwé. Hácīye imīsi mikēyí umwāmi atēgeka kó bōkūbaká urūndi i Murūnga.

Ishusho y'úrugó rw'Umwāmi rwó mu cibare c'í Buhóro

Insígūro

1. Indāro y'inyána
2. Inzu y'ábūngere
3. Sēntāre
4. Ingoró NYAMÚGÁRI (y'Ábakámyi)
5. NYABÚGORO (Ahó bagirira isuku)
6. Ikigega c'úbushaza
7. Ikigega c'íbigōri
8. Igikōni

1.8.2. Murūnga

Hácīye imyāka mikēyá hūbatswe uruhōngore i Buhoró inká zārahagwīriye, Umwāmi yatēgetse kó hūbákwa urūndi ruhōngore i Murūnga. Umwāmi yacīye agabanya inká zimwé i Buhóro azishira murí urwo ruhōngore.

Umutũmba wa Murũnga waciye utũrwa itũkũ ry'ũkũbakwakó urugó rw'ũmwĩmi. Izo ngó zibiri Murũnga na Buhoró zĩbũramwó ubwũrũzi bw'ĩnkũ.

1.8.3. Mubĩra na Mugũngo

Ntũ vyĩnshi bũzivugakó, gusa icó batubwĩrũ ni ukó zũri ingó z'ũmwĩmi.

Murĩ maké Buhóro kũbũye nk'ũkarorero k'ĩcĩbare có mũ mpũra y'ĩkĩnjana cũ cumĩ n'ĩcũnda nó mũ ntũngo y'ĩkĩnjana cũ mirũngo ibiri.

IKIGABÁNE CÁ KÁBIRI: AMÂMŪKO Y'ÁBAPFŪMPFU BÓ MURÍ KOMĨNE MUGŌNGO-MĀNGA N'ÁKĀHISE KĀBO

2.1. Intāngamárāra

Murí iki kigabáne turagerageza gusígūra inkurú yōbá yāvūye mū nyishú bāgīye baratānga mw'ītōhōza.

Ikigabáne gihezé twābabwīye akarêré k'ītōhōza n'ímiryāngo yahágerēreye. Ubu na hó twāgōmba turābé inyishú rúsāngi twōkūra mu nyīnshu abatangankuru bāgīye baratānga,

Ivyo tukabigira kukó kēnshi urasānga inyishú zimwēzimwe atā shímikiro zígirá z'ītōja mu nyishú z'íbibázo bijāna kw'ihāngiro ry'ītōhōza.

2.2. Amâmūko y'Ábapfūmpfu bāgerēreye murí komĩne Mugōngo-Mānga

Túgereraniye inkurú zōse zātānzwe ku kibázo c'āmâmūko y'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu ubá murí komĩne Mugōngo-Mānga, dusānga arí nyīnshi aríko ku ruhānde runíni turasānga bāhūriza ku cīyumvīro c'úkó Abapfūmpfu böse ndētsé abagérēreye mu zīndi ntārā z'Úburūndi bāmūka mu ntārā kāmá ya BUTŪTSI igizwé n'āya makómĩne akwiríkira: MATÁNA, VYĀNDA, SŌNGA, RUTOVU, BURURÍ, RYĀNSORO.

Hari n'ábāndi batāngankurú bavúga kó bāmūka mu tūndi turêré aríko bikavāna n'úkó usāngá bāzi bike kurí kāhise kā bāsêkúru bābo. Ivyo tukabivuga kukó ubábajije ibití ndōndamvyāro vyābo bagarukira hāfi cāne ahó atacó vyōfasha kugíra umūntu amenyé akāhise kābo. Aríko ntidutebá gutōra abó basāngīye bāsêkúru kāndi bashiká kū rugero rwā kure rw'íbití ndōndamvyāro bakanāvuga nēzá n'íyó bŭmvīse bāje bāmūka.

Tukava ku nkurú túja ku yīndi gushika inkurú twōkwītá iy'ífátiro ikabóneka.

Ntitwōvuga vyīnshi kukó dufatíra ku vyo twāhāwe n'inkurú twākūye mw'ītōhōza.

Mu bisānzwe ntā hāndi mu bitabu bimáze kwāndikwa dusāngá bāvuga amâmūko y'ūwo muryāngo, ndetséko umuryāngo uri mu rutōnde rw'āmazína y'ímiryāngo y'Ábahimá mu yó bavúga ibá mu Burūndi mu vyānditswe ntā kīndi bawuvugáko. Ibīndi na vyó vyānditswe vyākoreye ku miryāngo ibonéka mū ntārā kāmá zimwēzimwé z'Úburūndi uwo muryāngo ntāwotwābōnyemwó.

2.3. Akähise k'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu

2.3.1. Amâmũko y'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu

Nk'úkó imiryāngo imwĩmwé izwĩ mu Burũndi, tũzĩ ko yāmũtse mũ ntārā zitāndũkānye z'Úburũndi iyĩndi mberé bakavuga kó ishobóra kwāmũka mu bihũgu duhānā imbĩbe, kēnshi tukagira amadĩdāne kukó inkurú z'ĩmvāhó batabá barazidũtōhōreza ngo zijé ahabóna.

Ku vyó twākũye mw'ĩtōhōza, batubwĩra nēza kó wāmũka mu ntārā y'Úbutũtsi ku mũntu yĩtwa GIPFŪMPFU. Twĩhwēje igitĩ ndōndamvyāro bãshoboye kutúbwĩra dusāngá uwó bĩse sēkũru wā mberé w'Ábapfūmpfu yōba yabāyehó nkó mu kĩnjana cā cúmi n'ĩndwi.

2.3.2. Izĩna n'ĩnsĩgũro yāryo

Umuryāngo w'Ábapfūmpfu twātōhōje kó uri mu yĩndi itārĩ bwā kórwekó itōhōza arĩko wēmérwa kó ubahó mu Burũndi. Nk'úkó izĩna ry'úmuryāngo rishobóra kugira amâmũko ku bĩntu bitāndukānye nk'ákaréré, igitĩ, urũzi, izĩna rĩndi ry'úmũntu wa kēra, ku gikókó, n'ĩbĩndi bitarĩ biké.

Ku bãduhāye inkurú harĩ abāshoboye kutúbwĩra idó n'ido ry'āmâmũko y'izĩna ryābo.

Nk'úkó umutāma NTĀBŪNDI Zacharie avuga kó iryo zĩna ryāmũka ku mukēcũru wa kēra, ngo aho hāmbere abakēcũru bāri bāhāmbāye, uwavyāye abahũngu bēnshi akōngera akazĩgama urugó yarārōnka akazĩna k'úbutōre. Uwo mukēcũru na wé yĩtwa INAGIPFŪMPFU, kukó yagwĩjje abahũngu akōngera akazĩgama urugó. Abāmukomōtsekó bōse ngo bācĩye bĩtwa Abapfūmpfu.

Aha ikibāzo gicá kĩguma kigaruka ku banyamuryāngo no ku Barũndi bōse. Ko tũzĩ urugó arĩ babiri, umwāna mu Burũndi akĩtirirwa umuryāngo w'ĩ būsé, nātwe twāgumanye amakēnga kukó uwo mutāngankurú yātubwĩye uwo munyókũru wa kēra bakomōkakó mugābo atāshoboye kutúbwĩra izĩna ry'ũwo musókũru ari wé mugabo w'ũwo munyókũru INAGIPFŪMPFU.

Ku bāndi bāgĩye baradũha inkurú, mu mw'idōndoro wābo hari abāshobora gushika kurĩ RUPFŪMPFU, GIPFŪMPFU, SEGIPFŪMPFU, twĩhwēje ayo mazĩna yōse dusānga básāngiye umusékũru gusa bĩvānye n'ĩmigēnzo y'Ábarũndi yó kutāvuga uwābo yapfũye ngo kwōba arĩ ukwĩcurĩra. Vyōngeye Abapfūmpfu bārasānzāye ntibakiba ahó bākomōtse ngó bashobóre kuvũga cānké bērēkane nēza urugó rw'umusékũru wa kēra bakomōkako. Aho rēro ntitwācĩye tũrera amabóko twācĩye tugira irĩndi tōhōza ku bāntu bakomōka ahó uwo muryāngo wāmũka

kugira dutōré amâmũko y'izina ry'umuryāngo kũmburē vyāri kubā vyīzā tũhashitse ariko uburyó n'umwānya ntibitwōrohereza. Umutāma MBOGÓYE François w'í Matána mu ntāra ya butũtsi arího bēnshi bātubwīye kó bakomōka mw'ijāmbō yashíkiriye akōngera akanāndika kw'igenekerezo ryā 12/Múkakaró/1998. Mu mwídōndōro wīwé ashika kurí GIPFŪMPFU.

Dúfatiye kurí iyo myídōndōro ya KAMENYI François, NSABIMĀNA Evariste, MBOGÓYE François twāshoboye gutōra izina rimwé bakomōká ko, ari ryó GIPFŪMPFU.

2.3.3. Icívugo c'umuryāngo w'Ábapfũmpfu

Kuva kēra Abarũndi bāmye bākũnda kwívuga mu bihe nó mu bibānza bitāndúkānye. Ivyo umũntu akaba yábikora kugira ngo abamwũmva bamumenyē uwó arí wé, bamenyē icó yamáze cānké icārānze umuryāngo wīwé. Icívugo cāvuga ububāngutsi, amanyāma, icó umũntu yānká n'icó akũndá mberé rimwé na rímwe agashiramwó n'ítērabwōba kugira n'úwuri kũ nzira yīwé akīnjũre na cānecāne ashobóre kurēngāna.

Ivyo vyōse bigahũrira kēnshi ku karāngamũtima k'umuryāngo, nk'ígihe bavyihaya böse bigacika icívugo ndāngamuryāngo. Akēnshi wũmvirije usānga kēnshi ivyívugo vyĩnshi bitāngurwa n'útujāmbō nka: jēwé uwá bānāka, jēwé umwāna w'ábakí, turi banyakugira gúrtya, n'ibĩndi. Kurí ivyó umutāma NTĀBŪNDI Zacharie atubwīra kó Abapfũmpfu bo kwa SĒMUHĀRI bīvuga bati: "Abahāre badaharira umwāna w'úwũndi". Arasígũra ico cívugo cābo kó cāva ku kũntu bākumīra abāndi. Nk'ákarorero abahútu bārabashíkanira na bó bakabagabira, abāndi bārabatīnya kukó batābasomya kubēra atā nká bāri báfise. Umuryāngo w'Ábahānda bābāna bāri bārwaye imibēmbē ntibābēgēra ariko hagatí mu muryāngo bārakũndana uwurwāje umwāna bāramuhá inká ikamwá iyó atayisānganywe. Ico cívugo rēro NTĀBŪNDI Zacharie wó mu KAYŌYA murí zone MUGŌNGO atubwīye cērekana imicó mibí kanátsinda Abarũndi bārayamáze bati: « ntā mwōnga uburá isáto iba idáhizwe » kāndi « ntā vyēra ngo dé ». Ico cívugo kirērekana ubugũnge, umubāno mubí nāhó atarí ivyā böse.

BAHONYÓYE Simōn wó i BUTĀGĀZWA murí zone MUGŌNGO Umupfũmpfu wó kwā SĒMUHĀRI avuga ati icívugo cācu n'iki: « Abahāre baburá icó bahará bakíharanirá ». Ni ukuvúga kó arí abāntu bakũndá kubũrana mugábo bōbo ntibashāká umũntu abajā hagatí, babimarira mu muryāngo kāndi ngo ntawākira indishí ya mugēenziwé cānké umubānyí.

NOBÉTSE Zacharie w'í MWŪRÁ murí zōne MUGŌNGO na wé nyéne basa n'ábavúga kumwé na BAHONYÓYE Simōn avuga ati: « Abaharí bó kwa SĒMUHĀRÍ, baburá icó bahará

bakîharanira» akabisigūra gúrtya ni ijāmbō ry'ubuhizi, n'ábāntu bafisé ishaka bakîharanira mugábo ntibāshāke umūntu abacámwó, barānka insāngirizi.

BIGIRINDĀVYI Antoine ati: «Bīvuga amabēri y'ínká» Ico cīvugo akagisāngira na MBĀYAHĀGA Côme na GAHŪNGÚCyrille.

KAMENYI François mu cīvugo cīwé "Umuhíma w'Úmupfūmpfu nī yó akamyé amatá ntasēséka"aragísigūra ati: ko ico cīvugo cāvūye ku kuvuruganya amatá, Umupfūmpfu yarí umukámyi yakórēsha amabóko yōse, icākūnze kírī mu maví.

Ibi vyívugo vyā BIGIRINDĀVYI Antoine, KAMENYI François, na MBĀYAHĀGA Côme birērekana nēza ubukérebutsi bāri báfise mu mwūga wābo wó gukáma.

GAHŪNGÚ Arthémon na wé ati: «bīrahira NYÉNAMÁ cānké KARABÔNA». N'úkuvúga kó NYÉNAMÁ na KARABÔNA bāri bārabagábiye. Kuva kēra na rīndi yāmye yīhaya cānké akīvuga uwamúgabiye (uwamúhāye).

Túgerageje rēro gusóbānura mu vyó bāgīye baratúbwīra kugíra dukūrémwó icīvugo rusāngi ndāngamuryāngo, dusānga atá kirihó bahūrírako böse n'úbwó abatári baké bashobórá kuba bāhūriza kurí kimwé gishoborá kubá cāvuzwe n'úmūntu umwé mu muryāngo böse bagaca bāguma bākivuga. Umurūndi wēse yarāshobora kwívuga cānké nkúkó babivugá n'úkwíyaga uwamúhāye urwārwa rúmushitse; yīshōngora atāshe kugíra yīmāre ubwōba umūntu cānké inyamáswa bikīnjūre yīrēngānire.

2.3.4. Inkómōko y'Ábapfūmpfu batūye murí komīne Mugōngo-Mānga

Umuryāngo w'Ábapfūmpfu twípŷuje kumenya ivyāwurānze dúfatiye ku vyānditswe n'ábatānguye kudúshirira ahabóna ibijānye n'imiryāngo, ntaho twāshoboye kubitōra na hámwe; urétse kó harí murí bimwé bimwé dushobóra gutōra izína ryōnyené. Ni yó mpāmvu yatúmye twípŷuza kubíbaza abakurambere bōbá bábizi kugíra ngo bīshobotse kubóneka vyāndíkwe bikūnze bibé inkábuzo y'áyāndi matōhōza anarúsha aha agashika ahó twēbwé tutāshoboye kugera. Ivyó rēro tujá turatānga háno murí kíno gikorwá ní ivyāsārūwe mw'itōhōza bíciye mū nkurú zitāndúkānye twāgīye dúhābwa n'ábātŵemereye kuzíduhá.

Twíhwēje rēro inyishú bāgīye baratānga, abēnshi, barahūriza ku cīyumvīro c'úkó amāmūko y'Ábapfūmpfu arí mū ntāra kāmá ya BUTŪTSI, bamwēbamwé bakadóma urutoki ahó bāmūka murí komīne MATÁNA ku MUGANO, komīne MATÁNA mu BUTWÉ, komīne SŌNGA mu RUMEZÁ, mu BUTŪTSI i GITÉGA, i BURURÍ, mu kuhímuka bikaba vyātēwe n'úguhūnga

intwāro mbí y'ábatwāre bāri bahārōngōye abāndi bakaba bīmutse bārōndera kwāgukirwa mu buragirow bw'ínká.

Ni kuva ico gihe bamwé bācīye bātāngura kugerēra mū ntārá zitāndúkānye hárímwo na MUGŌNGO-MĀNGA irí mū ntārá kāmá y'ÚMUGĀMBA. Mw'ītōhōza twākoze umwé wēse yagīye aratúbwīra umusékúruza wa kēra yīmutse ubwā mbere. Abāduhāye inkurú nká bōse bāhūrira kwa sékúruza ku rugero rugirá gatatu arīwe GISHĪHA wa RUVŪNGANA, MBĀYAHĀGA Konsíma wa BWĀKĪRA Rinon wa SĒRUBĒYA Ntōni wa MĪHŌSHO wa RUBŌNDO wa GISHĪHA avuga ati: «RUBŌNDO ni wé yajé avá i MATÁNA n'ábahúngu bīwé babiri bashikira kugerēra ku KIGANO mu gacimbiri KABUYE. RUBŌNDO yagerēreye ahacīye hába umuhúngu wīwé mutōyi RUVYĀGIRA, ubu hába SAYŪMWE n'ábahúngu bīwé kukó umuhúngu wīwé mukurú MIHŌSHO yagerēreye ku w'ĪNGWÁ ngo bōba bāzanywe n'ámaragirow y'ínká yāgútse. RUBŌNDO n'ábahúngu bīwé bōba bāzananye na RUTAMĀNZURA aca agerēra mu KAGĒNDO».

GAHŪNGÚ Arthémon wa YAKĀNA Simon wa BĀMBONEYÉHO Piyó wa BARAVÚGA wa RUMŌNGE wa MÁGUME wa BITĪMBA wa GISHĪHA ngo RUMŌNGE yīmutse avá i BURÚRI yīmutse kurí Mwēzi GISĀBO kubēra amatōngo y'ínká. NIYŌNZIMA Victor mwēne BIRAGUMA wa NTĀBANGĪRA wa MUHINI wa RUMŌNGE wa MAGUME wa BITĪMBA wa GISHĪHA avuga kó MUHĪNI yajé avá i MATÁNA yōba yāzananye na sé wīwé RUMŌNGE azánywe n'ámaragirow y'ínká yagererēye ubwā mbere i MWŪRÁ.

Mu bāduhāye inkúru kíretse KAMENYI François, sékúruza wābo yakómōka I GISÓZI i NYAMIYAGA, uyo na wé akaba yītwa RUTĒKEREZA yajé arí umukámyi mu Banyákarama kwā NDAYÍZIGAMYE bakamushīma kó akamá nēzá, NDAYIZÍGAMYE aca aramwūbakira amuha n'úmugeni mu bakōbwa bīwé.

Amāmūko y'Ábapfūmpfu dusānga arí mu ntārá ya BUTŪTSI igizwé n'ámakomīne akwiríkira: MATÁNA, SŌNGA, BURURÍ, RUTOVU, VYĀNDA, RYĀNSORO murí izo komīne zīne kurí zitāndátu zāvuzwé, dúfatiye kubāgīye baratānga inkurú twōsānga n'izó twībāza ko zitāvuzwe zírímwó.

2.3.5. Inkómōko y'imiryāngo y'ábātānze inkurú zijānye n'ibibāzo vy'ítōhōza

Abāgiye baratānga inkurú böse, nk'úkó twāmaze kubívuga imbere bāmūka mu muryāngo w'Ábapfūmpfu abo na bó ni abakurāmbere barēnza imyāka mirōngo itāndātu bābōnye kāndi bābānye n'ábāsēkúru n'ábāsēkúruza bābo bakabácīra kâ kaganí kó ku zīko. Abatāngankurú b'ábanyamuryāngo bavuga kó amāmūko arí mū ntārā kāmá ya BUTŪTSI ahó usāngá amakomīne mēnshi arí ayó mu ntārā y'ūbu ya BŪRURÍ (VYĀNDA, MATĀNA, RUTOVU, BURURÍ, SŌNGA) na RYĀNSORO, ikomīne irí mū ntārā y'ūbu ya GITÉGA.

Nkā MBĀYAHĀGA Konsíma avuga ati sé wīwé BWĀKĪRA Rinon wā SĒRUBĒYA Ntōni wa MIHŌSHO arí wé sēkúruza ngo ni wé yatānguye kugerēra mu KABUYE ngo yashítse agerēra ku w'ingwá avūye i MATĀNA.

GAHŪNGŪ Missius mwēne RUTAMUCĒRU wa MURASUKA wa RUVYĀGIRA avuga ati RUVYĀGIRA niwé yatānguye kugerēra mu KABUYE urugo rwīwé rwāri ku KIGANO aharí urugó rwā SAYŪMWE, yazánanye na múkuruwé MIHŌSHO bavūye i MATĀNA.

BINWA Antoine mwēne NTAHONZIGÁMIYE wa RŪJE wa BIKEBĀNUKA wa RUBĪNDA rwa MÁGUME wa BITĪMBA, we yīvugira ati twāje túva mu KABUYE dúhūnga intwāro mbí z'ábatwāre mu KABUYE hātūwāra RUGĀNDA twāhūngiye i KIYĒNZI ku mutūmba GÍSHŪBI hātūwāra SIMBABÁWE dusānga arakīnda, duca tuva ahó mu ntārā ya MURĀMVYA, NTAHONZIGÁMIYE asaba NYANÁMA aríwe NYÉNAMÁ bavuga bitabu vya káhise abaha itōngo ry'í GISĒNYI NTAHONZIGÁMIYE aca atanga inká, umutóni wó kwā NYÉNAMÁ yítwá NTIRWĪHÍSHA ararimushikiriza.

KAMENYI François wa MITAGATO wa MPABŪYE wa RUTĒKEREZA rwa NDŌNSE wa RUHÍSO rwa GIPFŪMPFU avuga kó umusēkúru wā mbere yīmukiye ahó babá ubu ni RUTĒKEREZA yāje ari umukámyi, aresha umugoré wó mu Banyákaráma kwā NDAYÍZIGAMYE yari yajé nk'úmukózi, mu nyuma NDAYÍZIGAMYE aramugomwa aramugabira. Kubera kó yakamá nēzá, aramwīyégereza, aramwūbakira, amuha umugeni mu bakōbwa bíwe, aca avyāra abo bāndi böse.

Aho ubwā mbere yashíkiye ni ku GASURÚ, ahó havūye ku Banyákaráma, ku rubará yahásavye umugánwa NYÉNAMÁ, ku mutwāre MAFŪNI. RUTĒKEREZA yagérereye ku GASURÚ avūye i NYAMIYAGA, i GISÓZI.

NTĀBŪNDI Zacharie wa NDINUBWŌBA Edward wa NTĪBĪNYAGIRO Rinon wa RUHORANA wa SĒMUHĀRI avuga ati uwahágerereye ubwā mbere ni SĒMUHĀRI yajé ava mu RUMEZÁ bātānguye kugerera i MURŪNGA hānyuma hacīye igihe gitó baca bīmukira mu misózi yāgútse bĩmutse kubēra ukutĩhānganira intwāro yari ihári n'āmanyāma yarimwó, SĒMUHĀRI yĩmutse mu RUMÉZA komĩne SŌNGA.

BIGIRINDĀVYI Ntōni mwēne NTIRWĪNYÉGEZA wa MASUKŪRE wa RUHORANA wa GASHĪHA na wé avuga yúkó ku gacĩmbiri NYARUYIRA ku mutũmba wa BÚTAGĀZWA hātānguye kugērerera NTIRWĪNYÉGEZA Charles na GITABU André bāhasohorewe na sé MASUKŪRE yahágabanye kwa NYÉNAMÁ. Kēra bāba i SHĒNGERO, atubwĩrakó bakomōka mu BWĒRO ni hó harwĩriye Abapfũmpfu ntadushĩkirakó nēzá uwĩmutse ubwā mbere.

BAHONYÓYE Simon mwēne GATWĀKAZI Ndéreyá wa MUSHAKĀRI wa NYAMUJA wa RUBŌNDO wa SĒMUHĀRI wa GISHĪHA wa BIRIRINKŌRÉKURUTARO avuga ati bĩmutse báva mu BUTŪTSI, umu sēkúruza yajé ari umucúzi asānga hári amashāmba manĩni aca agumahó.

NOBÉTSE Zacharie mwēne NOBÉTSE Gabriel wa MASUKŪRE wa RUHORANA mwēne SĒMUHĀRI avuga ati twāje túva mu BUTŪTSI. SĒMUHĀRI yĩmutse mu BUTŪTSI, ashikira mw'itōngo ryó mu KABUYE, i MUHWĚZA, ku w'ÍKIRARÍ, kw'ĪBĀNDAGURO, NYABUTŪTSI, aho hōse yagĩye arahāshira abakényezi atāhira; yajé arōndera amatōngo yāgútse.

NSABIMĀNA Evariste wa KĀMUTWÁ Daniel wa NDĪYUNZŪYE wa RUMŌNGE avuga kó uwĩmutse ubwā mbere ari RUMŌNGE yajé avá i MATÁNA ku MUGANO, icātumye yĩmuka ntaco azi.

NOBETSE Zacharie mwēne NOBETSE Gabriel wa MASUKŪRE wa RUHORANA mwēne SĒMUHĀRI avuga ati twĩmutse túva mu BUTŪTSI. Uwĩmutse ubwā mbere ni SĒMUHĀRI yashikiye mu KABUYE, hānyuma MUHWĚZA, ku w'ÍKIRARÍ, kw'ĪBĀNDAGURO i NYABŪTSI, aho hōse yagĩye arahāshira abakényezi aca aja aratahira, ngo yajé arōndera amatōngo yāgútse.

NSABIMĀNA Evariste wa KĀMUTWÁ Daniel wa NDĪYUNZŪYE wa RUMŌNGE avuga kó uwĩmutse ubwā mbere ari RUMŌNGE yajé ava i MATÁNA ku MUGANO icātumye yĩmuka ngo ntaco yashóboye kumenya.

Abanyamuryāngo b'Ábapfũmpfu bātānze inkurú nka böse babá murí komĩne MUGŌNGO-MĀNGA aběnsi bavuga yũkó amāmũko yābo arí mu ntárá kāmá ya BUTŪTSI. Ahó tukahatōra iyó tugerėraniye ibití ndōndamvyāro vyābo hari abatabá bāshóboye kudōnda bāsėkũru kugeza ku rugero rwó hējuru ariko abāndi ugasānga umurōngo wābo watōranye n'úwũndi. Kěnsi tugasāngamwó ubucúti bw'ámarásó nabó nyéne bātāzi nk'ũkó mushobóra kuvyĩbónera mutėreje akajĩsho mũ mpėra z'ĩki gitabu aharí ibití ndōndamvyāro.

2.3.6. Ibiyũgwa ku yĩndi mihĩngo Abapfũmpfu bagerėreyemwó n'ĩkibārānga

Ku bijānye n'ĩmihĩngo umuryāngo w'Ábapfũmpfu urímwo urėtse iyakórewemwó itōhōza si myĩnshi umũntu afātiye kuvyāvũye mu bātānze inkurú. Dufātiye ku vyāsomwe nta nkurú nyĩnshi twāhakũye kukó NTAHOKAJA mu gitabu cĩwé c'ĩmicó n'ĩmigēnzó dusangamwó izina ry'umuryāngo gusa.

Dusānzwe tũzi kó imiryāngo myĩnshi mu Burũndi yagĩye irĩmuka ivá aha ijá ahāndi nk'ũkú umukurambere MBOGÓYE François akomōka mu yĩndi mihĩngo ni ukuvũga murí komĩne MATÁNA mu ntárá kāmá ya BUTŪTSI avũga ati: «MPŪNDANO Patrice, RUGŪNDANYA na MŪHEHE abo bāragezeza gufáta urugēndo bakamara imānza z'umuryāngo kubāgĩye baracĩkira, ivyo si igitāngāza kukó iyó bagumá mu kibānza kímwé ntibāri kuhákwiġwa arōngera ati: bandānye nyābuna barōndere ahó babá»

MBOGÓYE François wa MŪNENĒRO wa RUKWĪRWA wa BAGĀNĪRA wa RUTWĀRE wa KAGABO wa KARIBWĀMI wa KĀNĀKA wa KANYOTA wa KŌTSI wa GIPFŪMPFU arabāndānya kubātėra integé ngo bagume bārōndera ahó babá bāgũkirwe abicĩshije murí wá mugáni w'Ábarũndi ngo:«Akanyoni katagurūtse ntikamenyá iyó bwēzė», igikurú n'ũkó böse bakomōka kurí GIPFŪMPFU. Igikėnewe ni ukó böse bōjá barahũra bakagira amanāma abahũza mu kugēnderanira nó mu gufāshānya. Vyōngeye ntā muryāngo tuboná wĩhārije akarėré wāma usānga hāri imiryāngo bėgėranye cānké ibakĩkũje bagasāngira akarėré, ivyó si agasesėshwa rumuri ni ivyó twĩboneye n'ámāso yācu. Imvo zābatuma bĩmuka zāri nyĩnshi. Hāri abĩmuka kubēra ingwāno, kurōndera uburagiwo bwāgūtse, guhĩga isí imerá, guhũnga intwāro y'ágakāndamizo y'ābatwāre n'ibĩndi. Uko kwĩmuka ntāngōrane kwābatėra kukó kėra imisózi yarāgaragara ntā bāntu barí báyirikó.

Uwasāba umutwāre cānké umugānwa yarāmukėbera umusózi akaja arĩsitira. Ni nayó mvo yatũma bėnsi bāhitamwó kwĩyimukira ahó gufyōndera kũ ngōrane bāba bāfise mu mibāno ya mĩsi yōse.

Umuryāngo w'Ábapfũmpfu watānguye ahanini kwĩmuka úva ku māmũko yāwo ubitēwe n'úkŵāgirwa mu matōngo nk'úkó MBOGÓYE François yabíshikirije.

Mw'ijāmba ryĩwé mu mũsi mukurú w'úmuryāngo uwo na wé agakomōka mu māmũko y'Ábapfũmpfu.

Ikĩndi hari abĩmutse kubēra intwāro mbí z'abatwāre. Umuryāngo w'Ábapfũmpfu twātōhōjekó hari bā sēkúruza bādōndōwe mu bití ndōdamvyāro aríko tūtābōnyé amashāmi abamũkakó. Kuva ku rugero rugirá kabiri uvũye kurí GIPFŪMPFU, BIRĪNKÔRÉKURUTARO avyāra RUVŪNGANA akavyāra GISHĪHA gushika aho usānga harí umurōngo umwé.

Nōné aho umũntu aca yĩbaza yũkó bōbá bāgĩye bávyāra umwāna umwũmwé? Bōba bátārōndōtse? Nĩmbá bāragwĩriye ababāmũkakó bari hehé? Nĩmbá bārihó bōba bācĩtwa Abapfũmpfu? Ivyo ni vyó twāsigaranye inyōta yāvyo twĩfũza kó vyōkwĩgwá bikaja ahabóna kũmbure hari imiryāngo twĩtá mitó kāndi yarāgwĩriye cānké yāgĩye irĩtēra mu yĩndi.

Abātānze ivyĩyumvĩro bāratubwĩye kó Abapfũmpfu harí abarí mu ntārá y' UBUTŪTSI mu makomĩne akwiríkira: VYĀNDA, MATĀNA, BURURÍ, SŌNGA, RUTOVU na RYĀNSORO, mu ntārá ya MUGĀMBA, Abapfũmpfu tubasānga murí komĩne GISÓZI i NYAMIYAGA. Abāgĩye barĩmuka barōndera amaragiro y'ĩnká. Abāndi bagĩye bábasāngayó kubēra isharí mu miryāngo kukó umũntu yāma arāngirwa n'ũwĩwé. Uwĩmutse yarōndera kwĩyegereza mwēne nyina ngo amubēre umuzimyamuriro rugatĩnda rukaba urukwēgane. Nka NTAHONZIGÁMIYE wa RŪJE wa BIKEBĀNUKA wa RUBĪNDA wa BITĪMBA yāngājwe n'ĩntwāro mbí ya RUGĀNDA mu KABUYE aca ahũngira i GISHŪBI, i KIYĒNZI mu ntārá ya MURĀMVYA asānga umutwāre SIMBABÁWE arakĩnda, NTAHONZIGÁMIYE aca aja kwĩsabira itōngo NYÉNAMÁ umusózi wa GISĒNYI aca atumakó mwēnewābo BĀGAZWE yarí yāsigaye i GISHŪBI aramúha itōngo kugíra ntābe inyákamwe.

Ku bijānye n'ímico bĩhārije, turāzi kó umũntu ashobóra guhĩnduka mũ ngiro n'ingendo vyĩwé bívānye n'igihe, ahāntu hamwé n'ibimukĩkije. Inyĩfato rēro y'ábanyāgihúgu bó mũ ntārá kānāká usānga itāndukānye. Nk'ákarorero uwĩmutse avũye mũ ntārá kamá y'Úmugāmba agĩye mũ ntārá kāmá y'ímbo abwĩrizwa vyānka bĩkũnda guhĩndura ibĩntu nka vyōse yāba imvúgo n'ingendo ya mĩsi yōse. Nōnehó Abarũndi bōba bāri mu bāntu bāzĩ kwĩshushānya bítābagōye n'ābasāngwa āhó bĩmũkiye.

Abapfũmpfu r̄er̄o b̄imukiye mur̄i iyo mih̄ingo ȳindi bavuga k̄o ata kin̄ini b̄ah̄ĩnduye kuk̄o ngo b̄ās̄anze at̄a b̄antu bahab̄a, iȳindi mirȳango yaḡiye ir̄aza ib̄ās̄angah̄o. Imirȳango yab̄ās̄anzeh̄o ntaco yabah̄ĩnduye mu mic̄o n̄o mu miḡenzo ȳabo.

2.3.7. Ibisat̄a vy'ũmurȳango y'Ábapfũmpfu

Tũvuze igisat̄a c'ũmurȳango tuba dúsh̄atse kuv̄uga umur̄ongo w'inḡene b̄aḡiye baravȳarana kuva kur̄i b̄a s̄ekũruza b̄o h̄ejuru bagishob̄ora kw̄ibuka kumanuka kugeza ku b̄a v̄uba bakir̄iho. Aho k̄andi tw̄omenya k̄o mu Bur̄undi izina ry'ũmurȳango rih̄er̄er̄ekanwa r̄ic̄iye ib̄us̄e nk'ũk̄o Michel PANOFF na PERRIN babisiḡura ugut̄orana izina ry'ũmurȳango bakavuga bati: «Ugut̄orana ni inḡingo iteḡeka k̄o umũntu w̄ese ateḡerezwa gut̄orana ibij̄anye n'ũmurȳango w̄iw̄e na c̄anec̄ane izina ry'ũmurȳango kur̄i s̄e na w̄e akabik̄ura kur̄i s̄e kugera h̄ejuru»¹⁵

Nk'ũk̄o tw̄abibw̄iwe k̄andi tw̄abivuze mũ nt̄ango umurȳango w'Ábapfũmpfu ur̄agutse nk̄o mw'ik̄om̄ine ya Muḡongo-M̄anga tw̄agizemw̄o it̄oh̄oza, dus̄anga h̄ari uduc̄imbiri w̄ih̄arije at̄a n'áb̄andi babav̄anze nk'ákarorero agac̄imbiri KABUYE nt̄a mũntu w'úw̄undi murȳango bab̄an̄a, KAḠENDO nah̄one nt̄awub̄av̄anze, ku mut̄umba MW̄UR̄Á agac̄imbiri TȲÁZO us̄anga ab̄enshi ar̄i Abapfũmpfu. Dúfatiye ku bakurambere tw̄abajije umũntu arash̄obora kumenya Abapfũmpfu b̄ose baba mur̄i kom̄ine Muḡongo-M̄anga ariko ikom̄ine nint̄o kub̄ari mu nt̄ar̄a z̄ose.

Tw̄ishimikije ibim̄aze kw̄andikwa ku mirȳango ȳo mu Bur̄undi hamw̄e n'ĩvȳo tw̄akũye mw'it̄oh̄oza nt̄a na h̄amwe b̄igeze bátubw̄ira ibisat̄a vy'Ábapfũmpfu, ah̄andi h̄o tw̄oba túrik̄o turahuguza. Ivȳo dushob̄ora kub̄ona gusa ní ibishitsi vȳab̄a s̄ekũruza. Nk̄o mu gac̄imbiri NYAMUḠARI, z̄one K̄ANK̄IMA agac̄imbiri KABUYE hari ABAH̄OSHO n'ÁBAVȲÁGIRA n'úkuv̄uga abav̄uka kw̄a M̄IH̄OSHO n'ábav̄uka kw̄a RUVȲÁGIRA. Umw̄ana at̄anguye guc̄a ubw̄enge aramenya kw̄av̄uka mu BAH̄OSHO c̄ank̄e mu BAVȲÁGIRA. Abas̄ekũruza MIH̄OSHO na RUVȲÁGIRA n'abah̄ungu b̄a RUB̄ONDO n'úkuv̄uga k̄o b̄amaze kw̄icamw̄o kubiri ntitw̄ovȳita ibisat̄a kuk̄o ntir̄aba imirȳango min̄ini c̄ank̄e kũmb̄ure mu m̄isi iz̄a b̄amaze kugw̄ira iz̄ohava ȳitwa imirȳango ikom̄oka ku Bapfũmpfu. NT̄AB̄UNDI Zacharie avuga k̄o umurȳango w'Ábapfũmpfu at̄a bisat̄a ugir̄a kub̄era imirȳango yaḡiye irat̄anduk̄ana vȳaratũmye hatab̄a ibisat̄a, abo ȳit̄a ibisat̄a nab̄o kw̄a S̄AR̄UMBARE, BAGAZWE na NTABANḠIRA abo ngo c̄oba ar̄i ish̄ami ryo kwa MÁGUME, ik̄indi gisat̄a ngo nic̄o Abahorana. Ibishitsi tw̄ebwe tubon̄a bikur̄ubikuru vy'ũmurȳango w'Ábapfũmpfu ni bit̄anu ni:

¹⁵ PANOFF M. et PERRIN M. *Dictionnaire de l'Ethnologie, petite bibliothèque*. Paris, Payot, 1973. p.104.
«(...) Une règle qui décide que toute individu recevra automatiquement de son père les principaux éléments d e son statut et notamment qu'il appartiendra au même groupede filiation que son père et le père de son père.»

ngo cōba arí ishámí ryo kwa MÁGUME, ikĩndi gisáta ngo nicó Abahorana. Ibishĩtsi twēbwe tuboná bikurúbíkuru vy'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu ni bitānu ni:

SÊMUHÁRI, RUBŌNDO, BITĪMBA, SENARI, RUTĒKEREZA.

Kurí ivyo bishĩtsi bitānu hāmūkakó amashámí cúmi, Mū nda kwā SÊMUHÁRI bané: RUHORANA, NYAMUCA, BUHĀNDA, RUBÓRE.

Mū nda kwa RUBŌNDO babiri: MIHŌSHO na RUVYĀGIRA.

Mū nda kwa BITĪMBA umwé: MAGÚME.

Mū nda kwa RUTĒKEREZA umwé: MPABŪYE.

Mū nda kwa SĒNĀRI babiri: SĒGITUKURÍ, NKOMATI.

Abo bōse arí amashámí y'úmuryāngo aríko bitōkwītwa ibisáta.

2.3.8. Ingéne Abapfūmpfu bāgeze mu mihĩngo ya Mugōngo-Mānga n'igihe bāhagera

Twāri twāmaze kuvúga mū mpápuro zā mbere yúkó Abapfūmpfu babá mw'íkómĩne ya Mugōngo-Mānga bakomōka mū ntárá kāma ya BUTŪTSI murí aya makómĩne: VYĀNDA, BURURÍ, MATÁNA, RUTOVU, SŌNGA, RYĀNSORO na GISÓZI irí mū ntárá kāmá ya MUGĀMBA.

Ku kibázo c'ingéne bāhashitse dusānga bitōroshe kurōnka. Dúfatiye kū nkurú bāgīye baratānga umuntu yōmenya igihe bāshikiye i Mugōngo-Mānga kukó abēnshi barībuka abatwāre bāhatwāra cānké abagánwa kū mvo zibiri: iyā mbere kukó abatwāre bābatōteje canke bābagabiye amatōngo canke inká. Nka BIGIRINDĀVYI Antoine ku mutumba wa BUTĀGĀZWA bātānguye kuwugerērakó, mu gacĩmbiri NYARUYIRA mu 1942, hāri ku muganwa NYĒNAMÁ, ku mutwāre MANERWÁ. Aho bāhāje bāvūye i SHĒNGERO ahó sēkúru yashíkiye.

NTABŪNDI Zacharie ati : « SÊMUHÁRI ni wé yajé avá mu RUMEZÁ yatānguye kugerera i MURŪNGA murí zōne JĒNDA hānyuma hácīye igihe gitó aca arímuka yoba yáje mū mpéra y'íkĩnjana cā cúmi n'úmunāni azánanye n'Ábanyákaráma hāri kurí Mutāga wa káne yamáze imyāka cúmi n'ítānu kū ngoma yā cāmi. Bāje bukēbuké, ahó bashitsé bakabānza bakīcara bakarābakó aho hāntu bahashobóra kuhába».

GAHŪNGŪ Arthémon na wé ati: «Bavuga kó baje báva i BURURÍ, yimutse kubera amatongo y'inká. Yajé kuri Mwēzi GISĀBO ku mugánwa NYÉNAMÁ, umutwäre BARUSASIYEKÓ ».

BAHONYÓYE Simōni avuga ati: «Abapfūmpfu baje bátēmbēra basānga ahantu hari amashamba baca barahaba bari bavuye mu BUTŪTSI. Uwatānguye kugerera ahó babá ubu ni RUGĀNDA».

Aho ku mutumba wa BUTĀGĀZWA ku gacimbiri Mwumba GATWĀKAZI yahasavye NYÉNAMÁ aca amujāna i Bwami kukó cāri icāri c'umwami aca aragabana. Hari kuri MWĀMBUTSA BĀNGIRICĒNGE yari akiri mu mutōyi.

Umuntu yihweje ivyó bagye baravuga Abapfūmpfu boba bashitse i Mugōngo-Mānga mu mpéra y'ikinjāna cā cūmi n'umunani, mu ntāngo y'ikinjāna cā cūmi n'icēnda.

2.3.9. Ishushānyo ry'ingéne Abapfūmpfu bagye barimuka n'inzira bafashe

Izina kwimuka	ry'úwatānguye	Intará yavuyemwó Kera / Ubu	Intará yagerereyemwó Kera / Ubu / Umwaka
1. MIHŌSHO		BUTŪTSI / BURURÍ	MUGĀMBA /BUJŪMBURA / ±1887
2. RUVYĀGIRA		BUTŪTSI / BURURÍ	MUGĀMBA / BUJŪMBURA // ± 1887
3. RUTAMĀNZURA		BUTŪTSI / BURURÍ	MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ±1887
4. RUMŌNGE		BUTŪTSI / GITÉGA	MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ± 1824
5. RUHORANA		BUTŪTSI / BURURÍ	MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ±1850
6. RUTĒKEREZA		MUGĀMBA / MWĀRO	MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ±1850
7. SĒMUHĀRI		BUTŪTSI / BURURÍ	MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ± 1850
8. NTAHONZIGĀMIYE		MUGĀMBA MURĀMVYA	/ MUGĀMBA / BUJŪMBURA / ±1938

Ibi tubibona mw'ikārāta iri mu mpéra z'igitabu.

Iki gishushānyo cerekana inzira zagiye zifatwa mu kwimuka n'izina ry'úwitāngiye imbere abandi.

2.3.10. Igwīrirana ry'Ábapfūmpfu n'ingene bāgīye barīyunga

Kū nsígūro y'úkugwīrirana ku muryāngo twūmva twēse ni ūkó ugēnda uravyārana, aba bakavyāra abāndi bagashika ahó barwīrá bagashwīragira intárá zöse. Aho na hó haca háza ubwā mbere itégeko ritwībutsa yūkó izína ry'úmuryāngo rihērérekanwa bícīye ku mugabo.

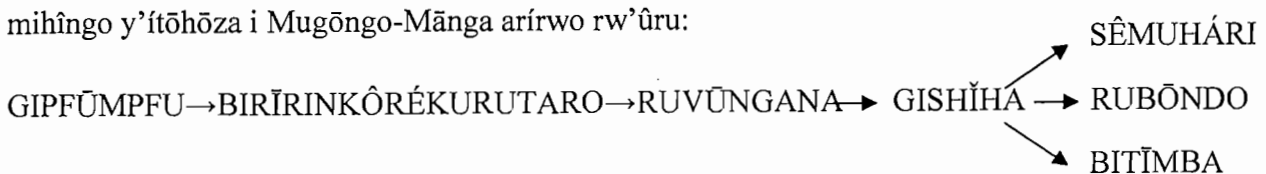
Nk'úkó abānditsi n'ábātānze inkurú bavyēmeza mu Burūndi, umukōbwa iyó agīyé kwūbaka, yīyambura izína ry'úmuryāngo w'íbūse agatōra izína ry'úmuryāngo w'úmugabo wīwé. Iyó asāzīye iwābo, agumana izína ry'úmuryāngo w'ábavyēyi bīwé. Igwīrirana ry'úmuryāngo kāndi birashóboka kó ridahera cāne bívānye n'ingene abawāmūkakó bāgīye baracīkira mu zīndi ntárá bagahava bāhīndura n'izína ry'úmuryāngo wābo bíturutse kū mpāmvu zitāndúkānye. Izo mvo zishobora kubá arí iz'úmutékāno wābo cānké ibīndi.

Ivyo bīntu vy'íhīndura ry'úmuryāngo birí mu vyó tugifitīye inyōta bitarīgwa ngo bijé ahabóna. Nk'úkó twāri twābivúze nó murí uyu muryāngo w'Abapfūmpfu hari ingīngo z'ibití ndōndamvyāro umūntu atāshoboye kumenya amashāmi yābo ataco abatāngankurú bīgeze bābitubwīrakó. Tukabona nēzá kó abo bāntu tutōvuga kó batāroundōtse cānké ngo bavyāre umwūmwé, ukó bāgīye baravyārana ku gití ndōndamvyāro cābo. Umuryāngo w'Ábapfūmpfu rēro có kimwé n'iyīndi miryāngo imwīmwé yó mu Burūndi, wagīye urarwīrirana bukēbuké aríko wahāvūye ubá umuryāngo wāgūtse kukó tubasānga mu mihīngo itarí miké mu Burūndi.

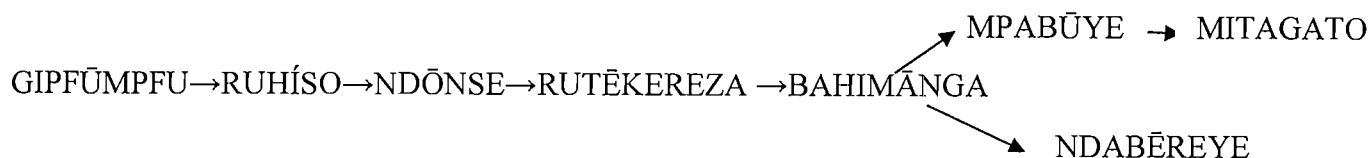
2.3.11. Ibishitsí n'amashāmi vyā bā sēkúru

Túvuze ibishitsí aha murí iki gikorwá tuba dúshāka intāngo y'ibití ndōndamvyāro twāshoboye kumenya murí iri tōhōza. Ivyo bikajāna n'ingene umuryāngo wagīye urāguka n'úkó bāgīye baravyārana. Ku bijānye n'ibishitsí vy'úmuryāngo w'Abapfūmpfu, abatāngankurú twāshoboye kurōnka bēnshi bagarukira háfi nkó ku rugero rwa gatānu. Aríko ni baké bāshoboye kudūga gushika nkó ku rugero rw'icēnda. Nka MBĀYAHĀGA Konsíma na HARAYĀNDI Charles arí na bó bāgeze kū ngīngo bītá iyā mbere bavugakó bakomōka kurí GIPFŪMPFU, uyo na wé akavyāra Abapfūmpfu böse.

Dúfatiye kurí urwo rukurikirane tutōvuga kó arí rurēre cāne rwatānzwe n'abatāngankurú bó mihīngo y'ítōhōza i Mugōngo-Mānga arírwō rw'ūru:

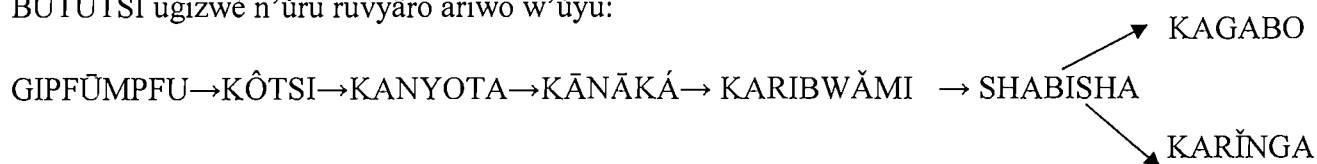
Dúfatiye kurí uwo murōngo w'úruvyāro dúhereye kurí GIPFŪMPFU tukamanuka kugera kurí GISHĪHA akaba yavyāye abahūngu batatu aríbo bába: SĒMUHÁRI, RUBŌNDO, BITĪMBA akaba aríbo bagizé amazōne abiri kurí atatu agizé ikómīne Mugōngo-Mānga, uruvyāro rwābo rwāraságaraye murí zōne KĀNKÍMA na MUGŌNGO. Abagíze zōne JĒNDA n'ábó kwa RUHÍSO rwa GIPFŪMPFU bagize uwūndí murōngo w'úruvyāro atarí murēmure aríwo w'úwo:

Iki gití ndōndamvyāro duhejéje kubóna abacāmūkakó ishámi rimwé riri mu Vyúyá murí zōne Jēnda, irīndi i NYAMIYAGA murí komīne GISÓZI arího bakomōka, iryā nyuma i RUKIGA murí komīne MURĀMVYA. Ibibázo tugumāna inyōta ni vyīnshi. Mbēga RUHÍSO ko arí umuhūngu wa GIPFŪMPFU yōba avúkana na BIRĪRINKŌRĒKURUTARO? Ico ni ikibázo tutāshoboye kwīga ngo dutōré inyishú? Mbēga hōhó kwā BIRĪRINKŌRĒKURUTARO, kwā RUVŪNGANA ku gití ca mbere cānké RUHÍSO na NDŌNSE ku gití ndōndamvyāro cā kábiri ntabo bāvyāye? Nīmbá bāravvyāye bōba barí hēhe?

Twīhwēje ibití ndōndamvyāro vy'Ábapfūmpfu babá murí Mugōngo-Mānga, abakómōka kurí GISHĪHA dusānga bári mu mazōne abiri, turāvye amāmūko yābo dusānga arí mu ntárá kāma yā BUTŪTSI. Twāragérageje kurōndera inkurú zōdufashá kumenya isāno rirí hagatí y'Ábapfūmpfu b'í Mugōngo-Mānga nābo mu ntárá kama yā BUTŪTSI dusānga böse baturira kurí GIPFŪMPFU nk'úkó MBOGÓYE François yavyānditse akōngera akabívuga mw'ijāmbó ry'úmūsi mukurú w'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu.

Dúfatiye kurí uyu murōngo murēmure w'Ábapfūmpfu bó murí komīne MATÁNA intárá kāmá ya BUTŪTSI ugizwé n'ūru ruvyāro aríwo w'ūyu:

Duhēreye kurí KŌTSI gushika kurí KĀNĀKÁ nahó nyene twōkwībaza kó bāvyāye umwūmwé, nīmbá bátāvvyāye umwūmwé abāndi bari hēhé? Ivyo navyó ni vyó kubāndānywa vyīgwa. MBOGÓYE François aravúga ubuzima bwābo bāntu ngo barakūndana, bararīnda, bārarwāniye umwāmi n'ígihúgu bitwa "INTÍHĪNDA z'í GITĀNGA".

Ivyo vyatumye barōnka itēká mu gihúgu, barōnka amatōngo mēzá, imisózi myīzá, inká nyīnshi, ntā mugeni yabēnga Umupfūmpfu kukó bāri bátūnze kāndi bagatēkereza. Amashusho y'īnká bātūngá: inká y'úmufyīri, n'ígitāre ntizārimwó. Ntā mwāna w'Úmupfūmpfu yarāra ku musózi ngo asīnzīre.

Ku rugero rwā gātāndātu ibití ndōndamvyāro n'ībi:

KAGABO→RUTWĀRE→BAGĀNĪRA→RUKWĪRWA→MUNENERO→MBOGÓYE

SHABISHA→KWĒNGĒRI→BIVUGA→RUSÁBIKO→BISUKA→NIYÓNGABO

KARĪNGA→BIHÚME→KAGARI→RURWÁMBARI→BARAGŪNZWA→RIVINGISTONE

Twūrurutse ku yīndi ngīngo tubona amashámi indwi yāmúka kurí SĒMUHÁRI, RUBŌNDO, BITĪMBA bēne SĒMUHÁRI aribó: RUHORANA, NYAMUCA, BUHANDA, RUBÓRE.

Túmanutse kurí bēne RUBŌNDO ni amashámi abiri arí yo MIHŌSHO, RUVYĀGIRA. Bēne BITĪMBA tubona ishámi rimwé ari ryo ryā MÁGUME. Kugera kurí urwo rugero turabóna kó Abapfūmpfu babiri kurí batatu barí murí Mugōngo-Mānga barashóbora kwītōra murí ayo mashámi kukó abēnshi bakirího ubábajije barībuka bāsēkúru bâbo kugera kurí ayo mazína. Mū mpéra z'iki gitabu nihó musāngá ibití ndōndamvyāro bitōndānuye nēzá. Ntitwōvuga kó arí amazína y'īmvyāro zābo zōse twōba túrikó turahuguza, tukifūza kó uwōbona ikibúze cānké kitajānyé n'úkurí yōbāngīra cāne agatērera kugíra inyishú zimará inyōta zijé ahabóna tukazíbona. Ivyo twībaza kó bizōba ngirakamaro ku banyamuryāngo mu kumenya nó kumenyana n'ábavāndimwé bâbo.

Abāndi nabó bizōbabēre inkábuzo bagiré nk'úkó ku yīndi miryāngo, máze amatēká y'imiryāngo ajé ahabóna.

IKIGABÁNE CĀ GÁTATU: IMICÓ N'ÍMIGĚNZO VY'ÚMURYĀNGO W'ÁBAPFŪMPFU

3.1. Abó bāsabana n'ábó batāsabana abageni n'ingéne ubu bimezé

Nk'úkó twāgumye túbibona mu kirīngo c'ítōhōza, nta muryāngo rūsāngi twōvugá ngo Abapfūmpfu böse ntibasabiramwó kukó dusānga bamwēbamwé bātubariye imiryāngo batūyé hamwé bívānye n'ivyo bāgendereje cānké n'ímibāno bāgiye baragiriranira. Imvo zātuma bādasabira mu muryāngo uyu cānké uríyá n'izi: kwīciranira umuntu kukó kēra hāra ingwāno bagapfá amatōngo, bagaca bárwāna n'ímiheto nk'úkó KAMENYI François abitúbwīra. Iyīndi mvo: kutēranira mu muryāngo, umuryāngo ntiwarwīra, abāndi n'abo ngó bāsékúru ntibasabira n'abó ntibasabira, ubu tugasānga ivyo vyōse vyārahīndutse kukó abahūngu bābo mu kuja kurōndera umugeni ntibakibicīsha kurí bā sé ngo babānze bīgé uwo muryāngo bagiré bajé gusabiramwó. Abēnshi bāvuzé yūko Abapfūmpfu badāsabira mu BARĚMBE, ABANYARWĀNDA, ABĚNĚNGWE, ABASAPFU, ABĪBE, ABANYÁGISAKÁ murí iyo miryāngo badasabiramwó bōbó bārasabira abageni mu Bapfūmpfu. KAMENYI François atubwīra kó basabira mu miryāngo yōse kīretse abanyágisaká kukó bīciraniye umuntu. Uwo muntu akaba yarí umuhūngu wa RUKŌNGATARA bārikó bararwāna bāpfa umusózi, bāri bāgerēreyekó wa sēkúru wābo, bāgōmba kuwunyaga.

GAHŪNGŪ Charles yīvugira yūko mu Banyarwānda batajayó no mu Bēnēngwe, umúbajije uwabírēnzekó ukó vyāgēnda ntavyo akubwīra yīshura murí rusāngi ko batāsabiranira, kó n'úwubírēnze kó atavyāra kabiri, ni ukuvúga ko yavyāra umwāna umwe gusa.

Baravúga ariko kó ubu vyāhīndutse, imiryāngo yōse isigáye isábiranira kīretse abatwá atabo barábóna ababásavyemwó abageni.

Nka GAHŪNGŪ Arthémon w'ímyāka mirōngo itāndātu mwēne YAKĀNA Simon wa BĀMBONEYEHÓ Pie wa BARAVÚGA wa RUMŌNGE wó murí zōne MUGŌNGO, umutūmba MUGŌNGO, agacīmbiri MUGŌNGO avugakó afisé Umunyarwāndakazi kāndi vyārāmye na kēra ntawōvuga kó iyo miryāngo yōse bāvuzé kó batāyisabiramwó atawáhasabiye nk'ákarorero RUBŌNDO ngo yarí afisé umugoré yītwa INAMUHUMPFU ngo yarí Umushīngwekazi, umuhūngu wīwé RUVYĀGIRA yarí afisé abagoré babiri INÁNTIBASUBĪRE na INÁKĀMIKAZI umuryāngo wa INÁNTIBASUBĪRE umutāngankurú MBĀYAHĀGA Konsíma ntawo yībutse ariko uwa INÁKĀMIKAZI yarí Umunyágisaka. Birabóneka nēzá kó bitāba mu muryāngo wōse. Ikīndi cāri kibujijwe, kwāri ugusabira umugeni

mu muryāngo nyēzina. Inkwirikizi z'ūwo muziro, umuryāngo ntiwarāma, abūbakanye bakavyāra amacugāne. Hari abāvuzze kó mu Bapfūmpfu hariho abāsabiraniye, BAHONYÓYE Simon atānga akarorero k'Ábapfūmpfu bó kwa RUTEKEREZA ku RUBARA na VYŪYÁ muri zōne JĒNDA ko babasabíra, akagīrakó atānga insígūro kó imiryāngo yamāze gutāndukāna. Abāndi n'abó bati ivy'ūbu ni amayobera, abāna b'ūbu ntibakimenya ikizíra.

Twíhwēje ivyó abatāngankurú bādushikiriye bibonéka nēzá kó ugusabana abageni mu muryāngo umwé, ntibikiri kirazíra bivānye n'úkugwīra hamwé nó gusānzāra kw'ábanyamuryāngo. Ivyo bikāba bísigaye bífatwa nk'íbisānzwe kukó kugēndereza ku muryāngo bataktivyībāndáko, rēró uguhítamwó umugeni ntibigishemeye.

Ahó amashūre aziyé, umusóre wo muryāngo kānāká, ashobora kugomwa umugeni mu muryāngo kānāká kure cānké háfi, imiryāngo yabo itārīnzé kubigiramwó uruhára. Inēzá cānké ingárúká mbi yāvuyo ntá yo turātōhōza nēzá tubāye turabāngīra.

Iyīndi miryāngo yōse twāsanze bábāna nk'Ábanyarwānda, Abashīngwe, Abasapfu, Abōngerá, Abajīji, Abibe, Abēnēngwe (iritāzīrano abagōngomora), Abanyuka, Abazigé, Abaganí, Abarēmbē, Abanyágisaká, Abanyákarāma, Abadibu, Abayogoma, Abahōndōgo, Abasāmbō, imiryāngo nka yōse barayisabiramwó kírētse imwīmwe bīvugiye nahó nyene bikaba kuri bamwēbamwe badasabiramwó. Twasānze biboneka nēzá kó imbíbe zó kudásabāna abageni mu miryāngo zitandukānye bitagifise ifátiro riníni.

3.2. Abó bāgerēreye n'ábābagerēreye

Kw'ijāmbō ry'umugerērwa, turāzi kó uwo mugēnzō wavānywehó mu Burūndi. Bamwé baravúga mu nkurú zābo ko warí uméze nk'ágasūzuguro n'ákarēnganyo kāri hagatí y'ábatūnzi n'ábakené. MWŌROHA mu gitabu cīwé c'ākāhise k'Úburūndi kuva mū ntāngo kugeza mu mpéra z'íkīnjana cā cúmi n'ícēnda urupápuró ijana na mirōngo irīndwi n'īndwi avuga ati : «ubugerērwa bwāri búhagaze ku matōngo, umutūnzi yagerēra agacé k'ítōngo umunyágihúgu na wé akamwīshura kumúkorera mu matōngo yīwé.» Abatūnzi bāri abāgabanye imbere y'ábāndi amatōngo yāgútse n'ámarāro. Abo bāndi nabó ni abakené bārīnda kwīcīsha bugúfi nk'úmusavyi ku musabwá, kugíra amugerēre, agahābwa n'ámasēzerano azōgēnderakó. Mu gihe kimwēkimwé umugerērwa yarāhūngukira uwumukíngira, akaharōnkera n'ínká agerúriwe na sēbuja kugíra arōnké amasé. Ubugerērwa bwāri muri rusāngi, nk'úbucutí n'ímigēnderanire hagatí y'ábatūnzi n'ábakené. Nicó gitúma muri kíno gihe, uwígeze kubá umugerērwa umúbajije ingéne vyāri bímeze, akwīshura ngo n'ámabanga kukó kāri agasūzuguro.

Abapfũmpfu r̄eró bavuga kó b̄savye abagánwa ahaníni k̄andi ngo b̄sh̄engeye i bugánwa c̄anké i bw̄ami ngo ntib̄at̄aha b̄koreye amabóko b̄aza b̄agabanye nk'úturobero BINWA wó mu GIS̄ENYI, ku mutũmba wa KAYÔYÓ, avuga kó atabo b̄agerereye. Nk'úkó tw̄ari túmaze kubívuga k̄andi atab̄agerereye baba kw'it̄ongo sé NTAHONZÍGAMIYE ȳsabiye NYÉNAMÁ. Ab̄andi bavuga kó bari ku mat̄ongo b̄savye NYENÁMA ni BAHONYÓYE Simon avugá kw̄abá ah̄ari ic̄ari c'úm̄wami, sé GATWÁKAZI yahásavye NYENAMÁ aca amutw̄ara i Bw̄ami arahagabana.

GAHŪNGŪ Arthémon na wé avugakó BAMBONEYEHÓ yari atónye kw̄a NYÉNÁMA na KARABŌNA, umutw̄are b̄akũdana niwé yamúshikirije it̄ongo ry'í Mugōngo. Ntawe b̄agerereye.

NSABIMÁNA Evariste ngo ntawe b̄agerereye ngo Abapfũmpfu barakũnda ivȳabo ntaco b̄at̄anga mugábo NOBÉTSE Zacharie aratúbw̄ira ko s̄ékuru yagerereye BADUGU (Umuhanza). Uwo s̄ékuru yitwa MASÚKŪRE. BADUGU yavȳaye NZIGORACÁ, bó ngo nt̄awabagerereye. KAMENYI François aratúbw̄ira abo b̄agerereye ko b̄ari babiri:

- NTÁMAVŪKIRO yavá i BUHÓRO yimukiye Imbo i RUGAZÍ muri MUBĪMBI,
- BARĀMPEMA yaráp̄fuye umuhungu w̄iwé yac̄iye agúrisha it̄ongo aca ar̄imuka kub̄era urud̄andaza, uwo muhungu w̄iwe yitwa NJĀNGWÁ.

Tw̄ihw̄eje ivyo abat̄angankurú b̄adushikirije, dus̄anga at̄a Mupfũmpfu n̄mwe yab̄aye umuger̄erwa n̄hó Abarũdi b̄yamaze bati: « Nt̄a mw̄onga uburá isáto iba idáh̄izwé». Ik̄indi hari bak̄eyi b̄ari b̄afise abeger̄erwa.

3.3. Imicó nd̄angamurȳango b̄iharije n'ingene ab̄andi Barũdi babiboná

Imbere ya vȳose tw̄ot̄angura kugerageza gut̄anga insígũro y'ij̄ambo umucó. Umucó r̄eró inȳifato m̄u mvúgo, ingiro n'ingendo vy'úm̄untu c̄anké umurwi w'áb̄antu, máze bikamur̄anga mu kumút̄anduk̄unya n'áb̄andi. Ij̄ambo gut̄anduk̄anya muri iyi ntumb̄ero ȳacu ntisiḡura gus̄ambura ariko ubudása bw'áb̄antu n'áb̄andi mu buzima bw̄abo bwa m̄isi ȳose. Ivyo bigashobora kó umucó w'úm̄untu ubá mubí c̄anké mw̄izá uf̄atiye ku kugéne abab̄anyi n'ábamúbona bawák̄ira. Aha tw̄ovuga ubusumá, ubunebwe, ubuk̄unzi bw'inda, akabor̄erwe, ugushírukanya, amanyáma, vȳose biri mu bigize imicó mibí kukó bifise ingáruká mbí ku mib̄ano y'úm̄untu n'áb̄andi.

Imicó r̄eró dus̄anga b̄enshi bása n'abayis̄angiye n'úbwó us̄angá h̄ama h̄arihó abó ȳibonekeza nk'iyó inȳifato ir̄enzé urugero rw'áb̄andi bagahava bánawumw̄itirira.

Abatangankurú bāgize icó batubwira gitandúkanye n'ábāndi murí rusāngi ni nka GAHŪNGŪ Cyrille, KAMENYI François, NOBÉTSE Zacharie, BIGIRINDĀVYI Antoine, abāndi bavuga kó bākundana, bākūnda inká ariko GAHŪNGŪ Cyrille aradushikira ku wūndi mucó tutōvugakó batwihanije bo nyené bishobokakó n'íyīndi miryāngo ikomōka ku BAHIMÁ bōbá bāwufise na wó n'ūwó kuyāyāta, gutēbura arōngerakó ati ni kāmére kābo.

KAMENYI François ati Abapfūmpfu ntibāhúkāna baragumya urugó, ngo usábiye umugeni mu Bapfūmpfu ngo uba usábiye kwā būntu, abagabo batēkereza ntibarwāna. BIGIRIDĀVYI Antoine ngo umucó ubarānga ngo ni ukuvuga nk'ákarorero ngo bāragábiye Abanyuka inká. Ababānyi babīta abaryāngo.

Dúsubiye inyuma gató, hari abāvuzekó Abapfūmpfu bāri inkérebutsi akarorero tugahābwa na MBOGÓYE François w'i MATÁNA aho Abapfūmpfu b'í MUGŌNGO-MĀNGA, KAGARI ka BUHUME ni wé yasérukiye Abapfūmpfu kwa MWĒZI GISĀBO azana impfizi y'í BWĀMI yitwa SĒNGŌNDO ni iyisūmba yāyo ayīta GISHIBUKANANTEZO intatāngwá ya BUKOMBE inká zōse z'ABAPFŪMPFU zirūbahirizwa zitwa indēzwamyāmpi intōnkézeza inyuma bisobānurwá ngo zitanyarwa, zidahūngá. KAGARI rēro ntiyarí mu bāntu basānzwé yari mu barwānyi, yarwāniye umwāmi n'ígihúgu hamwé n'ábavāndimwé bīwé bituma barōnka itēká mu gihúgu.

Murí rusāngi Abapfūmpfu dusānga bārimwó abāntu b'inkérebutsi, bāzī kwisabira i BUGÁNWA n'í BWĀMI kāndi n'ábāntu batēkereza bakanákūndana nīyó bagirāniye amatāti n'ábagēenzi ntibakūnda abajā hagatí bashāka kuvyīhéreza bōnyené nk'úkó NSABIMĀNA Evariste abivugá ngo n'íyó habāyé imbūrano, ngo ntibākīra indishí zó mu muryāngo. Abāndi babibona nēzá baravyīvugira kó arí abāntu bakūndāna ataco umūntu yōbasigārana bāfise.

3.4. Ivyó bazirá n'íco bakūnda n'ingéne ubu bimezé

3.4.1. Umuzíro ní ikí?

Kuva kēra Abarūndi bāmye bāfise ibīntu bitandúkānye bāziririza ufātiye ku murwi w'ábāntu kánāká. Ivyo navyó vyārafāsha mū ndero y'ūbuzima bw'umūntu kuva umwāna avūtse gushika asāze. Umwāna agíkurá bāmubwira bati iki n'iki kirazira nkó kwīca udukōkó tumwētumwé nk'ígikeré, intēngasi, umuserébanyi, kwīcara kw'ityāzo, kugendēsha umugōngo n'ibīndi. Bāca bājānīsha bakamubwira ingárúká mbí bukwí na búkwí cānké yó mu gihe cītēreye azōbóna mu gihe abirēnzekó.

Umwānditsi Nothomb na wé asigūra umuziro gútya: «imiziro ní ibĩntu bibujjwe bifisé ku buryó buhanítse ingárúká zigwá vubá ku mũntu abirēnzekó n'impaká cānké bívūye kurí we»¹⁶ Ingárúká mbí na zó bākūnda gushíra imbere y'ímiziro yari nk'úkubúra umuvyēyi arí nyina w'úmũntu cānké sé w'úmũntu, ngo inká zōhóna, ugupfākara, kubúra ivyāra cānké kubúra abāna, gucīka amabēre, gukúbitwa n'ínkubá (kubērana) n'ibĩndi. Iyo miziro yarátuma umubāno hagatí y'ábāntu bō nyéne nó hagatí mberé y'ábāntu n'ibĩndi binyabuzima vyó kw'ísí bitānganá. Umuziro rēro nāhó utaburá icó uziríriza iyó wĩhwējwe mu mpānde zōse zāwo na kare ngo: « Ntā kavúzwe kijāna ».

3.4.2. Ivyó bazirá vyērēkeye abāntu n'úkũntu bimezé ubu.

Murí ibí bihé tugézemwó nk'úkó abāduhāye inkurú babivugá icitwa umuziro ntikigifise ubuhāmbāzi n'ifátiro nka kēra. Ivyo bakabivuga kukó ivyó bābona, kērabīta imiziro hāba ibirābana n'ábāntu cānké n'ibikōko, bisá n'ivyāhĩndutse urétse bikēbiké bacīyúbāra. Bigashóboka kó arí na có gitúma imicó myīzá y'ābarūndi yagúmye itēra isúbira inyuma.

Ivyó bacūbāhiriza n'ūbu umwāna w'Úmupfūmpfu ntarerérwa kwā sēkúru ngocārazira kāndi ngo n'ūbu kirazira. Ntibāsabira mu miryāngo y'Ábanyuka, Abanyarwānda, Abanyágisaká, aríko ivyo bikaba bitagikurikizwa. Inkwirikizi y'ābāwurēnzekó ngo umuryāngo ntíwarāma.

Aho hā mbere ngo ntibāsabira abageni mu muryāngo wābo, nk'úkó umwānditsi PANOOFF Alii¹⁷ babivuga bati: «Itégeko ribuzá umuhūngu guhítamwó umugeni hagatí mu muryāngo wíwé», aríko ubu biramaze kubóneka kó kuvyūbahiriza bitagikurikizwa. Inzu y'úmukōbwa cānké y'úmwishwa ntibāyīnjira, n'ūbu uyo mugēnzó ukaba ucūbahirizwa mu muryāngo. Kugíra bakoré ku mwishwa babānza kumúha ikĩntu, ivyo bigasa n'úkó kwāri ugufásha mushíki wābo ngo arōnke icó yífáshīsha mu gihe aríko aragwīza ibibōndo bamusabá vyīnshi.

Túgereraniye ibijānye n'ívyó bitá imiziro mu gihe cā kēra, n'ívyó bacūbāhiriza mu bihe vyā nōné, dusānga ivyó bakigēndérakó arí biké cāne. Bavuga kó vyāgīye biracīshwakó uruhwó rw'āmāzi ntihāgire inkúrikizi baboná máze abāndi bakabonerwahó.

¹⁶NOTHOMB D. *un humanism africain, Lumen Vital*. Bruxelles, 3ème édition, 1962. Les Miziro sont des interdictions comportant d'une facon imanente, des sanctions automatiquement infligeable à quiconque les transgresses contrairement à son issue

¹⁷PANOOFF et Alii. Op.cit. p, 1973.

(...) une règle interdisant de choisir son conjoint à l'interieur d'un groupe auquel on appartient soi-même.

GAHŪNGŪ Charles wó mu gacĩmbiri GISĚNYI, umutũmba KAYŌYŌ yĩshuye avũga kó cāzira kwĩnjirira abakŏbwa n'ábĩshwa ngo birashika abahũngu bakuzé bagatānga inzogá bakĩnjira.

3.4.3. Ivyó bazirá vyērékeye ibitũngwa n'inyamāswa

Túvuze ibitũngwa dushāka kuvũga ibikŏko abāntu batũngá. Inyamāswa nazó ní ibikŏkó bibá mw'ĩshāmba. Mu bitũngwa Abapfũmpfu badatũngá ni Inká y'úmufyĩri n'ĩyĩ igitāre izo böse bazihũrizakó. Iyó na yó, hagizé ũyitũnga bāvuga kó uwahónyora mu masé yāyo yacá arwāra ingwāra y'ibicāgaguzi, isatāgura ibirēnge ntibĩkire vubá. Inká y'igitāre nayó iba ifise ibāra rimwé ryērā.

Barōngera bakavũga yũkó nāhó batũngá intāma aho hāmbere batāzirya bāziha abatwá n'abó bābazanira inkóno cānké bakabākorera utũndi dukorwá nk'ũkurima cānké gusatura inkwĩ. Igitũngwa cipfĩshije batāzi icācĩshe ntibākirya có kimwé n'ĩndāmbu n'ĩnyābuhĩra. Indāmbu n'ĩnyāna ivũtsé itārāgera. Inyābuhĩra na yó ní inyāna ipfũyē itārākúra itarākwĩza nk'ũmwāka. Igitũngwa gikubĩswe n'ĩnkubá ntibākirya kúkó ngo inkubá ngo yacá igáruka kwĩyongera mu rwũri rwābo.

Nó kuvuga kó inkubá ikubĩse igitũngwa cānké umũntu ntibāvugá kó yakubĩswe n'ĩnkubá bāvuga ngo yābēranye. Iyo baterétse impfĩzi ntibāyĩha nyina wāyo ngo yacá ivyāra amacúgane.

Ibikŏkó vyó mw'ĩshāmba na vyó bārya ivyó bĩyĩciye na vyo nyéne atarĩ vyöse kukó hari n'ĩvyó bĩca mu ruhĩgi bakabĩrya inyama cānké bakabāgira imbwá. Mu Bapfũmpfu ntā mũntu yĩgeze atubwĩra ivyó inyamāswa kũmburé ngira n'ũkó atāwĩgeze atúbwĩra kó yabāye umuhĩgi. Murĩ kíno gihe ntā gitũngwa badatũngá nāhó atarĩ böse kukó amajāmbere yagĩye arĩyongēra ní ko ibĩntu vyāgumye bihĩnduka. Inká zā kijāmbere birashika bazibāhamwó.

3.4.4. Ivyó bazirá vyērékeye ibitĩ cĩmezá n'ibitērwa

Ku bijānye n'ĩvyó abatāngankurú bāduhāye ku vyērekeye ibitĩ cānké ibitērwa bazirá, nta vyĩnshi bāshoboye kutúbarira arĩco gitúma twābifatiye hamwé.

Mu bisānzwe mu Burũndi hāmye hárihó ibitĩ Abarũndi bó mũ ntārā nó mu miryāngo itāndúkānye bāba bāfise icó babĩzi kó máze bakavyũbahiriza. Nk'ĩyó hakenéwekó barimá ahó birĩ bakabĩziguriza. Umuryāngo w'Ábapfũmpfu bāratubwĩye “umutāgari” Igitĩ bācānye bāgāndāye ku musŏkúruza wābo n'ũbu igitĩ bācānye bāgāndāye ntibasubĩra kugicāna.

Ikĩndi gitĩ bāziguriza batācāna n'umūrĩzi kukó cāri igitērekērwa, bāgitēra ku rugó rw'umusēkúruza wa kēra nk'íkigabiro kikamera nk'icĩbutso c'ābazōvũka.

Nk'úkó KAMENYI François abitúbwĩra kó umumāndá wafátwa nk'íkigabiro nk'ákarorero ahāri urugó rwā RUTĒKEREZA, ahó yatānguriye kubá ku GASURÚ bārahazĩguriye igitĩ c'umumāndá cābāye icĩbutso kubavũka n'ābazōvũka.

NTABUNDI Zacharie avuga ibitĩ vy'inyāmĩrā bābitēra ku rugó hagumé kāndi bikĩngĩre inkubá ni ukuvũga ko vyāmira ivyāduka.

BIGIRINDĀVYI Antoine mwēne NTIRWĪNYÉGEZA avuga kó ibitĩ batācāna igiháhe, Igitōngati kuva kēra ntiyĩgeze abóna bāgicāna yasānze bāvuga ngo: «Uri igitó nk'igitōngati cūmá ntibācāne».

Barōngera kó ngo cāzira gucāna imisĩvya kukó umugabo afisē abakōbwa ntibāsohoka ngo bāsazira iwābo, bivugwa na GAHŪNGŪ Charles.

Ivyo bitĩ vyōse rēro bāvuga kó vyāri bĩfise akamaro kanĩni gusa hārimwo ivyāri vyūbashwe, kubicāna cānké kubicĩsha mw'irēmbo vyāfatwa nk'umuziro kukó bagĩye baradúha ingárúká mbĩ abōba bārabirēnzeko nāhó atāzĩna kānāká bādomyekó urutoki.

3.4.5. Ahāntu bazirá n'ingéne bimezé ubu

Mu gihe umũntu abajĩje ahāntu abāntu bāzira kuja, usānga inyishú zitāndúkānye ku mũntu n'úwũndi bívānye n'ingéne yavyũmvise kurĩ bāsēkúru cānké yabíbōnye. Ikibóneka ní ũkó atā hāntu usāngá böse bahūrízakó, ní ukuvũga yũkó atāmuziro Abapfũmpfu basāngiye bahūrízá ko urétse kó uyu n'ũriya usāngá hāri ivyó bũmvise bakabivuga uko.

Abapfũmpfu bātanze inkurú bāravúze kó cāzira gucá mu dusōko ahāri amabēnga ngo hārahūma; kukó hāri iyó hāsĩ yarákānga inká cānké umũntu. Ahāndi bāzira ní ahāri umugina na wó warāngwa n'inkugútu kw'irēmbo, ibizĩnu, urwĩmegerĩ, ngo bāyĩrukana bākorēsheje igitĩ c'umuhurika, icó gitĩ na có nticāca mw'irēmbo.

Kēra ahāri umugeni hāvūtse inyāna bāyubakira agatānda. Inzu y'umwĩshwa cānké y'umukōbwa ntĩbayĩnjira, uyo ukaba arĩ umuziro nó ku yĩndi miryāngo böse barawūbahiriza bivugwa na MBĀYAHĀGA konsĩma.

Ku bijānye n'ingárúká mbĩ z'ābārēnze iyo miziro baravúga kó bamwé nk'úwĩnjiriye umukōbwa bāramucá mu bāntu, agacĩbwa umukēnke agafátwa nk'igipfāmutĩma

IKIGABÁNE CÁ KANÉ: URUHARÁ RW'ÁBAPFŪMPFU MU KUBAKA IGIHUGÚ C'ÚBURŪNDI

4.1. Amabānga n'ámabāngo mu gutwāra igihúgu

4.1.1. Ibānga ní ikí?

Kuva kěra kugeza n'ūbu ijāmba ibānga rirakórēshwa, abarízigama na bó bívānye n'ibikorwá bibēga bakítwa abanyamabānga. Kū ntwāro y'ábāmi ní ho ryākorēshwa kukó hāri abāntu bakíkije intwāro y'úmwāmi bakamúfasha mw'īrāngūka ry'úmuḡāmbi n'īmigabo y'īntwāro yīwe. Bāri bājējwe guhanūra umwāmi kāndi na wé akabahanuza. Abo ní bo bítwa abanyamabānga b'úmwāmi.

Ku ntwāro zó murí kíno gihe nazōne ku rwēgo rw'īntwāro rwōse hari hó abanyamabānga n'ābahanūzi. Nk'útororero baravúga umunyamabānga wa rēta, w'īntāra, wa komīne. Abo bāntu bōse baba arí abāntu bafisé ubūntu n'ijāmba bagahanūra nó guhóra ibinyegézwa mu kazi arí yo mabānga. Abarūndi barabívuga nó mu myībutsa bati:

"Ibānga ribāngirwa ingáta",

"Ibānga riremēra nk'ámabuye",

"Ibānga ntírimirwá umurūnzwá",

Uwurimenye bamwīta igitābānga, ikimenabānga. Mu kwātira abagabo mu rwēgo rw'ābashīngantāhe cānké ababāndwa kukó hōse arí kwīnjira mw'ībānga, bababwīra yūko babīnjije mw'ībānga bārimenye rizōbaména inda.

4.1.2. Ibāngo ní ikí?

Ijāmba ibāngo ní igikorwá cēgá umugwi w'ābāntu mū ntwāro cānké mu būndi buzima bw'ígihúgu. Kū ntwāro y'úmwāmi hārihó ibikorwá bitāndúkānye bigenéwe kurāngūrwa n'úmūntu cānké umugwi w'ābāntu nk'úkó MWŌROHA abitwēreka mu gitabu cīwé, ibikorwá vyāri bigabuye ku migwi y'ābāntu ku ntwāro y'ábāmi.

Ivyo bikorwá nivyo bītá amabāngo. Abarí kurí ayo mabāngo barūbahwa nabó bakūbahiriza imirimo bashīnzwé. Hari amabāngo yahérerekanwa uyu apfūye agasiga umuhūngu wīwé cānké uwūndi wó mu muryāngo. Igikorwá cōse cāma gífise ingīngo kigēndéráko mw'ītūngānywa

ryáco uwukírāngūra na wé akaharōnkera agashīmwe mu buryó butāndúkānye bwāba ububóneka cānké ubutábonéka ku māsó.

4.1.3. Amabānga yēgúkira Abapfūmpfu

Abatāngankurú twābajije bāba abó mu muryāngo w'Ábapfūmpfu cānké ababānyi bābo nká böse bārahákana kó Abapfūmpfu atā mabānga bāri bājējwe i bwāmi, abāndi nabó bakítiranya amabānga n'ámabāngo. Abapfūmpfu nk'íyindi miryāngo y'Ábahimá ngo ntā burēnganzira bāri báfise bwó gushika ku kirimba kukó bāri bāragārarije umwāmi abāndi nabó ngo bāmenye ibānga nk'úkó BIGIRINDĀVYI Antoine abivugá. Amabānga bājējwe i bwāmi kēra Umupfūmpfu níwe yakáma i bwāmi kāndi niwé yaménye ubwā mbere ko amatá aryōshé ngo yarákamye ashira ku kigānza arūmviriza yūmva araryōshe aca abwīra ibānga bagēenziwé baca bararímena, kuva ubwo umuryāngo wöse ukomōka ku Bahimá uca urakúmīrwa.

NOBÉTSE Zacharie na wé ati: «Abapfūmpfu bāri abāntu bákadāda umwāmi yarābatīnya, bāri bacīye ubwēnge kāndi ntibāshira ku kirimba».

NTĀBŪNDI Zacharie na wé arōngeráko ati: «Abapfūmpfu bāguma kw'irēmbó ntibīnjira ku kirimba hāri inzu kw'irēmbó». Amabānga y'úmugirwá w'úkwātira abagabo mu rwēgo rw'ábashīngantāhe bārayarōnka nk'ábāndi bashīngantāhe. Mu Bapfūmpfu hāravamwó abashīngantāhe b'ijūnja n'ijāmbó ngo hārimwó n'ābasāsa mu mánza zácírībwa i bwāmi nk'úturorero: MASÚKŪRE, NTĪBĪNYAGIRO, MURASUKA.

Murí rusāngi amabānga ní mēnshi mu buzima bw'ígihúgu aríko rēró ntitwōvuga kó Abapfūmpfu mu buzima bw'ígihúgu harí amabānga bīhārije aríko bayasāngiye n'ábāndi Barūndi bó mu yīndi miryāngo yīndi.

4.1.4. Amabāngo yēgúkira Abapfūmpfu

Mu burūndi ku ntwāro z'ábāmi, hārihó amabāngo yari ajējwe imiryāngo y'ābahutú n'áyāndi yazēzwa imiryāngo y'ābatūtsi. Hāri n'imirimo yazēzwa imiryāngo iyó arí yo yöse. Nk'úkó babivugá abānditsi nka MWŌROHA na NOTHOMB. Abatāngankurú bó mu muryāngo w'Ábapfūmpfu bāshoboye kutúbwīra ibisá n'ámabāngo bā sēkúru bāri bājējwe ni nka BAHONYOYE Simon avugá ati Dātá yarashēngera, yītwa GATWAKAZI yashēngera ibugánwa ni yo yībēra. HARAYĀNDI Charles aradōndagura abatóni bó murí uwó muryāngo: BWAKĪRA, VYŪMVUHORÉ, BARICAKÓ, NKINA, KINIGÍ, MAHUNA, BARADŪMBWA, RUHŪRIKA.

MBAYAHĀGA Konsíma avuga kó sé wíwé BWAKĪRA na VYUMVUHORE mwēne MURASUKA bāri ingēndanyi za NYÉNAMÁ, VYŪMVUHORÉ aho NYENÁMA ashitsé yagēnda arívuga amazína ayo mazína ntayo bāshoboye kutubwīra kukó yapfūye mu 1985 ngo ntawamufashe amajwí. NKINA na wé yaríyereka i Bwāmi cānké i Bugánwa.

NTĀBŪNDI Zacharie avuga kó MASÚKŪRE na NTĪBĪNYAGIRO hāmpānde y'ámabānga bāri bafise i Bwāmi yógusasa i Bwāmi, bāri báfise n'ámabāngo yó gutúmwa gushikiriza amatōngo abāyagabanye.

NOBÉTSE Zacharie avuga kó Abapfūmpfu bāri abatóni, bārisabira bakagabana amatōngo nk'ákarorero kurí KARABŌNA, sêkúru yarátoneye umuryāngo aragabana inká zishiká indwi akōngera agatónera n'ábāndi. I bwāmi cānké i Bugánwa hāri ibikorwá bitāndúkānye, Umurūndi wēse akagira icó atéréreye.

4.2. Abapfūmpfu rurāngíranwa n'ícó babībukirakó

Mu gutōra umūntu kānāká ngo yítwé rurāngíranwa bafatira ku kīntu yarāngūye kikagira akamaro ku muryāngo w'Ábapfūmpfu cānké ku gihúgu. Mu muryāngo w'Ábapfūmpfu abó bāshobóye kuvúga ní aba: NTAHONZIGÁMIYE mwēne RŪJE wa BIKEBĀNUKA wa RUBĪNDA rwa MAGÚME wa BITĪMBA, abamwāmūkakó bavuga kó yabāye rurāngíranwa mu muryāngo yabásabiye amatōngo nk'ítōngo ry í Gisēnyi.

MURASUKA mwēne RUVYĀGIRA wa RUBŌNDO wa GISHĪHA wa RUVŪNGANA wa BIRINKŌRÉKURUTARO wa GIPFŪMPFU bavuga k'úwo Mupfūmpfu yabāye rurāngíranwa yágīye i Bwēru agīye gushēngera i Bwāmi kugíra aserúkire umuryāngo.

HARAYĀNDI Charles avuga kó bāsêkúruza rurāngíranwa arí BWAKĪRA yashēngeye akagabana UWINGWA, BAGONA yagábanye UMUKOME, KINIGÍ yagábanye IKIGANO na NYABUHORO. RUVYĀGIRA n'úmuhūngu wíwé SĒRUBĒYA kubwa abakómôkakó, ngo bāri rurāngíranwa murí káhise kā kêra mu gutūnga inká nyīnshi.

BWAKĪRA Merchior (1948) mwēne BWAKĪRA Rinon wa SĒRUBĒYA wa MÍHŌSHO wa RUBŌNDO wa GÍSHĪHA wa RUVUNGANA wa BIRIRINKŌRÉKURUTARO wa GIPFŪMPFU murí káhise kā vúba yabāye umuyobōzi wā mbere wa radiyo y'Uburūndi, arōngera aba umushikirangānji w'ímigēnderanire w'Úburūndi n'áyāndi makūngu. KINIGÍ Daniel, KINIGÍ Filmin bēne KINIGÍ wa HARUSHAMAGA wa RUVYĀGIRA wa RUBŌNDO wa GÍSHĪHA wa RUVŪNGANA wa BIRĪRINKŌRÉKURUTARO wa

GIPFŪMPFU ngo bābāye rurāngíranwa mu gutānga akarorero kēzá kubamukomōkakó mu kwjūkira amashūre.

SEMUHARÍ wa GÍSHÍHA wa RUVŪNGANA wa BIRĪRINKŌRÉKURUTARO wa GIPFŪMPFU abamúkomōkamwo bavuga kó yabāye rurāngíranwa mu kubarōnderera amatōngo. MASUKŪRE wa RUHORANA mwēne SEMUHARÍ ngo yarābāye rurāngíranwa mu gihe abazūngu bāri bābatēye i SHĒNGERO.

Mu bihe turímwo ntawuvúga kó atā ntwāri ziharí gusa ni ūkó batāshīmye kwívuga.

4.3. Imicó ndāngamuryāngo bīhārije n'ingéne abāndi Barūndi babiboná

Imbere ya vyōse twōtāngura kugerageza gutānga insígūro y'ijāmba umucó. Umucó rēro inyífato mū mvúgo, ingiro n'ingēndo vy'úmuntu cānké umugwi w'ábāntu, máze bikamurānga mu kumútāndukūnya n'ábāndi. Ijāmba gutāndukānya murí iyi ntumbēro yācu ntisígūra gusāmbura aríko ubudása bw'ábāntu n'ábāndi mu buzima bwābo bwa mīsi yōse. Ivyo bigashobora kó umucó w'úmuntu ubá mubí cānké mwīzá ufātiye ku kugéne ababānyi n'ábamúbona bawākīra. Aha twōvuga ubusumá, ubunebwe, ubukūnzi bw'índa, akaborérwe, ugushírukanya, amanyāma, vyōse biri mu bigize imicó mibí kukó bifisé ingárúká mbí ku mibāno y'úmuntu n'ábāndi.

Imicó rēro dusānga bēnshi bása n'ábayisāngiye n'ūbwó usāngá hāma hārihó abó yībónekeza nk'íyó inyífato irēnzé urugero rw'ábāndi bagahava bánawumwītirira.

Abatangankurú bāgize icó batubwīra gitāndukanye n'ábāndi murí rusāngi ni nka GAHŪNGŪ Cyrille, KAMENYI François, NOBÉTSE Zacharie, BIGIRINDĀVYI Antoine, abāndi bavuga kó bākundana, bākūnda inká aríko GAHŪNGŪ Cyrille aradushikira ku w'uwūndi mucó tutōvugakó batwīhaniye bonyené bishobokakó n'íyīndi miryāngo ikomōka ku BAHIMÁ bōbá bāwufise nawó n'ūwó kuyāyāta, gutēbura arōngerakó ati ni kāmére kābo.

KAMENYI François ati Abapfūmpfu ntibāhúkāna baragumya urugó, ngo usábiye umugeni mu Bapfūmpfu ngo uba usábiye kwā būntu, abagabo batēkereza ntibarwāna. BIGIRIDĀVYI Antoine ngo umucó ubarānga ngo ni ukuvuga nk'ákarorero ngo bāragábiye Abanyuka inká. Ababānyi babīta abaryāngo.

Dúsubiye inyuma gató, hari abāvuzekó Abapfūmpfu bāri inkérebutsi akarorero tugahābwa na MBOGÓYE François w'i MATÁNA aho Abapfūmpfu b'í MUGŌNGO-MĀNGA, KAGARI ka BUHUME ni wé yasérukiye Abapfūmpfu kwa MWĒZI GISĀBO azana impfizi y'í BWĀMI yītwa SĒNGŌNDO ni iyisūmba yāyo ayīta GISHIBUKANANTEZO intangwa ya BUKOMBE

inká zöse z'Ábapfũmpfu zirũbahirizwa zĩtwa indēnzwamyāmpi intōnkéreza inyuma bisobānurwá ngo zitanyarwa, zidahũngá. KAGARI rēró ntiyarí mu bāntu basānzwé yarí mu barwānyi, yarwāniye umwāmi n'ígihúgu hamwé n'ábavāndimwé bĩwé bituma barōnka itēká mu gihúgu.

Murí rusāngi Abapfũmpfu dusānga bārimwó abāntu b'ĩnkérebutsi, bāzĩ kwĩsabira i BUGÁNWA n'í BWĀMI kǎndi n'ábāntu batēkéreza bakanákũndana nĩyó bagirāniye amatāti n'ábagēnzi ntibakũnda abajā hagatĩ bashāka kuvyĩhéreza bōnyené nk'úkó NSABIMĀNA Evariste abivugá ngo nĩyó habāyé imbũrano, ngo ntibākĩra indishĩ zó mu muryāngo. Abāndi babibona nēzá baravyĩvugira ko arí abāntu bakũndána cāne.

4.4. Ivyó bazirá n'ico bakũnda n'ingéne ubu bimezé

4.4.1. Umuziro ní ikĩ?

Kuva kēra Abarũndi bāmye báfise ibĩntu bitāndúkānye bāziririza ufātiye ku mugwi w'ábāntu kānāká. Ivyo navyó vyārafāsha mũ ndero y'úbuzima bw'úmũntu kuva umwāna avũtse gushika asāze. Umwāna agĩkurá bāmubwĩra bati iki n'iki kirazira nkó kwĩca udukókó tumwētumwé nk'ígikeré, intēngasi, umuserébanyi, kwĩcara kw'ityāzo, kugendēsha umugōngo n'ibĩndi. Bāca bājānĩsha bakamubwĩra ingárúká mbĩ bukwĩ na búkwĩ cānké yó mu gihe cītēreye azōbóna mu gihe abirēnzekó.

Umwānditsi Nothomb na wé asigũra umuziro gútya: «imiziro ní ibĩntu bibujjwe bifisé ku buryó buhanĩtse ingárúká zigwá vubá ku mũntu abirēnzekó n'ĩmpaká cānké bívũye kurí we»¹⁸ Ingárúká mbĩ nazó bākũnda gushĩra imbere y'ĩmiziro yarí nk'úkubúra umuvyēyi arĩnyina w'úmũntu cānké sé w'úmũntu, ngo inká zōhóna, ugupfākara, kubúra ivyāra cānké kubúra abāna, gucĩka amabēre, gukúbitwa n'ĩnkubá (kubērana) n'ibĩndi. Iyo miziro yarátuma umubāno hagatĩ y'ábāntu bō nyéne nó hagatĩ mberé y'ábāntu n'ibĩndi binyabuzima vyó kw'ísí bitānganá. Umuziro rēró nāhó utaburá icó uziririza iyó wĩhwējwe mu mpānde zöse zāwo na kare ngo: « Ntā kavúzwe kijāna ».

4.4.2. Ivyó bazirá vyērékeye abāntu n'úkũntu bimezé ubu.

Murí ibĩ bihé tugézemwó nk'úkó abāduhāye inkurú babivugá icĩtwa umuziro ntikigifise ubuhāmbāzi n'ĩfātiro nka kēra. Ivyo bakabivuga kukó ivyó bābona kēra bĩta imiziro hāba

¹⁸Nothomb D. *Un humanisme africain*, Lumen Vital, 3emeédition, Bruxelles, 1962. Les Miziro sont des interdictions comportant d'une facon imanente, des sanctions automatiquement infligeable à quiconque les transgresses contrairement à son issue

ibirábana n'ábantu cānké n'íbigôko, bisá n'ívyāhīndutse urétse bikēbiké bacīyúbāra. Bigashóboka kó arí na có gitúma imicó myīzá y'Ábarūndi yagúmye itēra isúbira inyuma.

Ivyó bacūbāhiriza n'ūbu umwāna w'Úmupfūmpfu ntarerérwa kwā sēkúru ngocārazira kāndi ngo n'ūbu kirazira. Ntibāsabira mu miryāngo y'Ábanyuka, Abanyarwānda, Abanyágisaká, aríko ivyo bikaba bitagikurikizwa. Inkwirikizi y'ábāwurēnzekó ngo umuryāngo ntīwarāma.

Aho hā mbere ngo ntibāsabira abageni mu muryāngo wābo, nk'úkó umwānditsi PANOOFF Alii¹⁹ babivuga bati: «Itégeko ribuzá umuhūngu guhítamwó umugeni hagatí mu muryāngo wīwé», aríko ubu biramaze kubóneka kó kuvyūbahiriza bitagikurikizwa. Inzu y'úmukōbwa cānké y'úmwīshwa ntibāyīnjira, n'ūbu uyo mugēnzo ukaba ucūbahirizwa mu muryāngo. Kugíra bakoré ku mwīshwa babānza kumúha ikīntu, ivyo bigasa n'úkó kwāri ugufásha mushíki wābo ngo arōnke icó yīfāshīsha mu gihe aríko aragwīza ibibōndo bamusabá vyīnshi.

Túgereranije ibijānye n'ívyó bitá imiziro mu gihe cā kēra, n'ívyó bacūbāhiriza mu bihe vyā nōné, dusānga ivyó bakigēndérakó arí biké cāne. Bavuga kó vyāgīye biracīshwakó uruhwó rw'āmāzi ntihāgire inkúrikizi baboná máze abāndi bakabonerwahó.

GAHŪNGŪ Charles wó mu gacīmбири GISĚNYI, umutūmba KAYŌYŌ yīshuye avúga kó cāzira kwīnjirira abakōbwa n'ábīshwa ngo birashika abahūngu bakuzé bagatānga inzogá bakīnjira.

4.4.3. Ivyó bazirá vyērēkeye ibitūngwa n'ínyamāswa

Túvuze ibitūngwa dushāka kuvúga ibikōko abāntu batūngá. Inyamāswa na zó ní ibikōkó bibá mw'īshāmba. Mu bitūngwa Ábapfūmpfu badatūngá n'ínká y'íbará ry'úmufyīri n'īryí igitāre izo böse bazihūrizakó. Iyó na yó, hagizé ūyitūnga bāvuga kó uwahōnyora mu masé yāyo yacá arwāra ingwāra y'íbicāgaguzi, isatāgura ibirēnge ntibíkire vubá. Inká y'ígitāre na yó iba ifīse ibāra rimwé ryērā.

Barōngera bakavúga yúkó nāhó batūngá intāma aho hāmbere batāzirya bāziha Abatwá n'abó bābazanira inkóno cānké bakabākorera utūndi dukorwá nk'úkurima cānké gusátura inkwí. Igitūngwa cipfīshije batāzi icácīshe ntibākiryā có kimwé n'índāmbu n'ínyābuhíra.

¹⁹PANOOFF et Alii, op.cit, p, 1973. (...) une règle interdisant de choisir son conjoint à l'intérieur d'un groupe auquel on appartient soi-même.

Indambu n'inyana ivutsé itâragera. Inyábuhira na yó ní inyana ipfūyé itárákúra; itarākwîza nk'ûmwâka. Igitungwa gikubíswe n'ínkubá ntibákiryákukó ngo inkubá ngo yacá igáruka kwîyongera mu rwûri rwâbo.

Nó mukubívuga iyó inkubá ikubíse igitungwa cânké umuntu ntibāvugá kó yakubíswe n'ínkubá bāvuga ngo yâbêranye. Iyo baterétse impfîzi ntibâyiha nyina wâyo ngo yacá ivyâra amacúgane.

Ibikókó vyó mw'ishâmba na vyó bãrya ivyó bîyíciye na vyône atarí vyôse kukó hari n'îvyó bíca mu ruhîgi bakabírya inyama cânké bakabâgira imbwá. Mu Bapfūmpfu ntâ muntu yîgeze atubwîra ivyó inyamâswa kûmburé ngira n'ûkó atâwîgeze atúbwîra kóyabâye umuhîgi. Murí kíno gihe ntâ gitungwa badatungá nâhó atarí böse kukó amajâmbere yagîye arîyongêra ní ko ibîntu vyâgumye bihînduka. Inká zâ kijâmbere birashika bazibâhamwó.

4.4.4. Ivyó bazirá vyêrekeye ibití cîmezá n'îbitêrwa

Ku bijânye n'îvyó abatânagankurú bãduhâye ku vyêrekeye ibití cânké ibitêrwa bazirá, nta vyînshi bãshoboye kutúbarira arí co gitúma twâbifatiye hamwé.

Mu bisânzwe mu Burûndi hâmye hárihó ibití Abarûndi bó mû ntârá nó mu miryângo itândúkanye bába báfise icó babîzi kó máze bakavyûbahiriza. Nk'îyó hakenéwe kó barimá ahó birí bakabíziguriza. Umuryângo w'Ábapfūmpfu bãratubwîye "umutágari" Igití bãcânye bágândâye ku musôkúruza wâbo n'ûbu igití bãcanye bágândâye ntibasubîra kugicâna.

Ikîndi gití bãziguriza batâcâna n'ûmurînzî kukó câri igitêrekêrwa bágîtêra ku rugó rw'ûmusêkúruza wa kêra. Icó gití camera nk'îkigabiro kikongera kikaba nk'îcîbutso c'âbazôvûka.

Nk'ûkó KAMENYI François abitúbwîra kó umumândá wafátwa nk'îkigabiro; nk'âkarorero ahâri urugó rwâ RUTÊKEREZA; ahó yatânguriye kubá ku GASURÚ bãrahazíguriye igití c'ûmumândá cábâye icîbutso kubavûka n'âbazôvûka.

NTABUNDI Zacharie avuga ibití vy'înyâmirá ko bãbitêra ku rugó ngo hagumé kândi bikîngîre inkubá n'ûkuvúga ko vyâmira ivyâduka.

BIGIRINDÁVYI Antoine mwêne NTIRWÎNYÉGEZA avuga kó ibití batâcâna arí igihâhe n'igitôngati. Kuva kêra ngo ntiyîgeze abóna ahó bâcâna igitôngati ngo yasânze bāvuga uku: «Uri igitó nk'îgitôngati cûmá ntibâcâne».

Barōngera kó cāzira gucāna imisīvyā kukó umugabo afisé abakōbwa ntibāsohoka ngo bāsazira iwābo, bivugwa na GAHŪNGŪ Charles.

Ivyo bití vyōse rēró bāvuga kó vyāri bífise akamaro kaníni gusa hārimwo ivyāri vyūbashwe, kubícāna cānké kubicīsha mw’irēmbo vyāfatwa nk’umuziro kukó bagīye baradúha ingárúká mbí z’abōba bārabirēnzekó nāhó atāzína kānāká bādomyekó urutoki.

4.4.5. Ahāntu bazirá n’ingéne bimezē ubu

Mu gihe umūntu abajīje ahāntu abāntu bāzira kuja, usānga inyishú zitāndúkānye ku mūntu n’úwūndi bívānye n’ingéne yavyūmvise kurí bā sēkúru cānké yabíbōnye. Ikibóneka ní ūkó atā hāntu usāngá böse bahūrízakó, ní ukuvúga yúkó atāmuziro Abapfūmpfu basāngīye bahūrízakó urétse kó uyu n’ūrīya usāngá hāri ivyó bŭmvise bakabivuga uko.

Abapfūmpfu bātanze inkurú bāravúze kó cāzira gucá mu dusōko ahāri amabēnga ngo hārahūma kukó hāri iyó hāsí yarákānga inká cānké umūntu. Ahāndi bāzira ní ahāri umugina na wó warāngwa n’inkugútu kw’irēmbo, ibizínu, urwīmegerí, ngo bāyīrukana bākorēsheje igití c’umuhurika, icó gití na có nticāca mw’irēmbo.

Kēra ahāri umugina hávūtse inyána bāyubakira agatānda. Inzu y’umwīshwa cānké y’umukōbwa ntībayīnjira, uyo ukaba arí umuziro nó kurí iyi ngēndo böse barawūbahiriza bivugwa na MBĀYAHĀGA Konsíma.

Ku bijānye n’ingárúká mbí z’ábārēnze iyo miziro baravúga kó bamwé nk’úwīnjiriye umukōbwa; bāramucá mu bāntu, agacībwa umukēnke; agafátwa nk’ígipfāmutíma.

UGUSÔZĒRA

Mu gukóra iki gikorwá, ihāngiro ryācu kwāri ukugira dushiré ahabóna imicó n'ákarānga hamwé n'ákāhise k'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu; tukīyumvīra kó bizôgira akamaro ku karāngamútima ku micó ishīrá itērambere ry'ígihúgu.

Mu Burūndi hari imiryāngo myīnshi kāndi ikwīrágiye mu mihīngo y 'ígihúgu cōse. Vyōngeye usānga atā muryāngo wīhārije intārá cānké ikómīne hagēnda haracámwó iyīndi.

Ni na có gitúma twāshīmye gukóra itōhōza ku muryāngo w'Ábapfūmpfu babá mw'íkómīne ya Mugōngo-Mānga mu ntārá ya Bujūmbura.

Ihítamwó ry'īyo kómīne twārihimirijwe n'úkó twāsānze arí ho abanyamuryāngo b'Ábapfūmpfu bagwīriye mu mitumba imwīmwe.

Ntā Murūndi cānké Umurūndikazi ataboná y'úkó imicó n'ákarānga vy'Úburūndi biríko birazímāngana. Ivyo bikaba uruhōmbo runíni kukó vyāmye bígize umushīngé w'úbákírwakó itērambere ry'ígihúgu. Nakare Abarūndi bārayamáze bati: « Intāngo y'āmasosó ni ubuhānza» abāndi bati: « izijá guhóna zihēra mu ruhōngore ».

Kureka iyo micó igēndé amazímáyōngo vyōba bīsa n'úkúbaka inzu itagirá umushīngé. Nk'úkó bēnshi bavugá ngo: « Agashitsí kā kēra kavūmbika umuriro».

Kugira dushiké kw'ihāngiro twīhāye, twātegūye iki gikorwá mu bicé biné:

Mu ntāngamārārā dutānga insígūro y'ícīgwa tugashirakó ingēndo n'ákamaro kāco. Murí iyo ntāmbwé twārashobóye kwērekana insigūro y'āmajāmbó y'ifátiro atamenyērewe.

Ni murí iyo ntāngamārārā nyéne twāgerageje gutānga insígūro y'ijāmbó umuryāngo mū nkíkūro yāryo kukó mu Kirūndi twāsānze rífise insígūro níni.

Mu gicé cā mbere twāgerageje gutānga idó n'ídó ry'ákarēre k'itōhōza n'ímiryāngo yahágerērewe. Ahó cānecāne twadondoye intārá y'í Bwāmi, y'Úmugāmba, igihúgu cā NYÉNAMÁ, Intārá ya Bujūmbura na komīne Mugōngo-Mānga.

Mu gicé cā kábiri murí rusāngi mū nkurú twārōnse, dusānga amāmūko y'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu arí mu Burūndi mū ntārá kāmá y'Úbutūtsi, bavūka kurí GIPFŪMPFU uwatānguye kugerera ubwā mbere ni SĒMUHÁRI yagerērewe mu KABUYE aca arahava aja kw'ī BĀNDAGURO hātwarā umugánwa NYÉNAMÁ. Mu gihe cā nōné ni mū ntārá ya

BUJŪMBURA murí komĩne Mugōngo-Mānga. Uwo akaba yábāndāniye arōndera amatōngo yāgūtse i MUHWĚZA yahāshize umugoré, uwūndi ku w'í KIRARÍ, i NYABUTŪTSI ahó hōse yajā aratāhíra.

Abāndi bāje báva murí komĩne MATÁNA ni MIHŌSHO na RUVYĀGIRA bāshikiye mu KABUYE bari kumwé na sé RUBŌNDO.

RUBŌNDO yagérereye ku KIGANO, ahó umuhūngu wíwé mutōyi RUVYĀGIRA yagérereye, ubu haba SAYŪMWE n'ābahūngu bíwé. Mwēne MAGŪME, RUTAMĀNZURA yazánanye na RUBŌNDO n'ābahūngu bíwé yagérereye mu KAGĒNDO. MAGŪME na RUBŌNDO bāri bēne GÍSHĪHA nukuvúga kó bāhitananye.

RUTĒKEREZA rwā NDŌNSE yavūye i NYAMIYAGA murí komĩne GISÓZI intárá ya MWĀRO yímukira ku GASURÚ, murí MURŪNGA, zōne JĒNDA, komĩne MUGŌNGO-MĀNGA, intárá ya BUJŪMBURA. RUTĒKEREZA yajé arí umukózi mu Banyákaráma, akáma inká kwā NDÁYIZÍGAMYE, aramugomwa kó akamá nēzá amuha umugeni mu bakōbwa bíwé aca avyāra abahári böse umuryāngo urarwīra.

RUMŌNGE yazánanye i MATÁNA ku MUGANO yímukiye i MARÁGA, zōne MUGŌNGO, komĩne MUGŌNGO-MĀNGA, intárá ya BUJŪMBURA.

RUMŌNGE yajé ayóbora inká, arōndera uburagiro n'úkwāgukirwa.

NTAHONZÍGAMIYE wa RŪJE yatānguye kugerēra mu KABUYE ahó kēra bīta mu VYŪMA, aca ahūnga intwāro mbí y'úmutwāre RUGĀNDA, ahūngira i KIYĒNZI ku mutūmba GISHŪBI murí MURĀMVYA asānga umutwāre SIMBABÁWE arakīnda, aca yímukira kw'ítōngo yīsábiye NYENÁMA i GISĚNYI, ahashikirizwa n'úmutóni wó kwā NYĒNAMÁ yítwa RUDŌVIKO (umwēnēngwe); NTAHONZIGÁMIYE yatānze inká kugíra aharōnke. Mū nyuma NTAHONZIGÁMIYE yacīye atúmakó mwēne wābo BĀGAZWE yarí yásigaye i Gishūbi kwāri ukugíra ntābe inyákamwe aca amuha itōngo. Bāhashitse kurí MWĒZI GISĀBO (1901).

Kuva kurí RUPFŪMPFU sěkuru w'Ábapfūmpfu bāmūkakó gushika kurí GISHĪHA bari kū ngazí ya káne y'ímvyāro bāgumye mu Butūtsi.

SĒMUHÁRI, RUBŌNDO, MAGŪME n'ābabakómōkakó bācīye bímukira mu ntárá y'Úmugāmba murí komĩne Mugōngo-Mānga. Murí uwó muryāngo harihó abímukiye mu Rushūbi, murí komĩne Isáre, abó kwā NGARIGARI, harihó n'ābāndi bāgerūriye mu ntárá ya Ngōzi, Bubānza, Cibitōke na Mwāro.

Mu gicé cā gatatu tubabwīra imicó ndāngamuryāngo. Imicó rēro dusānga bēnshi bása n'ābayisāngiye n'úbwo usānga hāma hárihó abó yībónekeza nk'ínyífato irēnze urugero rw'ábāndi bagahava bākanayiyītirira.

Mu gicé cā kane tubabwīra uruhará rw'Ábapfūmpfu mu kubaka igihugú c'Úburūndi.

Murí izo ntāmbwé dutānzé zigizé iki gikorwá, vyāribonekeje nēzá yúkó gutōhōza umuryāngo kuva mu kubáhó kwāwo kugeza mu gihe cā nōné Atarí igikorwá cōróshe cōrāngūrwa n'úwáriwé wēse dúfatiye ku buryó bw'āmafārānga, ibikórēsho n'úmwānya bisabá.

Iki gikorwá turāzi kó kitabuzé utunēnge bívānye na bímwēbimwé twāgīye túburira inyishú imbere y'ābatāngankurú cānké ku buryó bwācu kukó «inkezi ikera ubwó birēhá». Utūndi tunēnge ní mū ngōrane zivá mu gusúbiramwó ivyāvōmwe mu zīndi ndími kukó ngo: «Gusúbiramwó ururími n'ukwíta mu kāga». Aríko umusomyi yōtégera kó arí intāmbwé yā mbere y'úmutōhōji.

Iki gikorwá cādusavye inguvú nyīnshi kugíra tukigezé aha cāgezé, inguvú zācu ni hó zātugejéje kukó ngo: «ukubóko kúmwe kuríyaga ntikwīmára uburyí».

Icífūzo cācu n'úkó twōgarúkira imicó kāmá yó ragí ryā bā sōkúru, Abarūndi bakamenya imicó myīzá yarānze bā sōkúru, máze ikatubēra umushīnge w'ítērambere riramá ry'ígihúgu cācu.

Mu kurāngiza dutēye akāmo ibigó bijējwe n'ābo bōse babishobóye bagiré ishaka ryó kubíkóra, bāva hāsí bagatēza imbere imicó n'ākarānga vy'Úburūndi. Aho ntítwōkwībagira ururími rw'Íkirūndi rutītāwehó kāndi arírwo imicó y'Íkirūndi yūbakiwekó. Umwé wēse nātērēre umugānda wīwé kugíra akarānga k'Ábarūndi ntikázimāngane.

INCAMÂKE

Iki gikórwa kidōndōra umuryāngo w'Ábapfūmpfu bó murí Komīne Mugōngo-Mānga, imicó n'ákarānga hamwé n'ákāhise kábo. Kigizwe n'íbigabáne biné bitāngúrírwa n'íntāngamárārā. Intāngamárārā ishikiriza insígūro nkíkūro y'ígikórwa n'íbibázo nyamukúru birōngōye iki gikórwa, ihāngiro, ubuhīnga bw'ítōhōza, ibikórēsho twākorēsheje mu kwēgeranya inkúru hamwé nó kudōndōra abātānze inkúru.

Ikibáne cā mbere kivuga akarêré kâ Mugōngo-Mānga kăbēreyémwo itōhōza. Ico kigabáne nyéne tugisāngámwo igicé c'ígihúgu ca Nyénamá ivyībare vy'úmwāmi ari vyo Buhóro na Murūnga bikaba vyātānguye kubáho guhēra kurí Ntáre Rugāmba bizimāngana kurí Mwāmbutsa Bāngīricēnge.

Ikibáne cā kábiri cērekana amāmūko y' Ábapfūmpfu bó mu ntārā y'Úmugāmba wó hagāti, mū ntārā y'í bwāmi. Abapfūmpfu bāmūka mū ntārā y'Úbutūtsi, bakomōka ku mu sēkúruza wábo yítwá GIPFŪMPFU. Uwo na wé ntitwāmenye uwó akomōkako.

Ikibáne cā gátatu gica iryá n'īno imicó n'ákarānga k'úmuryāngo w'Ábapfūmpfu hamwé ná kāhise kábo, bó mū ntārā y'í bwāmi, imigēnderanire yābo n'ábāndi barūndi. Ivyo Abapfūmpfu bāzira, vyērekeye abāntu n'íbitūngwa. Ntā Mupfūmpfu yasábira umugeni mu Barēmbé, Abanyarwānda, Abēnengwe, Abasapfu, Ababíbe, Abanyágisáka, kandi ntā Mupfūmpfu yatūnga inká y'íbara ry'úmufyīri n'ígítaré.

Ikibáne cā káne arí na có cā nyuma cērekana uruhára rw' Ábapfūmpfu mu kwūbaka Uburūndi, amabānga n'ámabāngo yabēgukíra bé n'ívyīpfūzo vyābo. Murí abo dusāngámwo Abagēndanyi b'úmugánwa, Nyénamá, abīyeretsi, abashīngantāhe bāsasa mū mánza z'í bwāmi.

Mu gusōzēra, dutēye akāmo ibigó bibijējwe n'ábó böse babishobóye bagiré ishaka ryó kubikora, bave hāsí batēzé imbere imíco n'ákarānga vy'Úburūndi.

IBITABU VYAKORESHEJWE

Kazinduzi

- PANOFF M. et PERRIN M. *Dictionnaire de l'Ethnologie*. Paris, Payot, 1973, 293p
- RODEGEM F.M. *Dictionnaire Rundi-Français*. Tervuren, AMRAC, 1970.
- RODEGEM F.M. *Inyizamvugo y'ikirundi, Essai de dictionnaire explicatif Rundi*. Bujumbura, Presses Lavigerie, 1961, 878p

Ibitabu vy'Ubumenyi rusangi

- NTAHOKAJA J.B. *Imigenzo y'Ikirundi*. Bujumbura, U.B, 1978, 185p.
- NOTHOMB D. *Un Humanisme Africain*, Lumen vitae, 3e édition, Bruxelles, 1962
- VANSIMA J. *La Legende du Passé, Tradition orale du Burundi*. Tervuren, 1972.
- BIGANGARA J.B. *Pour une Anthropologie de la Famille et du Mariage traditionnel au Burundi*. Bujumbura, Presses Lavigerie, 1986.
- D'HERTEFELT M. *Les Clans du Rwanda Ancien, Elément d'éthnosociologie et d'éthnohistoire*, Tervuren, Belgique, 1971, 354p.
- GAHAMA J. *Le Burundi sous Administration belge*. Paris, ACCT/Karthala/CRA, 1983, 465p.
- GAUDIN F.GUESPIN L. *Initiation à la Lexicologie Française. De la Néologie aux Dictionnaires*. Coll. « champs linguistiques manuels », Editions Duculot, 358p.
- MWOROHA E. *Peuples et Rois de l'Afrique des Lacs, Le Burundi et les royaumes voisins au 19ème siècle*. Dakar, Abidjan, Nouvelles éd. Africaines, 1977, 352p.
- NTAHOMBAYE P. *Des Noms et des hommes. Aspects Psychologique et Sociologique du nom individuel au Burundi*. éd. Karthala, Coll. « Hommes et sociétés », 1983. 281p.
- LEVI-STRAUSS C. *Anthropologie Structurale*. Paris, Plon, 1973, 451p.

Ibitabu vy'úmutisindo

- MANIRAMBONA D. *Umuryango w'Abatsindagire kahise kabo n'amateka yabo*, Mémoire, Bujumbura, Université du Burundi, 2012, 89 f
- BADOGOMBWA M. *La Chefferie de Nyenama ; début du 20e S-1944*, Mémoire, Université du Burundi, Bujumbura 1984, p148.
- KABANYANA S.C. *Population Burundaise et la crise de 1993. Ruptures socio-spatiales en Commune Kiganda*. Mémoire, Bujumbura, Université du Burundi, 2001, 88p
- NGARIGARI I. *La chefferie d'Imbo Mugamba sous Barusasiyeko*, Mémoire, Bujumbura, Université du Burundi, 1986, 135f.
- NDAYIZEYE T. *Imicó n'Ákarānga k'Úmuryāngo w'Ábasasú hamwé n'Ákähise kábo*. Bujumbura, Université du Burundi, 2011, 116f.
- IMWIYITIRE C. *Bukeye, fin du domaine royal et réalisations missionnaires 1915-1962*, Bujumbura, Université du Burundi, 1982, 82f.
- SADIKI E. *Umuryāngo w'ábashûbi b'i Gatara kwā Karabôna, imicó n'ákarānga kábo*. Bujumbura., Université du Burundi, 2008, 95f.

Ibiyāgo

- POTTIER B. «Vers une Sémantique Moderne» in *Travaux de Linguistique et Littérature* II. Strasbourg, 1969, p30

INYÓNGERÁ

Ishushānyo mpfunyampfunyo y'ábātánze inkurú

Izína+Bāsêkuruza	Imwāka yavukiye	Umuryango	Umutumba	Igenekerezo
MBAYAHĀGA Côme (81) wa Bwakira Rino wa Serubēya Antoine wa Mihōsho wa Rubōndo wa Gishīha wa Ruvūnganwe wa Birīrinkōrekurutarō wa Rupfūmpfu	1937	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	24/12/2015
GAHŪNGŪ Cyrille (74) wa BagonaSimon wa Ntibāndēnga wa Sēnkezi wa Mihōsho wa Rubōndo	1944	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	23/12/2015
NTAHONDERÉYE Sylvestre (76) wa Ntahompagazé Joseph wa Nzūmpatse wa Rutamūnzura	1942	ABAPFŪMPFU	Gisarwe	26/12/2015
NTĀKAYÓBERANA Siméon (60) wa Ntākayóberana wa Māsase wa Nzūmpatse wa Rutamūnzura	1958	ABAPFŪMPFU	Gisarwe	26/12/2015
HARAYĀNDI Charles(98) wa Mahuna wa Nīndereye wa Ruvyāgira wa Rubōndo wa Rushīha wa Ruvūngana wa Birīrinkōrekurutarō wa Gipfūmpfu	1920	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	27/12/2015
SINĪGĪRIRA Spéciose(68) wa gapāyi wa Bahimānga	1950	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	25/12/2015

wa Mpabūye wa Rutēkereza wa Ruhiso wa Gipfūmpfu				
KAMENYI François (79) wa Mitagato wa Mpabūye wa Rutēkereza wa Ndōse wa Ruhiso wa Gipfūmpfu	1939	ABAPFŪMPFU	Murūnga	20/03/2016
NIYŌNZIMA Victor (78) wa Biraguma wa Ntabāngira wa Mūhini	1940	ABAPFŪMPFU	Vyūyá	21/03/2016
GAHŪNGŪ Arthémon (62) wa Yakāna Simon wa Bāmboneyehó Pie wa Baravúga wa Rumōnge	1956		Mugōngo	22/03/2016
NTĀBŪNDI Zacharie (78) wa Ndinūbwōba Eduard wa Ntībinyagiro Rino wa Ruhorana wa Sēmuhari	1940	ABAPFŪMPFU	Kayōyó	20/12/2016
NOBÉTSE Zacharie (74) wa Nobétse Gabriel wa Masukūre wa Bihorana wa Sēmuhari	1944	ABAPFŪMPFU	Mwūrā	21/12/2016
GAHŪNGŪ Charles (70) wa Ntahonzigāmiye François wa Rūje wa Rukebānuka wa Rubīndo wa Magumé wa Bitīmba	1948	ABAPFŪMPFU	Kayōyó	22/12/2016
NSABIMĀNA Evariste(53) wa Kāmutwá Daniel wa Ndiyunzūye wa Rumōnge wa Magumé wa Gishīha	1965	ABAPFŪMPFU	Mwūrā	22/12/2016

wa Ruvūngana wa Gipfūmpfu				
NĀNKĪMBĒSHA Potien (62) wa nānkīmbēsha Nicodēme Wa Ntākagero Maximilien wa Ntabāngīra wa Rumōnge	1956	ABAPFŪMPFU	Mwūrā	22 /11/2016
NĀKĀMANO Libérat (52) wa Ntiruhangūra wa Ntabāngīra wa Rumōnge	1966	ABAPFŪMPFU	Mwūrā	22/11/2016
MWARŪRO Gabriel (76) wa Barayāndema Ribēriyo wa Mushakāri wa Nyamuca	1942	ABAPFŪMPFU	Kayōyó	23/12/2016
BIGIRINDĀVYI Antoine (78) wa Ntirwīnyegeza wa Masukūre wa Ruhorana wa Gishīha	1940	ABAPFŪMPFU	Butāgāzwa	23/12/2016
BAHONYÓYE Simon (82) wa Gatwākazi Ndereya wa Mushakāri Ndereya wa Nyamujá wa Sēmuhári wa Rubōndo wa Birīrinkōrekurutaro wa Gipfūmpfu	1936	ABAPFŪMPFU	Butāgāzwa	23/12/2016
NZŌHABONAYÓ Dénis (78) wa Gatumūza wa Ntākarāshira wa Sēgitukūri wa Sēnāri	1940	ABAPFŪMPFU	Bandaguro	03/01/2017
BIDAGAZA Stany (76) wa Hemēri Patrice wa Rukēsha wa Ruvyāgira	1942	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	29/12/2016
GAHŪNGŪ Missius (68) wa Rutamucēru wa Murasuka wa Ruvyāgira wa Rubōndo wa Gishīha	1950	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	24/12/2016

wa Ruvūnganwa wa Birīrinkôrekurutarô				
BAGAZWE Jean (73) wa Bagazwe wa Rūje wa Bikebānuka wa Rubīnda wa Mágume wa Bitimba	1945	ABAPFŪMPFU	Kayôyó	04/01/2017
BINWÁ Antoine (63) wa Ntahonzigāmiye wa Rūje wa Bikebānuka wa Rubīnda	1955	ABAPFŪMPFU	Kayôyó	22/12/2016
GURŪBIZA Serges (68) wa Ruhīrika wa Ntarwābirá wa Ruvyāgira wa Rubōndo wa Gishīha wa Ruvūnganwa wa Birīrinkôrekurutarô	1950	ABAPFŪMPFU	Nyamúgarí	24/12/2016
BANCĪRAMBÓNA Juvénal (60) wa Bancīrambóna wa Bigirincānyi wa Ndayízigamye	1958	ABAPFŪMPFU	Murūnga	20/03/2016
MUTÁBONWÁ André(71) wa Mutábonwá wa Ntākabôza wa Rutamānzura	1947	ABAPFŪMPFU	Gisarwe	26/12/2015
NDAYISENGA Liberathe(56)	1962	UMUYOGOMA	Vyūyá	26/12/2017

1. Ibibázo vyáhagazwekó mw'ítōhōza

1.1. Umwídōndōro y'umutāngankurú

- 1.1.1. Wewé tugānīra wītwa ndé?
- 1.1.2. Uri mwéne ndé?
- 1.1.3. Wa ndé? (adōndagura bāsékúruza bīwé böse)
- 1.1.4. Ufise imyāka ingáhé?
- 1.1.5. Wavûtse ryári?
- 1.1.6. Hāri ku mwāmi uwūhé?
- 1.1.7. Amazína y'agacīmbiri, umutūmba, ikomīne, n'īntará?
- 1.1.8. Ikomīne ubamwó yītwa gúte?
- 1.1.9. Umuryāngo wāwe ni uwūhe? (mwītwa abáki?)
- 1.1.10. Aha bāba ho hītwa ngwikí?
- 1.1.11. Iyīndi miryāngo bihāna urubibe ni iyīhé?
- 1.1.12. Wōmemya iyīndi mihīngo twōsangamwó uwu muryāngo wānyu? Ni hé na hé?
- 1.1.13. Abo bāba murí iyo mihīngo yīndi harí icó mupfāná?
- 1.1.14. Izína ry'ūwo muryāngo risigūra ikí?
- 1.1.15. Uwo muryāngo wōba ufise icívugo? N'íkíhé?
- 1.1.16. Mbēga ico cívugo cōba cāvūye kukí?

2. Amāmuko y'úmuryāngo

- 2.1. Abapfūmpfú mukomōka hé?
- 2.2. Uwagéréreye ubwā mbere ní ndé?
- 2.3. Yáje gúte?
- 2.4. Yīmutse kubēra ikí?
- 2.5. Yajé ryári?
- 2.6. Yazánanye nāndé?
- 2.7. Harí ku mwāmi ndé? (umugánwa/umutwāre ndé?)
- 2.8. Hāba bāndé?
- 2.9. Mwākīriwe nā nde?
- 2.10. Vyāgēnze gúte?

3. Imicó ndāngamuryāngo

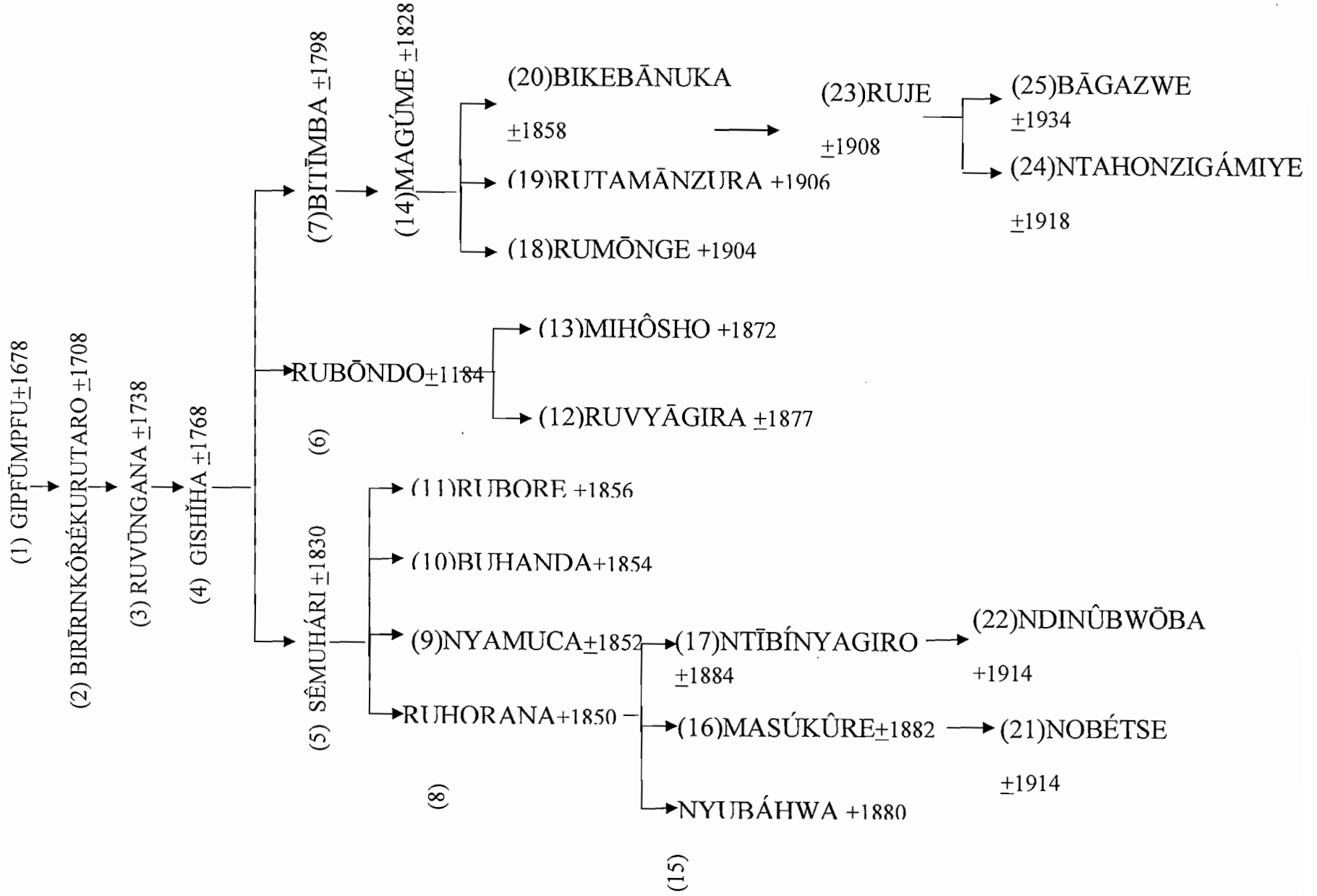
- 3.1. Ní iyīhe micó mwōvugá ko irāngá umuryāngo w'ábapfūmpfu?
- 3.2. Imicó mwīhārije n'iyīhé?
- 3.3. Abāndi bayibona gúte?

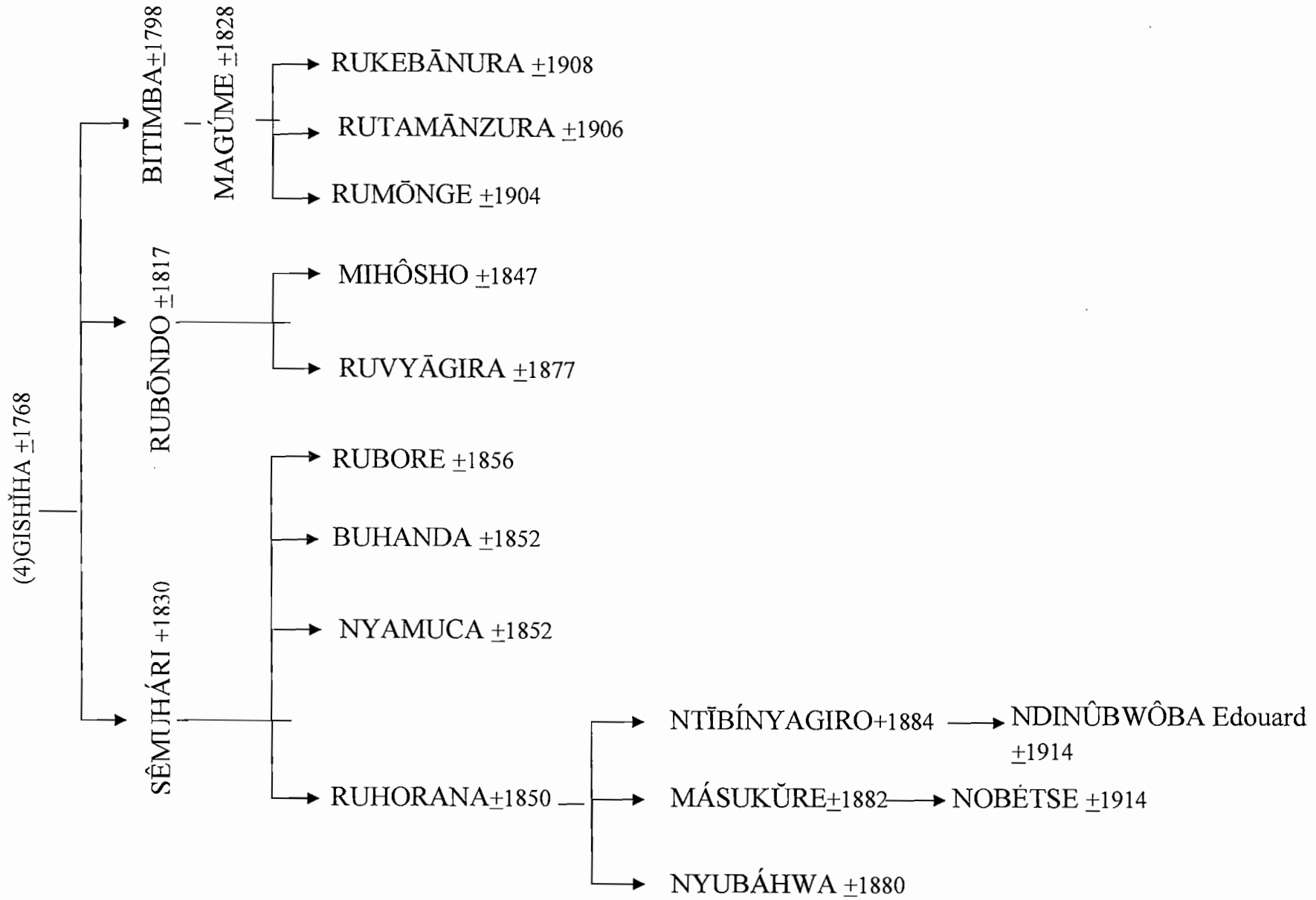
- 3.4. Harí ibimazi cânké ibiterékērwa uwo muryāngo wānyu warí ufise?
- 3.5. Harí imiziro uyu muryāngo ufisé?
- 3.6. Ní ibikí Ábapfūmpfu bazíriza ku bāntu?
- 3.7. Ibizíra vyó vy'ūbu cânké vyā kêra vyērékeye ibitūngwa cânké inyamāswa ni ibihé kuri mwēbwe?
- 3.8. Ibizíra ku bitērwa cânké ibití cīmezá ni ibihé? Kubêra ikí?
- 3.9. Ahāntu bazirá ni hēhé? kubêra ikí?
- 3.10. Imiryāngo muhāná abageni ni iyihé?
- 3.11. Abo mutigeze mūsabana abageni bó ni bāndé? Kubêra ikí?
- 3.12. Ubumenyi n'úbuhiinga bwā kêra murí uwó muryāngo wānyu ní ubūhé? Babisigūra gúte?
- 3.13. Ní iyihé mirimo bāri biharije?
- 3.14. Kukí muvuzé bayiharije?

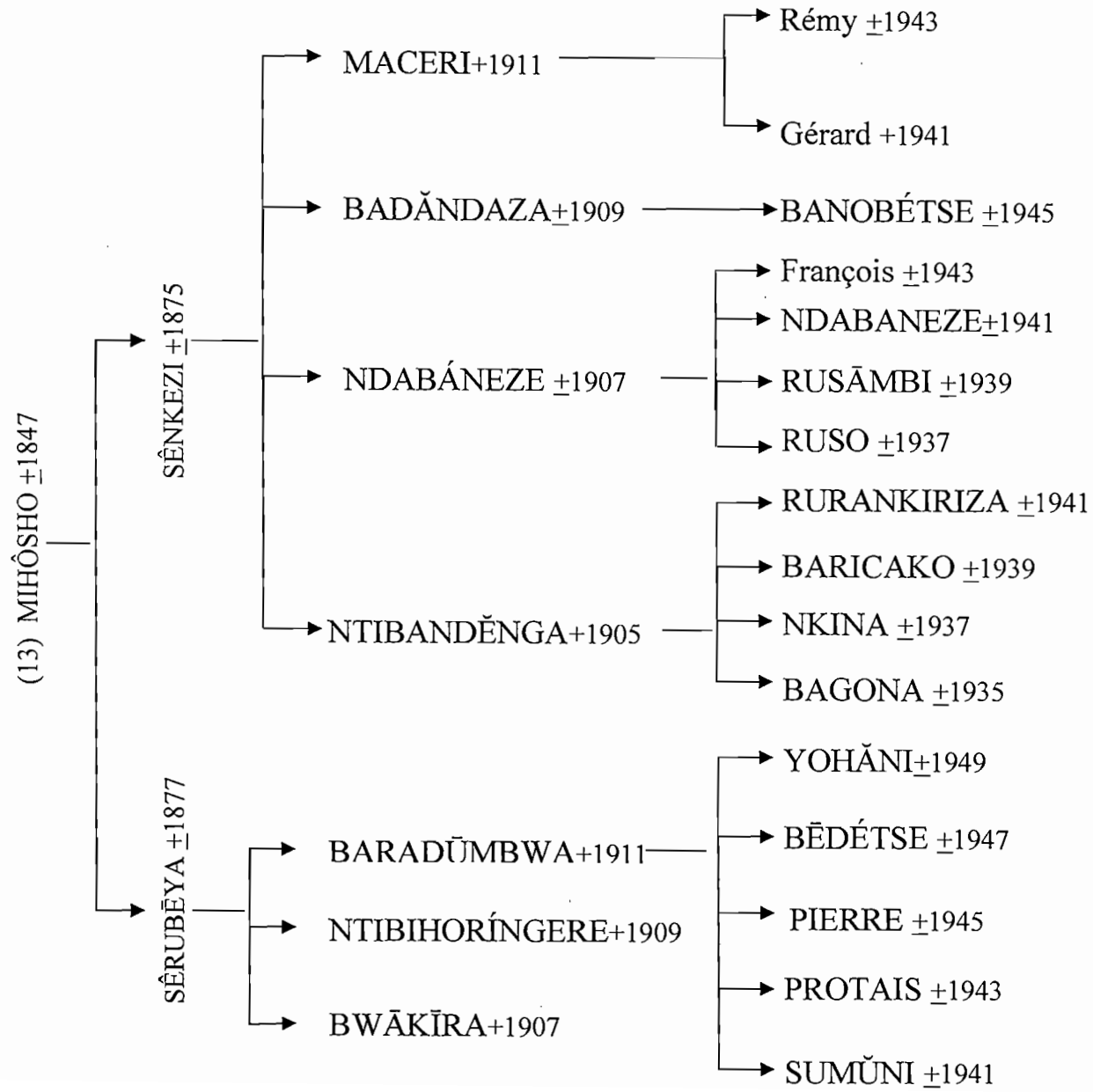
4. Uruhára Ábapfūmpfu băgize mu kwûbaka Uburūndi

- 4.1. Ámabānga y'ibuganwa cânkéí bwāmi, Ábapfūmpfu bāri bājējwe ní ayāhé?
- 4.2. Amabāngo bāri bājējwe ní ayāhé?
- 4.3. Abōba bāri guze igihúgu ní bāndé?
- 4.4. Abasógokúru rurāngíranwa b'ábapfūmpfu ní bāndé?
- 4.5. Bākoze ikí?
- 4.6. Ubu abāntu bó murí uwó muryāngo wānyu bīpfūza ikí murí rusāngi?

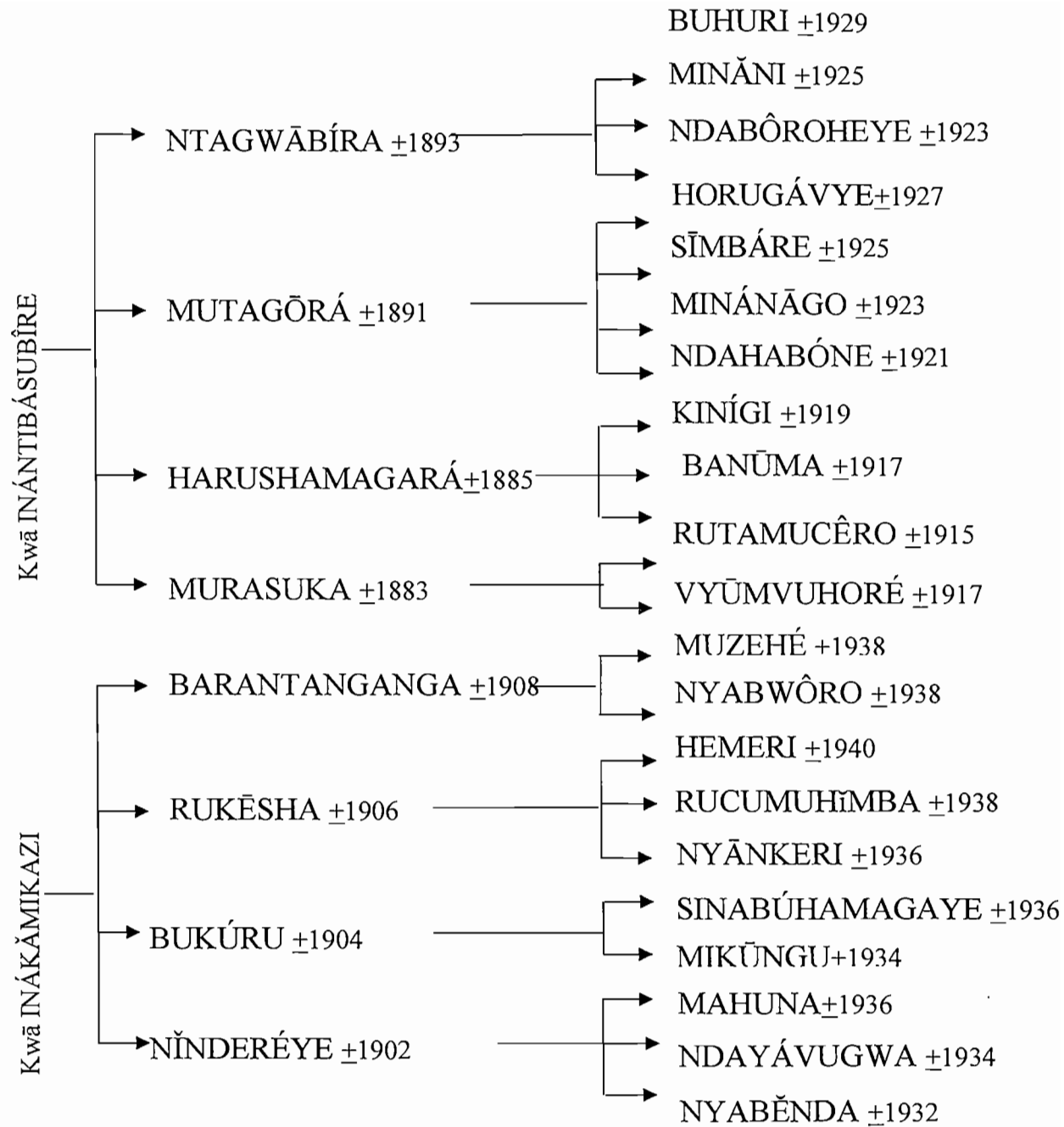
Igití ndôndamvyâro c'inyamûko y'âbapfûmpfu

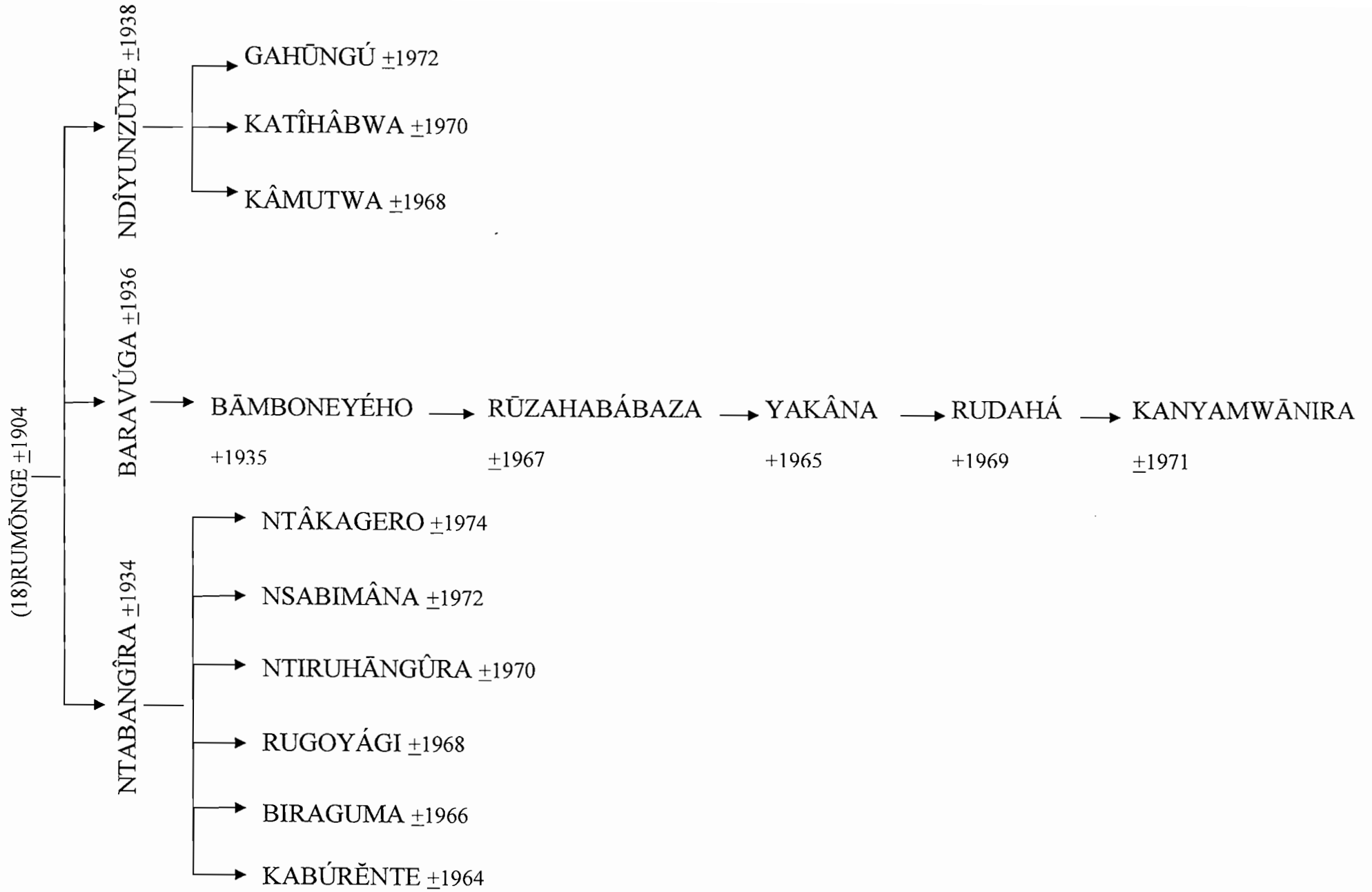

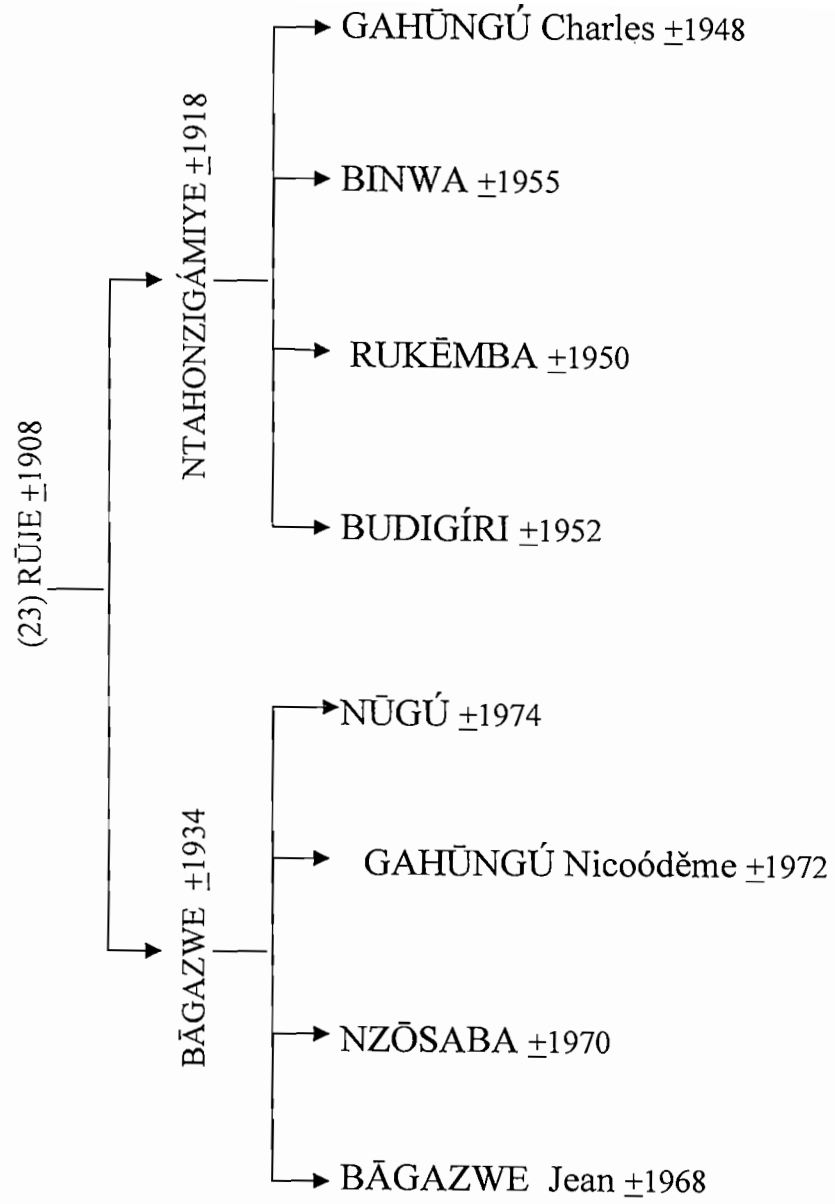

(12) RUVYĀGIRA ±1847

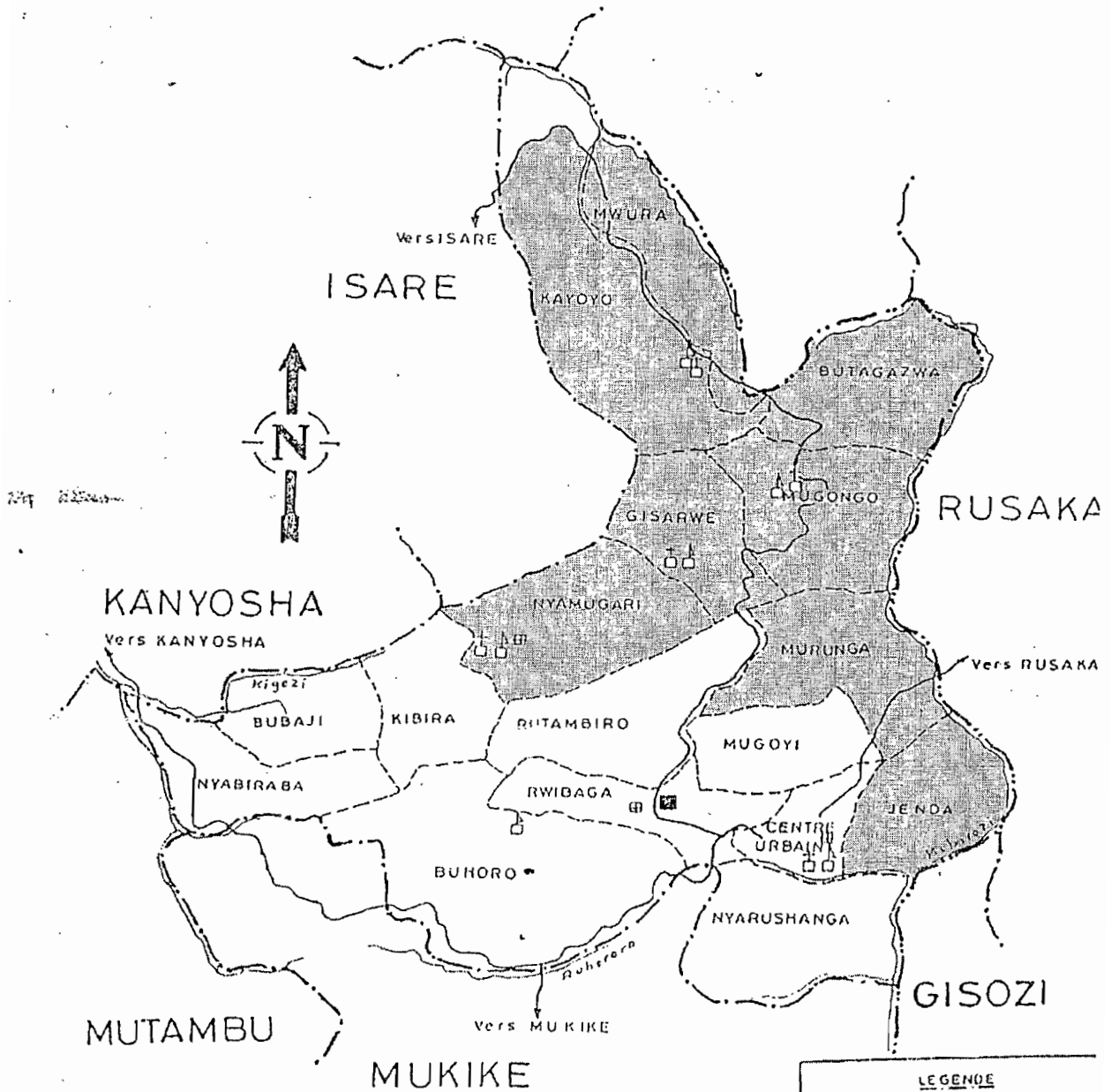

AMASHUSHANYO Y'ÁMAKÁRATA

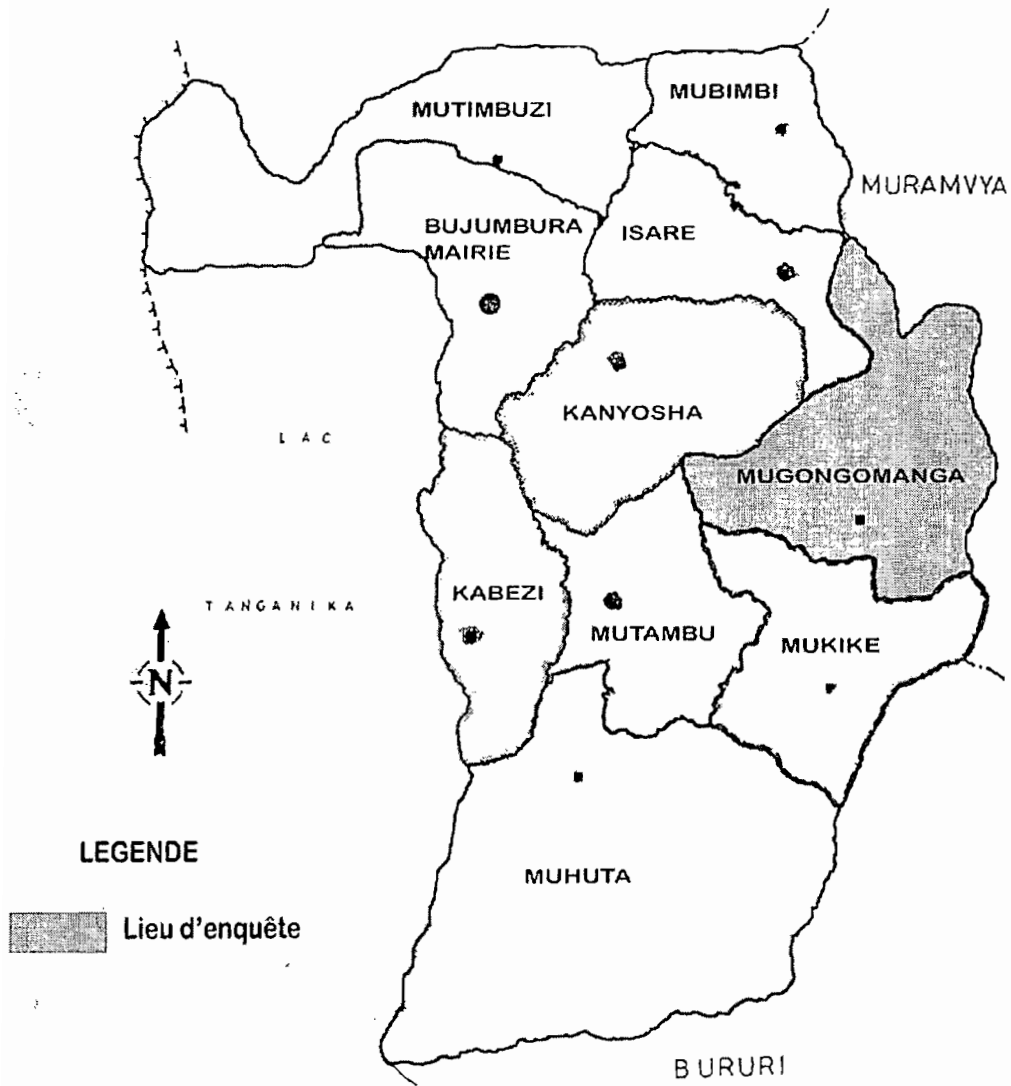
KOMINE MUGONGO-MÁNGA

MUBIMBI

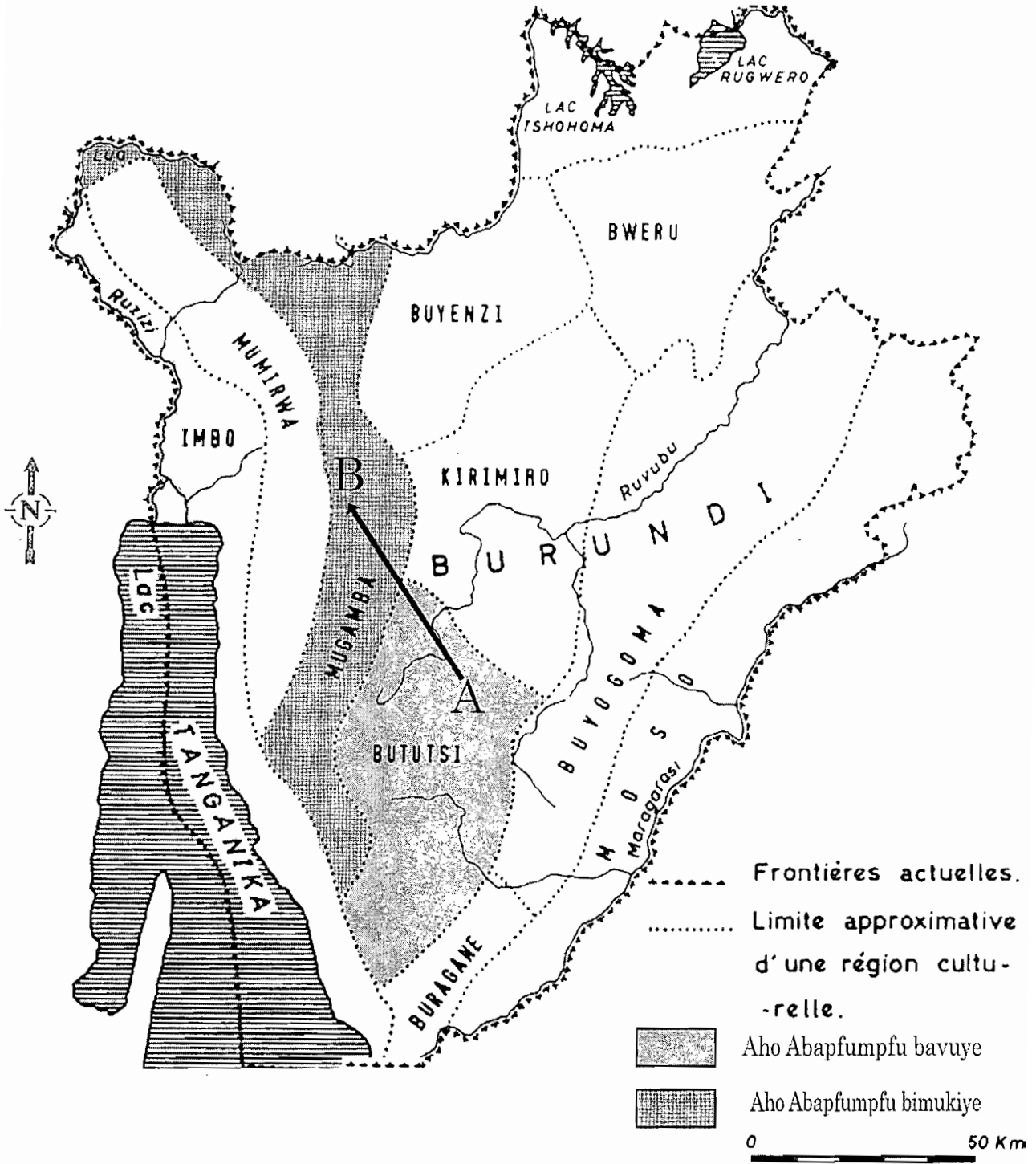

LEGENDE	
	collines d'enquête
	Limite de province
	Limite de commune
	Limite de colline
	Route
	Cours d'eau
	Chef-lieu de province
	Chef-lieu de commune
	Chef-lieu de zone
	Eglise catholique
	Eglise protestante
	Hôpital ou dispensaire
	École
	Centre commercial, marché
ECHELLE	
0Km 1 2Km	

INTÂRÁ YĀ BUJUMBURA

Ikárata y'Íntâra kama z'Úbũrundi

IKARÁTA Y'IMITŪMBA YABEREYEKÓ ITŌHŌZA YA KOMĪNE MUGŌNGO-MĀNGA
HAMWÉ N'ĪMIRYĀNGO IHAGÉRĒREYE

